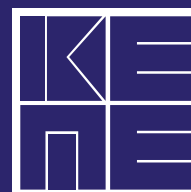

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

- Μακροοικονομική ανάλυση και προβλέψεις
- Δημόσια οικονομικά
- Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές
- Αναπτυξιακές πολιτικές και κλάδοι
- Ειδικά Θέματα

Οικονομικές

εξελίξεις

Εκδότης:

ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Υπεύθυνη Σύνταξης:

Ελευθερία Παναγιώτου

Μέλη της Επιτροπής Σύνταξης:

Έρση Αθανασίου
Βασίλης Λυχνάρης
Γεωργία Σκίντζη
Ιωάννης Χολέζας

Γλωσσική και Τυπογραφική

Επιμέλεια:

Ελένη Σουλτανάκη

Τμήμα Εκδόσεων

Πληροφορίες:

Βούλα Δαφνιά
Τηλ.: 210 3676360

Παραγωγή:

[βιβλιοτεχνία]

Παππάς Φώτιος και ΣΙΑ Ο.Ε.

Copyright 2018

ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Αμερικής 11, Αθήνα, 106 72,

Τηλ.: +30-210-3676.300, 210-3676.350

Fax: +30-210-3630.122, 210-3611.136

Δικτυακός τόπος: www.kepe.gr

Το περιοδικό **ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ** αναρτάται στον δικτυακό τόπο www.kepe.gr
στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα.

Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στα άρθρα είναι των συγγραφέων και δεν αντιπροσωπεύουν αναγκαία γνώμες ή κρίσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Διατίθεται δωρεάν

Editorial	3
1. Μακροοικονομική ανάλυση και προβλέψεις	4
1.1. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές στις κύριες συνιστώσες της ζήτησης, Έρση Αθανασίου	4
1.2. Οι εξελίξεις του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη, Γιάννης Παναγόπουλος	12
1.3. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ, Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων Υποδείγματος Παραγόντων Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης, Αικατερίνη Τσούμα	15
2. Δημόσια οικονομικά	18
2.1. Εκτέλεση Κρατικού Προϋπολογισμού, Ιανουάριος-Αύγουστος 2018, Ελισάβετ Ι. Νίτση	18
2.2. Η εξέλιξη και διάρθρωση του δημοσίου χρέους, Χρήστος Τριαντόπουλος	20
3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές	24
3.1. Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της αγοράς εργασίας, Ιωάννης Χολέζας	24
3.2. Εξελίξεις στην ανατομία της υλικής στέρησης, Νικόλαος Κ. Κανελλόπουλος	34
4. Αναπτυξιακές πολιτικές και κλάδοι	42
4.1. Παρουσίαση του κλάδου της βιομηχανίας με βάση τους δείκτες παραγωγής και κύκλου εργασιών, Γεωργία Σκίντζη	42

4.2. Εξελίξεις στην ψηφιοποίηση της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας,
Αλεξάνδρα Κοντόλαιμου, Γεωργία Σκίντζη **47**

4.3. Εξελίξεις στη βραχυχρόνια μίσθωση ακινήτων στην Ελλάδα,
Έρση Αθανασίου, Αγάπη Κώτση **56**

Ειδικά Θέματα **62**

**Εξελίξεις στην παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας σε εθνικό
και κλαδικό επίπεδο,** *Θεόδωρος Τσέκερης* **62**

**Σχετική αποτελεσματικότητα της νοσηλευτικής δραστηριότητας
των δημόσιων νοσοκομείων στην Ελλάδα,** *Ρωξάνη Καραγιάννη* **75**

Η ιδιωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα, *Ιωάννης Χολέζας* **89**

Στις 20 Αυγούστου 2018, η Ελλάδα ολοκλήρωσε το τρίτο και τελευταίο πρόγραμμα διάσωσης, σηματοδοτώντας το τέλος μιας εξαιρετικά δύσκολης περιόδου για τη χώρα. Προκειμένου να διευκολυνθεί η διαδικασία της επιστροφής της Ελλάδας στην οικονομική και χρηματοοικονομική αυτονομία, στις 21 Ιουνίου το Eurogroup συμφώνησε σε μια σειρά μέτρων που θα εξασφάλιζαν μια ομαλότερη μετάβαση στις αγορές. Η συμφωνία περιλαμβάνει εκταμίευση της πέμπτης και τελευταίας δόσης του προγράμματος ESM, ύψους 15 δισ. ευρώ. Από το ποσό αυτό 3,3 δισ. ευρώ θα χρησιμοποιηθούν για αποπληρωμές στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Επιπλέον, 9,5 δισεκατομμύρια ευρώ θα τοποθετηθούν σε λογαριασμό ειδικά σχεδιασμένο για τη δημιουργία ταμειακών αποθεμάτων, ο οποίος θα χρησιμοποιηθεί –εάν προκύψει ανάγκη– για εξυπηρέτηση του χρέους. Συνολικά, η Ελλάδα βγαίνει από το πρόγραμμα με ένα σημαντικό αποθεματικό (cash buffer) ύψους 24,1 δισ. ευρώ, το οποίο θα καλύπτει τις δημοσιονομικές ανάγκες της χώρας για περίπου 22 μήνες μετά το τέλος του προγράμματος τον Αύγουστο του 2018. Στο πλαίσιο των μέτρων που αποσκοπούν στην εξασφάλιση της βιωσιμότητας του χρέους και στο να δοθεί περαιτέρω ανάσα στην ελληνική οικονομία, το Eurogroup ανέβαλε ένα μεγάλο μέρος των πληρωμών μέχρι το 2033 και παρέτεινε τις προθεσμίες για μια δεκαετία.

Στα πλαίσια της συμφωνίας, η Ελλάδα θα πρέπει να διατηρήσει δημοσιονομικό πλεόνασμα 3,5% του ΑΕΠ μέχρι το 2022 και 2,2% έως το 2060. Η εφαρμογή της συμφωνίας εξαρτάται επίσης από την υλοποίηση συγκεκριμένων μεταρρυθμίσεων που έχουν ήδη συμφωνηθεί, όπως περικοπές σε συντάξεις και φορολογικές αυξήσεις στα επόμενα δύο χρόνια. Άλλες ενέργειες περιλαμβάνουν μεταρρυθμίσεις στη διαχείριση των δημόσιων οικονομικών, στον τραπεζικό τομέα, στις αγορές εργασίας, στη διαχείριση ανθρώπινων πόρων στον δημόσιο τομέα και στον εκσυγχρονισμό του τομέα της υγειονομικής περίθαλψης. Καθώς εξέρχεται από οκταετές πρόγραμμα διάσωσης, η Ελλάδα θα παραμείνει υπό στενή επιτήρηση από τους θεσμούς της ΕΕ και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου: το «ενισχυμένο πλαίσιο εποπτείας» έχει ως στόχο να διασφαλίσει και να στηρίξει την υλοποίηση των συμφωνημένων μεταρρυθμίσεων και να παρακολουθήσει στενά τη δημοσιονομική πολιτική της Ελλάδας.

Στον διεθνή χώρο το πιο σημαντικό θέμα παραμένει η διμερής σχέση Ελλάδας-πΓΔΜ και το μέλλον της Συμφωνίας των Πρεσπών. Παρόλο που το «ναί» επικράτησε στο δημοψήφισμα για την κύρωση της Συμφωνίας στις 30 Σεπτεμβρίου, η εξαιρετικά χαμηλή συμμετοχή των πολιτών (34%) θέτει ζήτημα νομιμοποίησης της όλης διαδικασίας. Ήδη ο Ζόραν Ζάεφ ανακοίνωσε ότι θεωρεί πως υπάρχει επικράτηση του «ναί» –έστω και με συμμετοχή χαμηλότερη του 50%– και ότι θα φέρει τη Συμφωνία στη Βουλή. Αν αποτύχει η κοινοβουλευτική διαδικασία, τότε το πιθανότερο σενάριο είναι η προκήρυξη νέων εκλογών. Χωρίς επικύρωση της Συμφωνίας των Πρεσπών η γειτονική χώρα δεν θα ενταχθεί στο NATO, η ευρωπαϊκή προοπτική θα απομακρυνθεί ακόμη περισσότερο και η πΓΔΜ πιθανότατα θα επιστρέψει στον φαύλο κύκλο της εσωτερικής αστάθειας, οικονομικής αποτελμάτωσης και εθνοτικών τριβών. Πάντως και από την πλευρά της Ελλάδας εξακολουθούν να εκφράζονται έντονες και αρνητικές αντιδράσεις.

Το 37ο τεύχος του περιοδικού του ΚΕΠΕ *Οικονομικές Εξελίξεις* περιλαμβάνει δύο μέρη. Στα άρθρα του πρώτου μέρους παρουσιάζονται οι πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές στις κύριες συνιστώσες της ζήτησης, του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη, καθώς και οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ. Η πορεία των δημοσιοοικονομικών μεγεθών εξετάζεται με την ανάλυση της εκτέλεσης του Κρατικού Προϋπολογισμού (Ιανουαρίου-Αυγούστου 2018) και της εξέλιξης και διάρθρωσης του δημόσιου χρέους. Αναλύονται, επίσης, οι πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας, και οι εξελίξεις στην ανατομία της υλικής στέρησης. Σε ό,τι αφορά τον τομέα των αναπτυξιακών και κλαδικών πολιτικών, εξετάζονται ο κλάδος της βιομηχανίας με βάση τους δείκτες παραγωγής και κύκλου εργασιών, η ψηφιακή οικονομία και κοινωνία στην Ελλάδα, καθώς και οι εξελίξεις στη βραχυχρόνια μίσθωση ακινήτων στην Ελλάδα. Το δεύτερο μέρος του περιοδικού φιλοξενεί τρία άρθρα. Στο πρώτο άρθρο αναλύονται οι «Εξελίξεις στην παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας σε εθνικό και κλαδικό επίπεδο», στο δεύτερο η «Σχετική αποτελεσματικότητα της νοσηλευτικής δραστηριότητας των δημόσιων νοσοκομείων στην Ελλάδα», ενώ το τρίτο άρθρο εξετάζει την «Ιδιωτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα».

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
Υπεύθυνη Σύνταξης

1. Μακροοικονομική ανάλυση και προβλέψεις

ΚΕΠΕ, Οικονομικές Εξελίξεις, τεύχος 37, 2018, σσ. 4-11

1.1. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές στις κύριες συνιστώσες της ζήτησης

Έρση Αθανασίου

Με βάση τα πλέον πρόσφατα εποχικά διορθωμένα στοιχεία των τριμηνιαίων *Εθνικών Λογαριασμών* για το πρώτο εξάμηνο του έτους 2018 (ΕΛΣΤΑΤ, προσωρινά στοιχεία, Σεπτέμβριος 2018), το ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας φαίνεται να σταθεροποιείται σε τροχιά ανάκαμψης, καταγράφοντας αύξηση κατά 2,5% στο

πρώτο τρίμηνο και 1,8% στο δεύτερο τρίμηνο του έτους, ως προς τα αντίστοιχα τρίμηνα του 2017. Βασικό μοχλό των θετικών αυτών εξελίξεων αποτέλεσε η σημαντική βελτίωση του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών, η οποία υπεραντιστάθμισε την αστάθεια που εξακολούθησε να χαρακτηρίζει τις μεταβολές των συνιστωσών της εγχώριας ζήτησης.

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Πίνακα 1.1.1, η εγχώρια ζήτηση σημείωσε κάμψη στο πρώτο τρίμηνο του 2018 και οριακή άνοδο στο δεύτερο τρίμηνο του έτους. Η σταδιακή αυτή βελτίωση προήλθε κυρίως από την ήπια ανάκαμψη που σημείωσε η ιδιωτική κατανάλωση κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2018, σε συνέχεια των ασθενών επιδόσεων που είχαν καταγραφεί τα τρία προηγούμενα τρίμηνα. Ως προς τις εξελίξεις

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1.1 Βασικά μακροοικονομικά μεγέθη

% ρυθμοί μεταβολής ως προς την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους (εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε σταθερές τιμές)

	2016Q3	2016Q4	2017Q1	2017Q2	2017Q3	2017Q4	2018Q1	2018Q2	Εξάμηνο Ιαν. - Ιουν.	2018	2017
Ιδιωτική κατανάλωση	3,7	0,4	0,8	0,6	-0,1	-0,6	0,0	1,0	0,5	0,7	
Δημόσια κατανάλωση	0,8	-4,5	-3,5	-2,1	-1,1	2,1	0,1	-2,0	-0,9	-2,8	
Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	13,6	-7,4	17,0	1,1	-8,3	29,0	-10,3	-5,4	-7,9	8,7	
Εγχώρια ζήτηση*	3,4	-1,4	2,2	0,4	-1,8	3,2	-1,3	0,1	1,3	-1,3	
Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	9,2	5,0	5,4	9,3	7,6	5,5	8,0	9,4	8,7	7,3	
Εξαγωγές αγαθών	8,3	-0,1	3,0	8,7	2,9	7,3	10,8	7,2	9,0	5,9	
Εξαγωγές υπηρεσιών	9,9	12,3	9,0	11,2	11,8	3,1	4,6	12,2	8,4	10,0	
Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	14,0	4,9	11,3	4,8	9,2	5,0	-3,1	4,3	0,5	8,0	
Εισαγωγές αγαθών	10,4	3,6	11,8	2,8	9,0	3,9	-6,2	1,7	-2,3	7,2	
Εισαγωγές υπηρεσιών	35,1	10,1	11,6	15,2	6,9	9,9	11,8	16,2	14,0	13,4	
Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών	-354,5	3,4	74,0	-26,4	62,8	-0,8	-74,5	-48,7	13,6	55,4	
ΑΕΠ	1,2	-0,8	0,3	1,5	1,5	2,0	2,5	1,8	2,2	0,9	

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, Σεπτέμβριος 2018, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

* Χωρίς τη μεταβολή των αποθεμάτων.

στις υπόλοιπες συνιστώσες της εγχώριας ζήτησης, αρνητικοί ρυθμοί μεταβολής καταγράφηκαν και στα δύο πρώτα τρίμηνα του 2018 στις συνολικές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, κυρίως ως απόρροια της σημαντικής διόρθωσης που παρατηρήθηκε στις επενδύσεις σε μεταφορικό εξοπλισμό. Παράλληλα, αξιοσημείωτη υποχώρηση παρουσίασε στο δεύτερο τρίμηνο του έτους η δημόσια κατανάλωση, ως επακόλουθο της συνεχιζόμενης δημοσιονομικής προσαρμογής. Συνολικά, η συμβολή της εγχώριας ζήτησης –εξαιρουμένων των αποθεμάτων– στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ διαμορφώθηκε στις -1,3 ποσοστιαίες μονάδες στο πρώτο τρίμηνο του 2018 και στις 0,1 μονάδες κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους, από 2,2 και 0,4

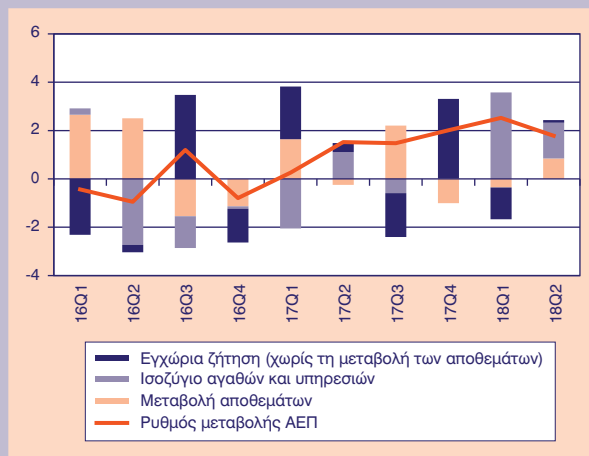
μονάδες κατά τα αντίστοιχα τρίμηνα του 2017 (βλέπε Διάγραμμα 1.1.1).

Στο πεδίο του εξωτερικού τομέα, η ταχεία άνοδος των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών συνεχίστηκε και στα δύο πρώτα τρίμηνα του 2018. Παράλληλα, στο πρώτο τρίμηνο του 2018, οι θετικές επιδράσεις στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών ενισχύθηκαν από μία προσωρινή κάμψη των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών. Συνολικά, η συνεισφορά του εξωτερικού τομέα στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ διαμορφώθηκε στις 3,6 ποσοστιαίες μονάδες κατά το πρώτο τρίμηνο του 2018 και στις 1,5 μονάδες κατά το δεύτερο τρίμηνο, από -2,1 και 1,1 μονάδες κατά τα αντίστοιχα τρίμηνα του 2017.

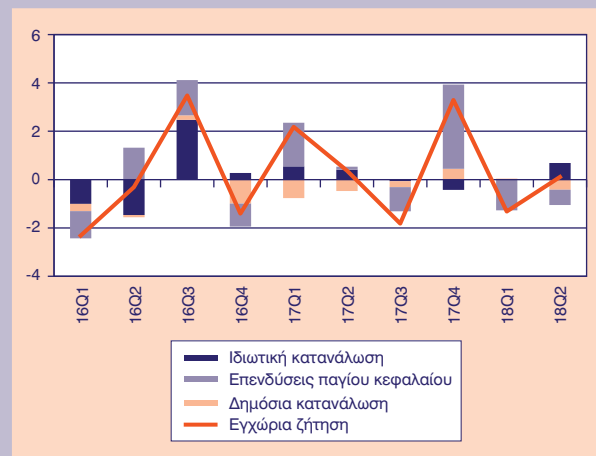
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.1

Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ

Εγχώρια και καθαρή εξωτερική ζήτηση

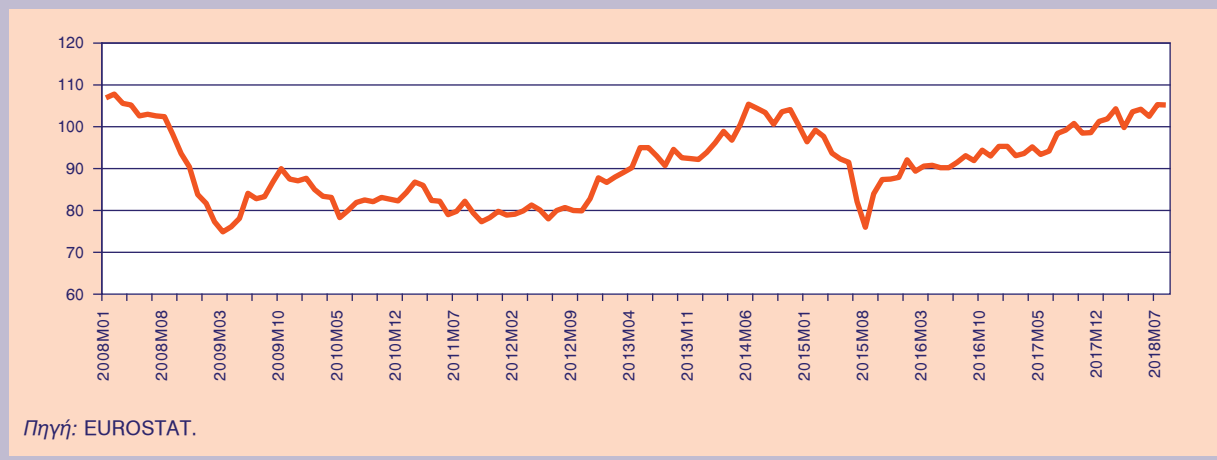
Επιμέρους συνιστώσες της εγχώριας ζήτησης

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.2

Δείκτης οικονομικού κλίματος

Πηγή: EUROSTAT.

Εστιάζοντας στα διαθέσιμα στοιχεία για την πορεία της οικονομικής δραστηριότητας κατά την πιο πρόσφατη περίοδο, ο δείκτης οικονομικού κλίματος κινήθηκε σε βελτιωμένα επίπεδα στη διάρκεια του δεύτερου τριμήνου του 2018, σημειώνοντας εν συνεχεία αξιοσημείωτη άνοδο κατά τον μήνα Ιούλιο και σχετική σταθερότητα κατά τον μήνα Αύγουστο (Διάγραμμα 1.1.2 πιο πάνω). Οι εξελίξεις αυτές συνδέονται με τη γενικότερη εικόνα ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας, σε συνδυασμό με τις νέες συνθήκες και προοπτικές που δημιουργεί η ολοκλήρωση των προγραμμάτων στήριξης.

Σχετικά με τους κύριους παράγοντες που διαμόρφωσαν τις πρόσφατες εξελίξεις στο ΑΕΠ και τις βασικές του συνιστώσες, ακολουθεί λεπτομερέστερη διερεύνηση της πορείας και των προοπτικών τους με βάση τα εθνικολογιστικά στοιχεία και ορισμένους επιλεγμένους βραχυχρόνιους δείκτες.

1.1.1. Ιδιωτική κατανάλωση

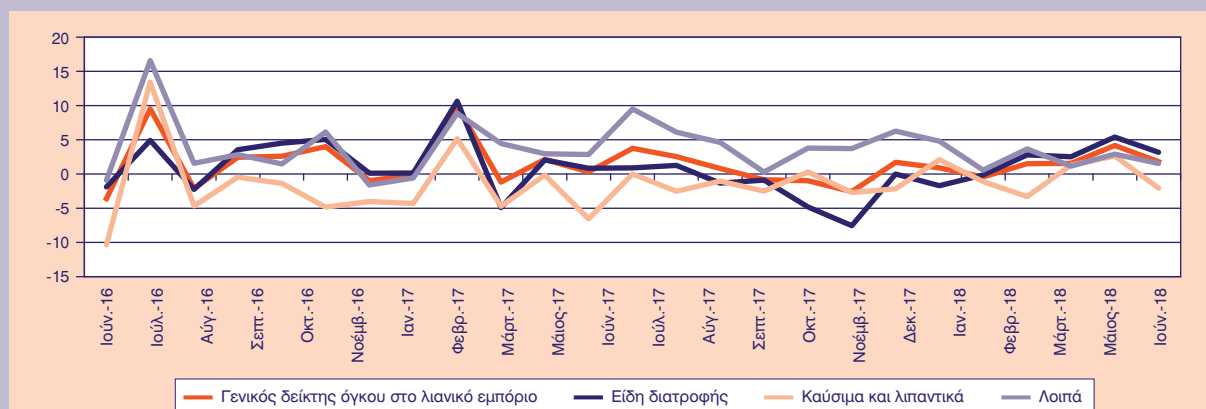
Σύμφωνα με τα δεδομένα των Εθνικών Λογαριασμών, η ελαφρά πτωτική τάση που ακολούθησε η ιδιωτική κατανάλωση στο δεύτερο εξάμηνο του 2017 αναστράφηκε σταδιακά στην πορεία του πρώτου εξαμήνου του 2018, με τον σχετικό ρυθμό μεταβολής να διαμορφώνεται στο 0,0% κατά το πρώτο τρίμηνο και στο 1,0% κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους. Επιπρόσθετες ενδείξεις για την πρόσφατη πορεία της ιδιωτικής κατανάλωσης παρέχουν οι σχετικές τάσεις

αναφορικά με τον μηνιαίο δείκτη όγκου στο λιανικό εμπόριο. Ο συγκεκριμένος δείκτης κινήθηκε ως επί το πλείστον ανοδικά στο διάστημα από τον Ιανουάριο έως και τον Ιούνιο του 2018, με αποτέλεσμα να καταγράψει κατά μέσον όρο στο πρώτο εξάμηνο¹ του 2018 αύξηση της τάξεως του 1,6% ως προς το αντίστοιχο εξάμηνο του 2017. Στην εν λόγω πορεία του γενικού δείκτη συντέτιναι οι θετικές εξελίξεις αναφορικά με τους δείκτες στις δύο από τις τρεις κύριες κατηγορίες καταστημάτων, και συγκεκριμένα στα καταστήματα ειδών διατροφής και στα λοιπά καταστήματα (μεταβολές της τάξεως του 2,0% και 2,4%, αντίστοιχα). Αντίθετα οριακή κάμψη καταγράφηκε στον δείκτη που αφορά τα καταστήματα καυσίμων και λιπαντικών αυτοκινήτων (μεταβολή της τάξεως του -0,1%) (Διάγραμμα 1.1.3).

Όσον αφορά την πορεία των δεικτών στις επιμέρους υποκατηγορίες καταστημάτων, στις πέντε από τις οκτώ περιπτώσεις το πρώτο εξάμηνο του 2018 χαρακτηρίστηκε από συνολικά θετικές εξελίξεις. Πιο ειδικά, οι υποκατηγορίες που αφορούν τα μεγάλα καταστήματα τροφίμων, τα φαρμακευτικά-καλλυντικά, τα έπιπλα-ηλεκτρικά είδη-οικιακό εξοπλισμό, τα πολυκαταστήματα και την ένδυση-υπόδυση κατέγραψαν κατά μέσον όρο στο πρώτο εξάμηνο θετικές ποσοστιαίες μεταβολές (της τάξεως του 4,1%, 3,0%, 7,6%, 2,7% και 0,9%, αντίστοιχα) ως προς το αντίστοιχο εξάμηνο του 2017. Αντιθέτως, πέρα από την κατηγορία των καυσίμων και λιπαντικών αυτοκινήτων, οριακή κάμψη παρουσίασε στο ίδιο διάστημα ο δείκτης στην υποκατηγορία των καταστημάτων

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.3

Ποσοστιαίες μεταβολές γενικού δείκτη όγκου και δεικτών στις κύριες κατηγορίες καταστημάτων στο λιανικό εμπόριο ως προς τους αντίστοιχους μήνες του προηγούμενου έτους

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

1. Όλες οι αναφορές στην περίοδο του εξαμήνου ενσωματώνουν τα προσωρινά στοιχεία του Ιουνίου.

βιβλίων-χαρτικών-λοιπών ειδών (-0,2%), ενώ σημαντική υποχώρηση κατέγραψε ο δείκτης στην υποκατηγορία των καταστημάτων τροφίμων-ποτών-καπνού (-6,7%).

Από τα στοιχεία και τις ενδείξεις που προαναφέρθηκαν, διαφαίνεται ότι η ιδιωτική κατανάλωση επανέρχεται σε τροχιά ανόδου, με σημαντική δυναμική σε επιμέρους υποκατηγορίες της, αλλά και συνεχιζόμενες πιέσεις στην περίπτωση βασικών αγαθών όπως τα καύσιμα αυτοκινήτων και τα τρόφιμα-ποτά-καπνό που πωλούνται σε μικρότερα καταστήματα. Οι εξελίξεις αυτές καταδεικνύουν αφενός τις θετικές επιδράσεις που ασκούνται στην κατανάλωση από τη βελτίωση του οικονομικού περιβάλλοντος και των βασικών μεγεθών της αγοράς εργασίας, και αφετέρου τις δυσμενείς επιπτώσεις που εξακολουθούν να προκύπτουν λόγω της εναπομένουσας αβεβαιότητας αλλά και των πιέσεων στο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών από την εφαρμογή των μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής.

Σε σχέση με τις προοπτικές της ιδιωτικής κατανάλωσης, οι προαναφερόμενες τάσεις αναφορικά με την πρόσφατη πορεία της καταναλωτικής δαπάνης συγκλίνουν σε μία εκτίμηση για συνέχιση της ανάκαμψης της ιδιωτικής κατανάλωσης στα προσεχή τρίμηνα. Η εκτίμηση αυτή συμβαδίζει με σημαντική βελτίωση στις προσδοκίες των καταναλωτών αναφορικά με τη μελλοντική πορεία της καταναλωτικής τους δαπάνης, όπως αυτές αντανακλώνται στην ανοδική πορεία του δείκτη εμπιστοσύνης καταναλωτών ιδιαίτερα κατά την περίοδο Ιουλίου-Αυγούστου του 2018 (Διάγραμμα 1.1.4). Είναι δε αξιοσημείωτο ότι θετικοί σε σχέση με τις προοπτικές της κατανάλωσης εμφανίζονται και οι λιανέμπο-

ροι, με τον δείκτη εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο να διαμορφώνεται τον Αύγουστο του 2018 σε επίπεδο αισθητά βελτιωμένο σε σχέση με τις αρχές του έτους. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ένας βαθμός αβεβαιότητας αναφορικά με τις προοπτικές της κατανάλωσης εξακολουθεί να παραμένει, εν αναμονή αποφάσεων που θα επηρεάσουν τις επιπτώσεις της συνεχιζόμενης δημοσιονομικής προσαρμογής για το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών.

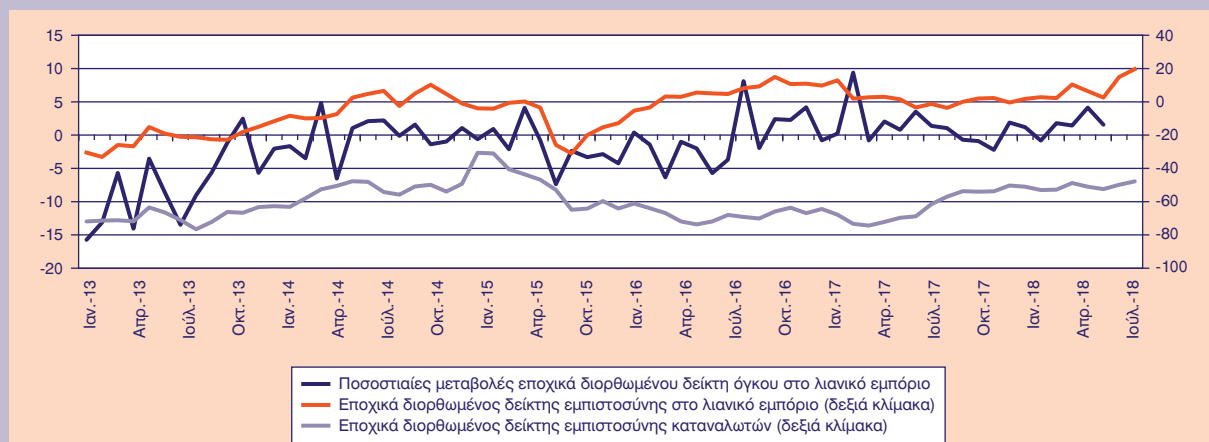
1.1.2. Επενδύσεις

Οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου σημείωσαν κάμψη κατά -10,3% στο πρώτο τρίμηνο του 2018 και -5,4% στο δεύτερο τρίμηνο του έτους, ως προς τα αντίστοιχα τρίμηνα του 2017 (Πίνακας 1.1.2). Οι εξελίξεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα η συνεισφορά των επενδύσεων στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ να διαμορφωθεί στις -1,3 ποσοστιαίες μονάδες στο πρώτο τρίμηνο του 2018 και στις -0,6 μονάδες στο δεύτερο τρίμηνο.

Αναλυτικότερα, σε σχέση με τις επενδύσεις εκτός των κατασκευών, οι εξελίξεις στη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του 2018 ήταν θετικές, με σημαντική εξαίρεση τις δαπάνες για μεταφορικό εξοπλισμό, οι οποίες εμφάνισαν έντονη κάμψη τόσο στο πρώτο όσο και στο δεύτερο τρίμηνο του έτους (-56,2% και -48,8%, αντίστοιχα). Όσον αφορά τις δαπάνες για μηχανολογικό εξοπλισμό, παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση και στα δύο πρώτα τρίμηνα του 2018 (19,0% και 19,3%, αντίστοιχα), ενώ ανάλογη θετική πορεία καταγράφηκε και στις επενδύσεις σε εξοπλισμό τεχνολογίας πληροφορικής και επικοινωνίας (αύξηση

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.4

Δείκτης όγκου στο λιανικό εμπόριο και δείκτες εμπιστοσύνης

Πηγή: EUROSTAT, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1.2 Βασικά μεγέθη των επενδύσεων

% ρυθμοί μεταβολής ως προς την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους (εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε σταθερές τιμές)

	Τρίμηνα							
	2016Q3	2016Q4	2017Q1	2017Q2	2017Q3	2017Q4	2018Q1	2018Q2
Αγροτικά προϊόντα	32,3	36,6	1,7	-2,3	-0,5	3,4	4,6	5,1
Μηχανολογικός εξοπλισμός και οπτικά συστήματα	7,7	-19,7	-2,3	2,3	-1,7	23,3	19,0	19,3
Μεταφορικός εξοπλισμός και οπτικά συστήματα	2,6	-30,7	204,2	16,4	8,1	120,2	-56,2	-48,8
Εξοπλισμός τεχνολογίας πληροφορικής και επικοινωνίας	-29,5	-24,4	-16,0	-9,2	-0,9	12,3	21,9	15,4
Κατοικίες	-2,8	-2,7	-11,1	-5,4	-7,2	-11,1	10,9	5,1
Άλλες κατασκευές	42,3	2,5	-1,6	-2,7	-15,4	7,8	4,8	6,9
Άλλα προϊόντα	2,8	-0,6	0,4	-0,4	-0,8	-0,2	0,0	0,6
Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου	13,6	-7,4	17,0	1,1	-8,3	29,0	-10,3	-5,4

Πηγή: Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί, Σεπτέμβριος 2018.

κατά 21,9% στο πρώτο τρίμηνο και 15,4% στο δεύτερο τρίμηνο). Οι επενδύσεις σε άλλα προϊόντα παρέμειναν στάσιμες στο πρώτο τρίμηνο, καταγράφοντας στη συνέχεια οριακή αύξηση στο δεύτερο τρίμηνο του έτους (0,6%).

Αναφορικά με τις επενδύσεις σε κατασκευές, η δαπάνη για κατοικίες παρουσίασε άνοδο τόσο στο πρώτο όσο και στο δεύτερο τρίμηνο του 2018, εξέλιξη που λαμβάνει ιδιαίτερη σημασία καθώς αποτελεί την πρώτη σαφή ένδειξη ανάκαμψης της συγκεκριμένης κατηγορίας επενδύσεων μετά από δέκα χρόνια σχεδόν συνεχούς πτώσης. Παράλληλα, θετική εμφανίζεται στα δύο πρώτα τρίμηνα του 2018 και η εξέλιξη των επενδύσεων σε λοιπές κατασκευές (4,8% και 6,9%, αντίστοιχα).

Πρόσθετη πληροφόρηση για την πορεία του κλάδου των κατασκευών στο σύνολό του παρέχεται από τα διαθέσιμα στοιχεία για την εξέλιξη του γενικού δείκτη παραγωγής στις κατασκευές στο πρώτο και δεύτερο τρίμηνο του 2018². Όπως διαπιστώνεται, ο δείκτης παρουσίασε μικρή κάμψη της τάξεως του

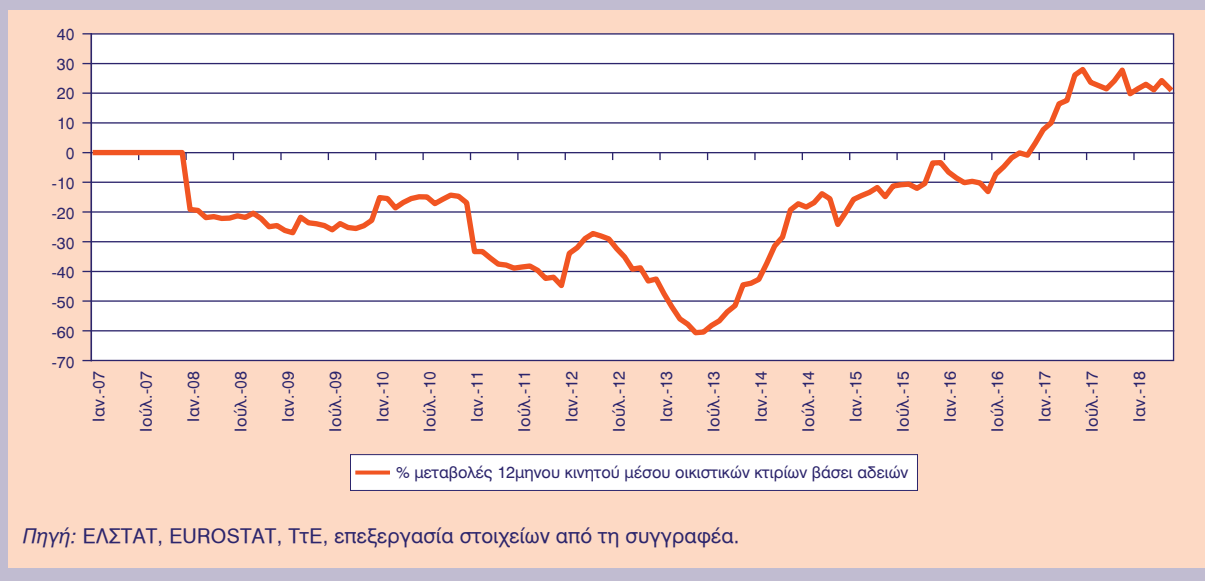
0,7% στο πρώτο τρίμηνο ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του 2017, ενώ υποχώρησε περαιτέρω κατά -4,2% στο δεύτερο τρίμηνο. Η εξέλιξη αυτή έρχεται σε αντίθεση με τη θετική εικόνα των επενδύσεων σε κατασκευές κατά το ίδιο διάστημα και φαίνεται να οφείλεται στην πορεία του επιμέρους δείκτη παραγωγής έργων πολιτικού μηχανικού (που αφορά, μεταξύ άλλων, αυτοκινητοδρόμους, γέφυρες, σήραγγες, αγωγούς, δίκτυα και λιμενικά έργα), ο οποίος υποχώρησε κατά -24,3% στο πρώτο τρίμηνο και κατά -20,2% στο δεύτερο τρίμηνο του έτους, ως προς τις αντίστοιχες περιόδους του 2017. Από την άλλη πλευρά, σημαντική αύξηση εμφάνισε κατά την ίδια περίοδο ο δείκτης παραγωγής οικοδομικών έργων (που αφορά, μεταξύ άλλων, κατοικίες, βιομηχανικά και εμπορικά κτίρια και λοιπά κτίρια), με τις σχετικές ποσοστιαίες μεταβολές να φθάνουν το 34,8% και 15,9% κατά το πρώτο και δεύτερο τρίμηνο του 2018, αντίστοιχα.

Ειδικότερη πληροφόρηση σε σχέση με τις πρόσφατες εξελίξεις στον κλάδο των κατοικιών αντλείται από τον δείκτη οικιστικών κτιρίων ως προς τα τετραγωνι-

2. Σημειώνεται ότι η αναφορά είναι για τον δείκτη που ενσωματώνει διόρθωση ως προς τον πραγματικό αριθμό των εργασιμων ημερών και τα στοιχεία για το δεύτερο τρίμηνο του 2018 είναι προσωρινά.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.5

Εκτιμώμενη οικιστική οικοδομική δραστηριότητα βάσει αδειών

κά μέτρα ωφέλιμης επιφάνειας, στη βάση των εκδοθεισών οικοδομικών αδειών. Τόσο τα μεμονωμένα μηνιαία στοιχεία του δείκτη οικιστικών κτιρίων, όσο και το συνολικότερο μέγεθος της εκτιμώμενης οικιστικής οικοδομικής δραστηριότητας³, φαίνεται να παρουσίασαν σημαντική βελτίωση κατά την τελευταία περίοδο αναφοράς, σε αντιστοιχία με τα προαναφερόμενα εθνικολογιστικά στοιχεία που αφορούν τη δαπάνη για επενδύσεις σε κατοικίες. Ειδικότερα, από τον Ιανουάριο έως και τον Μάιο του 2018, οι μηνιαίες ποσοστιαίες μεταβολές του δείκτη οικιστικών κτιρίων ως προς τους αντίστοιχους μήνες του προηγούμενου έτους διαμορφώθηκαν σε υψηλά θετικά επίπεδα, τα οποία κυμάνθηκαν μεταξύ του 28,6% (Μάιος) και του 51,7% (Απρίλιος). Παράλληλα, οι ρυθμοί μεταβολής της εκτιμώμενης οικιστικής οικοδομικής δραστηριότητας σταθεροποιήθηκαν σε επίπεδα άνω του 20% καθ' όλη τη διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου. (Διάγραμμα 1.1.5).

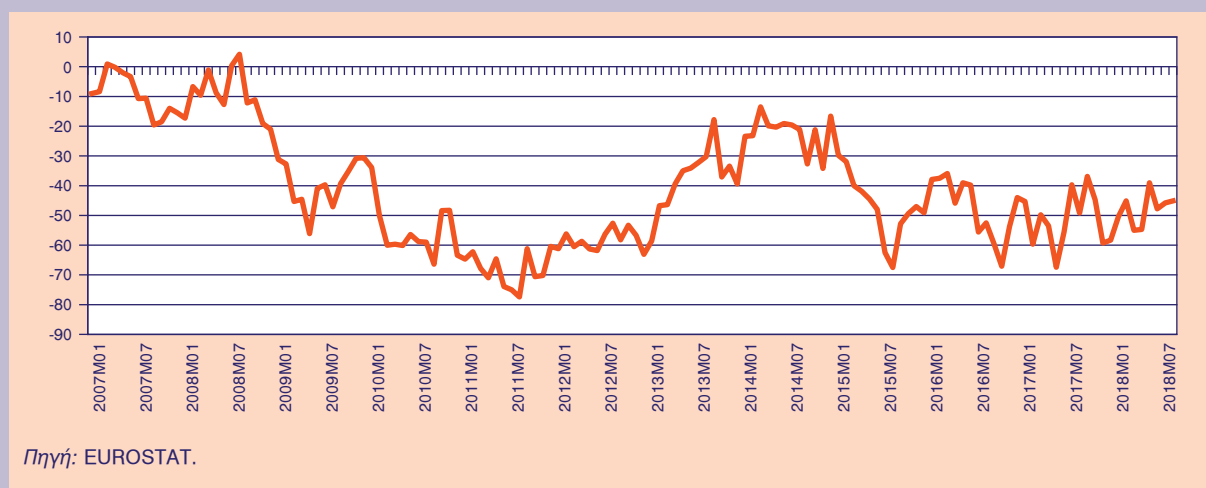
Με βάση τα στοιχεία που προαναφέρθηκαν, οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου φαίνεται να ακολούθησαν ανοδική πορεία κατά την πλέον πρόσφατη περίοδο αναφοράς, με εξαίρεση την κατηγορία του μεταφορικού εξοπλισμού στην οποία σημειώθηκε διόρθωση της μεγάλης αύξησης που παρατηρήθηκε το προηγούμενο έτος. Παρότι η κάμψη των επενδύσεων σε μεταφορικό εξοπλισμό ήταν αρκετή για να παρασύρει προς τα κάτω τις συνολικές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου κατά το πρώτο εξάμηνο του έτους, οι

κατηγορίες των επενδύσεων που σχετίζονται με την ενίσχυση του παραγωγικού δυναμικού και των υποδομών της χώρας χαρακτηρίστηκαν από μία θετική δυναμική, ενώ παράλληλα προέκυψαν κάποιες πρώτες ενδείξεις για αναζωογόνηση των κατασκευών νέων κατοικιών. Η τελευταία αυτή εξέλιξη ενδέχεται να αντανakλά μία τάση για ανάκαμψη της αγοράς κατοικιών, η οποία δέχθηκε βαρύ πλήγμα στην περίοδο της κρίσης.

Συνολικά, η ανοδική πορεία των επενδύσεων στις περισσότερες επιμέρους κατηγορίες κατά το πρώτο εξάμηνο του 2018, αλλά και η γενικότερη πορεία ανάκαμψης της οικονομίας, παραπέμπουν σε μία θετική προοπτική για τις επενδύσεις. Από την άλλη πλευρά, η εξέλιξη των επενδύσεων σε μεταφορικό εξοπλισμό, η οποία παρουσιάζει μεγάλες διακυμάνσεις, δεν είναι εύκολο να προβλεφθεί, και ενδέχεται να επηρεάσει την εξέλιξη της συνολικής επενδυτικής δαπάνης κατά τα προσεχή τρίμηνα. Παράλληλα, η αστάθεια που εξακολουθεί να εμφανίζει ο δείκτης εμπιστοσύνης στις κατασκευές (Διάγραμμα 1.1.6), υποδηλώνει ότι ένας βαθμός αβεβαιότητας γύρω από τις προοπτικές των επενδύσεων εξακολουθεί να υφίσταται. Επομένως, παραμένει επιτακτική η ανάγκη μίας συνεχούς προσπάθειας διευκόλυνσης και ενθάρρυνσης της επενδυτικής δραστηριότητας, μέσα από την περαιτέρω σταθεροποίηση του οικονομικού περιβάλλοντος, την υλοποίηση νέων μεγάλων επενδυτικών έργων που βρίσκονται σε αναμονή ή σε

3. Υπολογίζεται ο 12μηνος κινητός μέσος και οι σχετικές μεταβολές.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.6
Δείκτης εμπιστοσύνης στις κατασκευές

εξέλιξη, αλλά και την ομαλοποίηση της χρηματοδότησης και ρευστότητας στην αγορά μέσα από την πλήρη σταθεροποίηση του εγχώριου τραπεζικού συστήματος. Η πρόοδος στους κείριους αυτούς τομείς θα κρίνει σε μεγάλο βαθμό την εξέλιξη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου στο επόμενο διάστημα.

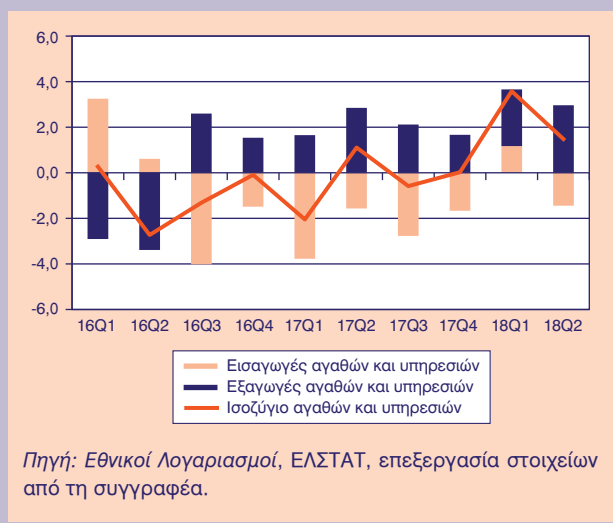
1.1.3. Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών

Η περαιτέρω σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας, σε συνδυασμό με μία σειρά ευνοϊκών εξωγενών παραγόντων, μεταξύ των οποίων και η διατήρηση υψηλών ρυθμών ανάπτυξης του διεθνούς εμπορίου, συντέιναν στη συνέχιση των τάσεων βελτίωσης των

μεγεθών του εξωτερικού τομέα της χώρας κατά το πρώτο εξάμηνο του 2018.

Συγκεκριμένα, όσον αφορά τις εξαγωγές, η συνεισφορά τους στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ διαμορφώθηκε σε υψηλά επίπεδα, φθάνοντας τις 2,5 μονάδες στο πρώτο τρίμηνο του 2018 και τις 3,0 μονάδες στο δεύτερο τρίμηνο, ως προς τα αντίστοιχα τρίμηνα του προηγούμενου έτους (βλέπε Διάγραμμα 1.1.7). Ειδικότερα, στο πεδίο των υπηρεσιών καταγράφηκε σημαντική άνοδος των εξαγωγών, η οποία ανήλθε στο 4,6% κατά το πρώτο τρίμηνο του έτους και στο 12,2% κατά το δεύτερο τρίμηνο. Έντονη τάση ενδυνάμωσης των εξαγωγών σημειώθηκε και στο πεδίο των αγαθών, με τους σχετικούς ρυθμούς μεταβολής να διαμορφώνονται στο 10,8% κατά το πρώτο τρίμηνο και στο 7,2% κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους. Η αύξηση των εξαγωγών αγαθών συνδέεται με τις ευνοϊκές εξελίξεις στη διεθνή ζήτηση, ενώ ενδέχεται επίσης να αντανακλά μία περαιτέρω βελτίωση στην ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, η οποία συνάδει με τις πρόσφατες εξελίξεις στον δείκτη πραγματικής σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας της χώρας. Η ευνοϊκή εξέλιξη των εξαγωγών υπηρεσιών οφείλεται στη μεγάλη άνοδο των τουριστικών εισπράξεων (κατά 18,9% συνολικά στο πρώτο εξάμηνο του έτους, σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος, καθώς και τη σημαντική βελτίωση που παρουσίασαν οι εισπράξεις από μεταφορικές υπηρεσίες (κατά 11,7%). Στην περίπτωση των τελευταίων, σημαντικό θετικό ρόλο φαίνεται να διαδραμάτισαν αφενός οι ευνοϊκές τάσεις στο διεθνές εμπόριο και αφετέρου τα συνδεδεμένα υψηλότερα επίπεδα στα οποία κινήθηκαν οι ναύλοι της ποντοπόρου ναυτιλίας συγκριτικά με την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.7
Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ
 Επιμέρους συνιστώσες της εξωτερικής ζήτησης

Όσον αφορά τις εισαγωγές, η συνεισφορά τους στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ παρουσίασε διακυμάνσεις στη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του 2018, φθάνοντας τις 1,2 ποσοστιαίες μονάδες στο πρώτο τρίμηνο του έτους και εν συνεχεία υποχωρώντας στις -1,4 μονάδες στο δεύτερο τρίμηνο. Ειδικότερα, στο πεδίο των αγαθών οι εισαγωγές παρουσίασαν κάμψη κατά -6,2% στο πρώτο τρίμηνο του 2018 και μικρή αύξηση κατά 1,7% στο δεύτερο τρίμηνο, εξελίξεις οι οποίες πιθανότατα σχετίζονται με την πορεία της κατανάλωσης και την υποχώρηση των επενδύσεων σε μεταφορικό εξοπλισμό κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Στο πεδίο των υπηρεσιών, οι εισαγωγές παρουσίασαν σημαντική αύξηση της τάξεως του 11,8% στο πρώτο τρίμηνο και 16,2% στο δεύτερο τρίμηνο, με την πορεία αυτή να οφείλεται στην αύξηση των πληρωμών για ταξιδιωτικές, μεταφορικές και λοιπές υπηρεσίες.

Αναφορικά με τις προοπτικές του εξωτερικού τομέα, οι μέχρι στιγμής εξελίξεις τόσο αναφορικά με τις εξαγωγικές επιδόσεις της χώρας, όσο και σε σχέση με την πορεία του διεθνούς εμπορίου, παραπέμπουν σε μία προοπτική περαιτέρω ενδυνάμωσης των εξαγωγών. Από την άλλη πλευρά, στο πεδίο των εισαγωγών αναμένεται να επικρατήσουν ανοδικές τάσεις, λόγω της εκτιμώμενης ανάκαμψης της εγχώριας ζήτησης, αλλά και της προσδοκώμενης επικράτησης υψηλότερων τιμών του πετρελαίου σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Συνολικά, η συμβολή του εξωτερικού τομέα στο ΑΕΠ αναμένεται να παραμείνει θετική κατά

το προσεχές διάστημα, με την περαιτέρω ενίσχυση των εξαγωγικών επιδόσεων της χώρας να συναρτάται άμεσα με την υλοποίηση νέων επενδύσεων για την ενίσχυση του παραγωγικού δυναμικού.

1.1.4. Συμπεράσματα και προοπτικές

Από την ανωτέρω ανάλυση των κύριων συνιστωσών της ζήτησης διακρίνεται συνολικά μία σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας σε τροχιά ανάκαμψης, με διακυμάνσεις ως προς τη συνεισφορά των επιμέρους συνιστωσών της ζήτησης στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ. Σημαντικό θετικό χαρακτηριστικό των πρόσφατων εξελίξεων αποτελεί η συνέχιση της ταχείας μεγέθυνσης των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών, ενώ ενδείξεις ανάκαμψης εμφανίζουν και τα μεγέθη της ιδιωτικής κατανάλωσης. Όσον αφορά τις επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, οι διακυμάνσεις στην κατηγορία του μεταφορικού εξοπλισμού επέφεραν αστάθεια των συνολικών επενδύσεων κατά την πλέον πρόσφατη περίοδο αναφοράς, με τη δυναμική της επενδυτικής δαπάνης να παραμένει όμως θετική στις κατηγορίες που σχετίζονται με την ενίσχυση του παραγωγικού δυναμικού και των υποδομών της χώρας. Οι εξελίξεις αυτές παραπέμπουν σε μία θετική προοπτική για την ανάπτυξη του ΑΕΠ στα προσεχή τρίμηνα, σε συμφωνία και με τις εκτιμήσεις που προκύπτουν στη βάση του δυναμικού υποδείγματος βραχυπρόθεσμων προβλέψεων του ΚΕΠΕ (βλέπε Ενότητα 1.3).

1.2. Οι εξελίξεις του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη

Γιάννης Παναγόπουλος

Ελλάδα

Η καταγεγραμμένη πορεία του εθνικού Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ), όπως διαπιστώνεται από την πρώτη στήλη του Πίνακα 1.2.1 αλλά και από το Διάγραμμα 1.2.1, μετά τον Απρίλιο του 2018 παρουσιάζει μια κάπως διαφορετική εικόνα από ό,τι ο πυρήνας¹ του. Πιο συγκεκριμένα, από την αρχή του 2018 και μέχρι τον Απρίλιο και οι δύο δείκτες κινούνται σε παρόμοιο επίπεδο (είτε θετικών είτε αρνητικών) μεταβολών. Όμως από τον Μάιο και ύστερα έχουν μια κάπως αποκλίνουσα συμπεριφορά σε σημείο που ο μεν εθνικός ΔΤΚ να κινείται με θετικές μεταβολές κοντά στο 1% (βλέπε Ιούλιο και Αύγουστο), ενώ ο πυρήνας του εν λόγω δείκτη έχει περάσει σε αρνητική μεταβολή σε μηνιαία βάση (-0,5%, Ιούλιος 2018).

Αντίστοιχη πορεία, με τον εθνικό ΔΚΤ και τον πυρήνα του, είχε και ο εναρμονισμένος ΔΤΚ (Εν. ΔΤΚ) της χώρας με τη μόνη διαφορά ότι η αντίστοιχη απόκλιση παρουσιάζεται ένα μήνα μετά (τον Ιούνιο του 2018). Αναλυτικότερα, ο Εν. ΔΤΚ, τον Ιούλιο-Αύγουστο του 2018, κινείται κοντά στα επίπεδα του 0,8%-0,9% περίπου, ενώ ο πυρήνας του είχε ήδη περάσει σε αρνητική μεταβολή σε μηνιαία βάση (-0,1%, Ιούλιος 2018). Το αρνητικό αυτό ποσοστό του πυρήνα δεν αφήνει πολλά περιθώρια αισιοδοξίας για επιστροφή του Εν. ΔΤΚ σε επίπεδα αντίστοιχα αυτών της Ευρωζώνης, εάν λάβουμε υπ' όψιν μας τη σχέση αιτιότητας που υπάρχει μεταξύ του Εν. ΔΤΚ και του πυρήνα του².

Επιπρόσθετα να επισημάνουμε εδώ ότι, σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, η θετική μεταβολή του εθνικού ΔΤΚ, σε ετήσια βάση, τον Αύγουστο του 2018 (1,0%), προέρχεται κυρίως από την αύξηση των παρακάτω επιμέρους δεικτών κατά:

- 1,0% στη Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως σε: μοσχάρι, πουλερικά, νωπά ψάρια, γαλακτοκομικά και αυγά, νωπά φρούτα, πατάτες, καφέ και χυμούς φρούτων. Μέρος της αύξησης αυτής αντισταθμίστηκε από τη μείωση των τιμών κυρίως σε: ελαιόλαδο, αλλαντικά, λαχανικά διατηρημένα ή επεξεργασμένα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.1 Η πορεία του πληθωρισμού σε Ελλάδα και Ευρωζώνη

	Εθνικός ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας εθνικού ΔΤΚ (Ελλάδα)	Εν. ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας Εν. ΔΤΚ (Ελλάδα)	Εν. ΔΤΚ (ΕΕ19)	Πυρήνας Εν. ΔΤΚ (ΕΕ19)
2018M1	-0,2	-0,4	0,2	0,6	1,3	1,2
2018M2	0,1	0,1	0,4	0,8	1,1	1,2
2018M3	-0,2	-0,4	0,2	0,6	1,3	1,3
2018M4	0,0	0,1	0,5	0,8	1,3	1,1
2018M5	0,6	0,0	0,8	0,5	1,9	1,3
2018M6	1,0	0,0	1,0	0,3	2,0	1,2
2018M7	0,9	-0,5	0,8	-0,1	2,1	1,3
2018M8	1,0	NA	0,9	NA	NA	NA

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, EUROSTAT.

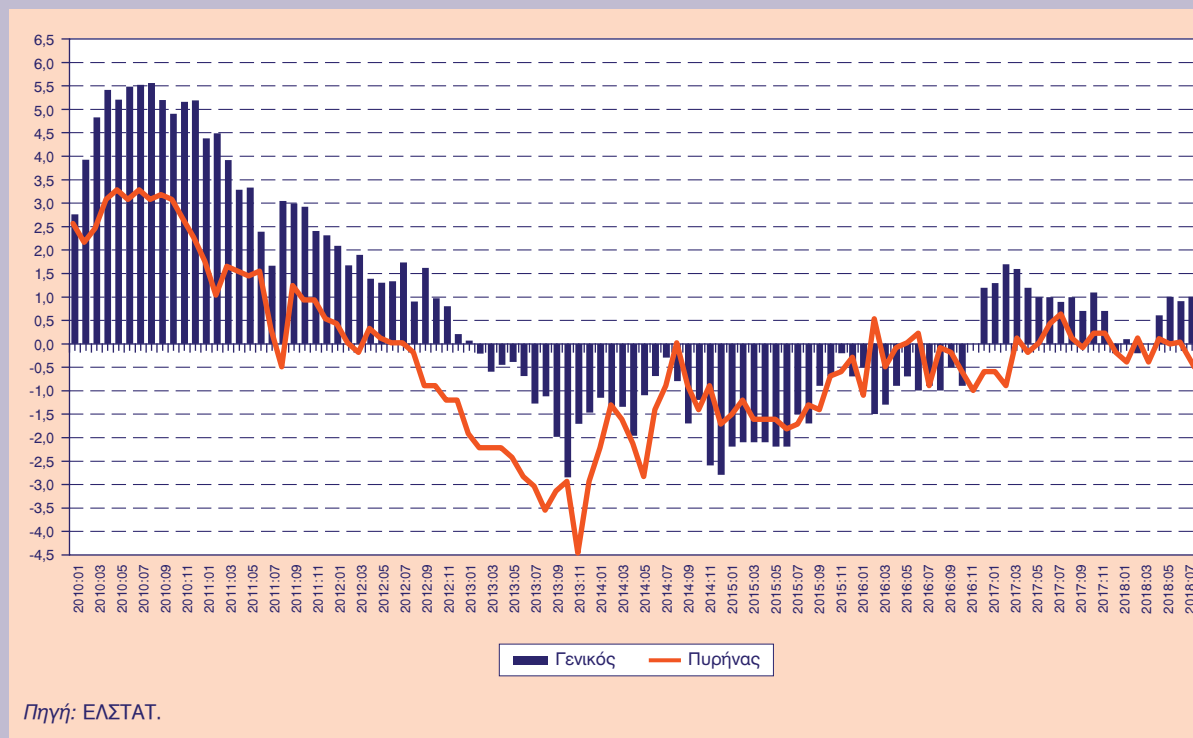
Σημείωση: ΔΚΤ: Δείκτης Τιμών Καταναλωτή, Εν. ΔΤΚ: Εναρμονισμένος ΔΤΚ. NA: Μη διαθέσιμα στοιχεία.

1. Ο πυρήνας του ΔΤΚ προέρχεται από τις εκτιμήσεις της ΕΛΣΤΑΤ και δεν περιλαμβάνει τις τιμές του ηλεκτρικού ρεύματος, του φυσικού αερίου και των καυσίμων αυτοκινητού.

2. Για την οικονομετρική σχέση μεταξύ Εν. ΔΤΚ και του πυρήνα του βλέπε σχετικά στο Τεύχος 31 των Οικονομικών Εξελίξεων (2016).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.1

ΔΤΚ, % (μεταβολή ως προς τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

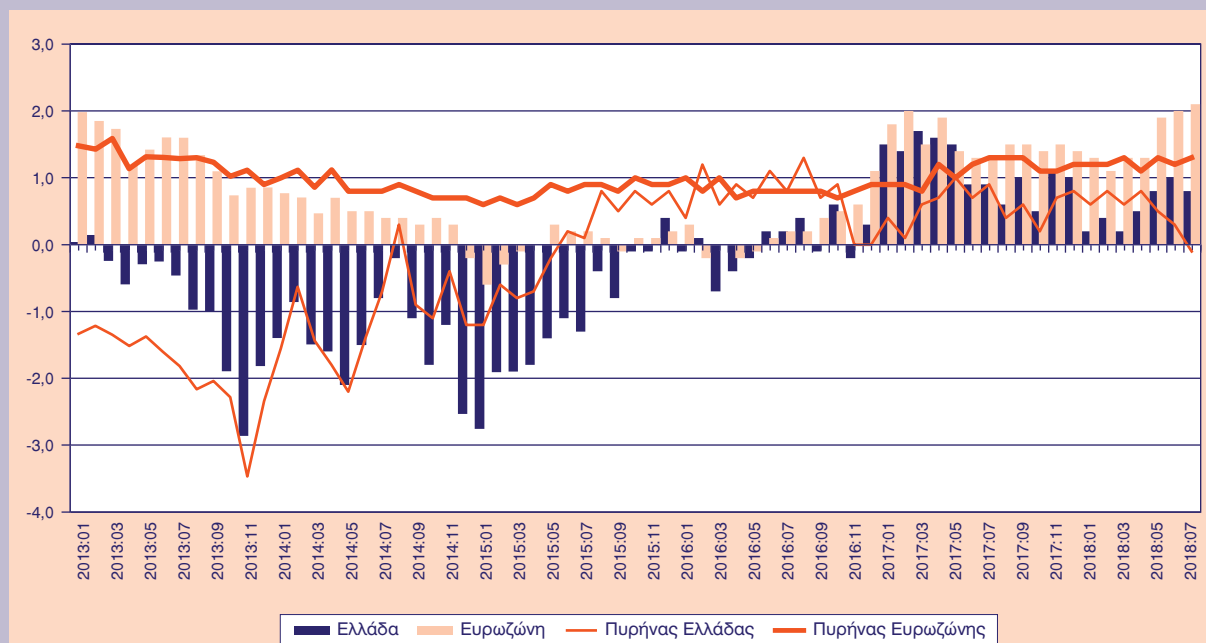
- 0,7% στα *Αλκοολούχα ποτά και καπνό*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως στον καπνό.
 - 0,5% στην *Ένδυση και υπόδηση*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως στα είδη ένδυσης και υπόδησης.
 - 0,3% στη *Στέγαση*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως σε: πετρέλαιο θέρμανσης, φυσικό αέριο και σε στερεά καύσιμα. Μέρος της αύξησης αυτής αντισταθμίστηκε από τη μείωση κυρίως στα ενοίκια κατοικιών και στους λογαριασμούς του ηλεκτρισμού.
 - 1,3% στην *Υγεία*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως σε: φαρμακευτικά προϊόντα, νοσοκομεία και κλινικές.
 - 3,1% στις *Μεταφορές*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως σε: καύσιμα αυτοκινήτου (βενζίνη) και πετρέλαιο κίνησης. Μέρος της αύξησης αυτής αντισταθμίστηκε από τη μείωση των τιμών κυρίως σε: εισιτήρια μεταφοράς επιβατών με αεροπλάνο και στη συντήρηση και επισκευή εξοπλισμού προσωπικής μεταφοράς.
 - 4,3% στις *Επικοινωνίες*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως στις τηλεφωνικές υπηρεσίες.
 - 0,2% στην *Εκπαίδευση*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως στα δίδακτρα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.
 - 1,4% στα *Ξενοδοχεία - Καφέ - Εστιατόρια*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως σε: εστιατόρια-ζαχαροπλαστεία-καφενεία-κυλικεία καθώς επίσης και σε ξενοδοχεία-μοτέλ-πανδοχεία.
- Όπως μάλιστα αναφέρει περαιτέρω η ΕΛΣΤΑΤ, μέρος του καταγεγραμμένου πληθωρισμού, που αναφέραμε παραπάνω, επηρεάστηκε σε κλαδικό επίπεδο από τη μείωση κυρίως των παρακάτω επιμέρους δεικτών κατά:
- 1,5% στα *Διαρκή αγαθά - Είδη νοικοκυριού και υπηρεσίες*, λόγω μείωσης των τιμών κυρίως σε: επίπλα και διακοσμητικά, υφαντουργικά προϊόντα οικιακής χρήσης και είδη άμεσης κατανάλωσης νοικοκυριού.
 - 1,2% στην *Αναψυχή - Πολιτιστικές δραστηριότητες*, λόγω μείωσης των τιμών κυρίως σε: οπτικοακουστικό εξοπλισμό - υπολογιστές - επισκευές και διαρκή αγαθά αναψυχής και πολιτισμού.
 - 0,8% στα *Άλλα αγαθά και υπηρεσίες*, λόγω μείωσης των τιμών κυρίως σε: είδη ατομικής φροντίδας, προσωπικά είδη και ασφάλιστρα οχημάτων.

Ευρωζώνη

Σε ό,τι αφορά την πορεία του εναρμονισμένου ΔΤΚ της Ευρωζώνης (Εν. ΔΤΚ-ΕΕ19), μπορούμε να ανα-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.2

Εναρμονισμένος Δείκτης Τιμών Καταναλωτή σε Ελλάδα και Ευρωζώνη,
% μεταβολή (ως προς τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, EUROSTAT.

φέρουμε εδώ ότι τον Απρίλιο του 2018, και για πρώτη φορά μετά από τις αρχές του 2017, «πιάνει» και πάλι την οροφή/στόχο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) που είναι το να κινείται ο συγκεκριμένος δείκτης με μια ποσοστιαία μεταβολή της τάξης του 2,0%. Το ίδιο χρονικό διάστημα, ο πυρήνας³ του Εν. ΔΤΚ-ΕΕ19 της Ευρωζώνης συνεχίζει να κινείται σταθερά με θετικές μεταβολές της τάξης του 1,2%-1,3%. Σε ό,τι αφορά το θέμα της σύγκλισης του ρυθμού μεταβολής του εναρμονισμένου ΔΤΚ της Ευρωζώνης και της Ελλάδας διαπιστώνεται, τουλάχιστον από την

αρχή τους έτους, μια διαφορά της τάξης του 0,7%-1,2% περίπου μεταξύ τους. Η διαφορά αυτή είναι κάπως πιο διευρυμένη, σε ό,τι αφορά τον πυρήνα των δύο αυτών δεικτών και κυμαίνεται μεταξύ 0,3%-1,5% περίπου.

Βιβλιογραφία

Παναγόπουλος, Γ. (2016), "Η σχέση αιτιότητας του εναρμονισμένου πληθωρισμού με τον πυρήνα του την περίοδο της κρίσης: μια οικονομετρική προσέγγιση", *Οικονομικές Εξελίξεις*, Τεύχος Νο. 31.

3. Στον πυρήνα του Εν. ΔΤΚ- ΕΕ19 δεν περιλαμβάνονται οι τιμές στα μη επεξεργασμένα τρόφιμα και στην ενέργεια.

1.3. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ

Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων Υποδείγματος Παραγόντων Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης, Αικατερίνη Τσούμα

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται οι επικαιροποιημένες βραχυπρόθεσμες προβλέψεις του ΚΕΠΕ αναφορικά με την εξέλιξη του ρυθμού μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το 2018¹. Οι εν λόγω προβλέψεις προκύπτουν από την εφαρμογή ενός δομικού υποδείγματος παραγόντων (structural factor model), αναλυτική περιγραφή του οποίου παρουσιάστηκε στο Τεύχος 15 των *Οικονομικών Εξελίξεων*. Η βάση δεδομένων που χρησιμοποιείται για την εκτίμηση του υποδείγματος και τη διεξαγωγή των προβλέψεων περιλαμβάνει 126 μεταβλητές, οι οποίες καλύπτουν τις κύριες παραμέτρους της οικονομικής δραστηριότητας στη χώρα σε τριμηνιαία συχνότητα κατά τη χρονική περίοδο από τον Ιανουάριο του 2000 μέχρι και τον Ιούνιο του 2018. Ειδικότερα, στο δείγμα ενσωματώνονται μεταβλητές τόσο από την κατηγορία των πραγματικών μεγεθών (όπως οι κύριες συνιστώσες του ΑΕΠ από την πλευρά της δαπάνης, γενικοί και επιμέρους δείκτες που αφορούν τη βιομηχανική παραγωγή, τις λιανικές πωλήσεις, τις ταξιδιωτικές εισπράξεις και την αγορά εργασίας) όσο και από την κατηγορία των ονομαστικών μεγεθών (όπως ο γενικός και επιμέρους δείκτες τιμών καταναλωτή, νομισματικά μεγέθη, αποδόσεις ομολόγων, επιτόκια, συναλλαγματικές ισοτιμίες και δείκτες τιμών κατοικιών). Επιπροσθέτως, το δείγμα περιλαμβάνει και σημαντικό αριθμό μεταβλητών που αντανάκλουν προσδοκίες και εκτιμήσεις των ίδιων των συμμετεχόντων στην οικονομική δραστηριότητα (όπως οι δείκτες οικονομικού κλίματος και επιχειρηματικών προσδοκιών). Σημειώνεται ότι η απαραίτητη για τις εκτιμήσεις εποχική διόρθωση των χρονολογικών σειρών πραγματοποιήθηκε με τη

χρήση του προγράμματος Demetra+ που είναι διαθέσιμο από την Eurostat².

Με βάση τις οικονομετρικές εκτιμήσεις όπως παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.3.1, και έχοντας ενσωματώσει τα δημοσιευμένα (προσωρινά) στοιχεία για το πρώτο και δεύτερο τρίμηνο του 2018 (2,5% και 1,8%, αντίστοιχα)³, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το σύνολο του 2018 προβλέπεται στο 2,2% και ο μέσος ρυθμός μεταβολής για το δεύτερο εξάμηνο του 2018 εκτιμάται στο 2,3%. Η συγκεκριμένη πρόβλεψη αντανάκλα μια βελτίωση των οικονομικών συνθηκών σε σχέση με το προηγούμενο έτος, κατά το οποίο ο ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ ήταν της τάξεως του 1,3%. Παράλληλα, ενσωματώνει και στις δύο περιπτώσεις (έτος και εξάμηνο) μια οριακή αναθεώρηση προς τα επάνω της αμέσως προηγούμενης πρόβλεψης του υποδείγματος παραγόντων (2,1% και 2,2%,

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3.1 Ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το 2018
(% ως προς την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους)

Τρίμηνα	2018	
	2018Q3	2018Q4
Τριμηνιαίος ρυθμός μεταβολής	2,11 [2,05 , 2,17]	2,42 [2,30 , 2,54]
Μέσος ρυθμός μεταβολής β' εξαμήνου	2,26 [2,17 , 2,35]	
Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής	2,21* [2,16 , 2,25]	

Σημείωση: Οι τιμές στις αγκύλες δείχνουν το κάτω και άνω όριο του διαστήματος εμπιστοσύνης της πρόβλεψης στο επίπεδο 95%.

*Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής ενσωματώνει τα επίσημα διαθέσιμα (προσωρινά) στοιχεία για τα δύο πρώτα τρίμηνα του 2018, σε εποχικά διορθωμένη βάση.

1. Η ημερομηνία διεξαγωγής της παρούσας πρόβλεψης είναι η 18η Σεπτεμβρίου 2018.

2. Για την εποχική διόρθωση χρησιμοποιήθηκε το φίλτρο TRAMO/SEATS.

3. Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη ανακοίνωση της ΕΛΣΤΑΤ για τους Τριμηνιαίους Εθνικούς Λογαριασμούς, με ημερομηνία 3 Σεπτεμβρίου 2018.

αντίστοιχα). Επιπροσθέτως, η παρούσα πρόβλεψη εξακολουθεί να σηματοδοτεί μια τάση ενίσχυσης του ρυθμού ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας προς το τέλος του έτους, με τους αντίστοιχους εκτιμώμενους ρυθμούς μεταβολής για το τρίτο και τέταρτο τρίμηνο του 2018 να κυμαίνονται στο 2,1% και 2,4%, αντίστοιχα.

Οι ως άνω εκτιμώμενοι ρυθμοί μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ αντικατοπτρίζουν τις βασικές διαστάσεις των πιο πρόσφατων βραχυπρόθεσμων εξελίξεων στην ελληνική οικονομία, και συμβαδίζουν με την πορεία που υποδεικνύουν τα ενσωματωμένα στοιχεία για το πρώτο εξάμηνο του 2018, καθώς και με την αμέσως προηγούμενη πρόβλεψη του υποδείγματος παραγόντων. Ειδικότερα, ο ρυθμός ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας ενισχύθηκε σημαντικά (2,5%) κατά το πρώτο τρίμηνο του 2018, συγκρινόμενος και με την οριακή ανάπτυξη στο αντίστοιχο τρίμηνο του 2017 (0,3%), ενώ επήλθε μια διόρθωση προς τα κάτω (1,8%) στο δεύτερο τρίμηνο του έτους, λαμβάνοντας υπόψη και τον αντίστοιχο ρυθμό ανάπτυξης του δεύτερου τριμήνου του 2017 (1,5%). Συνεπώς, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, η ελληνική οικονομία βρίσκεται σε τροχιά σταδιακής ανάκαμψης και σταθεροποίησης, στη βάση της ανοδικής πορείας των βασικών μακροοικονομικών συνιστωσών. Η πορεία αυτή φαίνεται να αποτελεί απόρροια, κυρίως, της εξισορρόπησης των δημοσιονομικών μεγεθών και της συνεχιζόμενης προώθησης καίριων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Η εκτιμώμενη συνέχιση της ευνοϊκής αυτής πορείας κατά το δεύτερο εξάμηνο του έτους δύναται να ενσωματώνει και τις θετικές προσδοκίες από την ολοκλήρωση του προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής τον Αύγουστο του 2018. Παράλληλα, εξακολουθεί να παρατηρείται μια σχετικά συγκρατημένη αναπτυξιακή δυναμική, γεγονός που συνδέεται κυρίως με τη συνιστώσα της εσωτερικής ζήτησης και οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στη συνολική οικονομική επιβάρυνση που αντιμετωπίζουν επιχειρήσεις και νοικοκυριά.

Η πλέον πρόσφατη ανοδική πορεία ενός σημαντικού αριθμού οικονομικών μεταβλητών, που αντανάκλαται σε θετικούς και, σε αρκετές περιπτώσεις, διψήφιους ρυθμούς μεταβολής, συνάδει με τις παραπάνω διαπιστώσεις και αξιολογήσεις, όπως διακρίνεται από τις παρατηρήσεις, σε μη εποχικά διορθωμένη βάση, που αφορούν το δεύτερο τρίμηνο του 2018. Ειδικότερα, ενδεικτικές είναι οι θετικές εξελίξεις: (α) στις εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών, (β) στη βιομηχανία, στη βάση τόσο του γενικού δείκτη βιομηχανικής παραγωγής και των υποδεικτών, όσο και του γενικού δείκτη

κύκλου εργασιών στη βιομηχανία στο σύνολο, αλλά και για την εσωτερική και εξωτερική αγορά (με εξαίρεση τα διαρκή καταναλωτικά αγαθά), (γ) στο λιανικό εμπόριο, σύμφωνα με τον γενικό δείκτη όγκου και για τις περισσότερες υποκατηγορίες, (δ) στις ταξιδιωτικές εισπράξεις και τις εισπράξεις από μεταφορές, (ε) στα επιβατηγά αυτοκίνητα, στη βάση των αδειών κυκλοφορίας και του δείκτη για το εμπόριο-συντήρηση-επισκευή αυτοκινήτων, (στ) στην οικοδομική δραστηριότητα, σε όρους όγκου στη βάση των οικοδομικών αδειών, (ζ) στο χονδρικό εμπόριο, σύμφωνα με τον δείκτη κύκλου εργασιών, (η) στο χρηματιστήριο, στη βάση του γενικού δείκτη, και (θ) στη διαφορά των επιτοκίων (spread), η οποία υποχώρησε σημαντικά. Θετική, αν και οριακά ανοδική, υπήρξε η πορεία της βασικής μακροοικονομικής συνιστώσας της ιδιωτικής καταναλωτικής δαπάνης.

Ευνοϊκές ήταν και οι εξελίξεις για την πλειονότητα των δεικτών που αντανάκλούν και ενσωματώνουν επιχειρηματικές προσδοκίες σε κλαδικό επίπεδο, ιδιαίτερα στις κατασκευές, όπως και για τους δείκτες που αφορούν τις εκτιμήσεις για τις παραγγελίες στη μεταποίηση, καθώς και για τον δείκτη οικονομικού κλίματος για την Ελλάδα. Δεδομένων των γενικά δυσμενών συνθηκών που εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν την εγχώρια αγορά εργασίας, καίρια για τη βελτίωση των οικονομικών συνθηκών στη χώρα είναι η παρατηρούμενη συνέχιση της αποκλιμάκωσης της ανεργίας τόσο συνολικά, όσο και για τους μακροχρόνια και τους νέους ανέργους, παράλληλα με τη διατήρηση της τάσης αύξησης της απασχόλησης τόσο στο σύνολο, όσο και στους τρεις επιμέρους τομείς, κυρίως δε στον πρωτογενή τομέα.

Στην αρνητική πλευρά⁴, ξεχωρίζει η πτώση της καίριας μακροοικονομικής συνιστώσας των επενδύσεων, την εξέλιξη της οποίας οδηγεί ο σημαντικός διψήφιος αρνητικός ρυθμός μεταβολής των επενδύσεων σε μεταφορικό εξοπλισμό, με όλες τις λοιπές επιμέρους κατηγορίες να κινούνται θετικά. Πτώση καταγράφει για ακόμα μια φορά ο δείκτης παραγωγής στις κατασκευές, όπου, ενώ οι εξελίξεις είναι θετικές αναφορικά με τον υποδείκτη παραγωγής οικοδομικών έργων (κτιρίων), δυσμενής υπήρξε η πορεία του υποδείκτη παραγωγής έργων πολιτικού μηχανικού. Τέλος, δεν παρατηρείται κάποια αξιοσημείωτη βελτίωση αναφορικά με τους περισσότερους δείκτες ανταγωνιστικότητας και δεν διαπιστώνεται κάποια ανάκαμψη αναφορικά με τις προσδοκίες για τις εξαγωγές.

Η προβλεπόμενη πορεία του πραγματικού ΑΕΠ της χώρας, αλλά και το εγχώριο οικονομικό περιβάλλον στο σύνολό του, δύνανται να εξελιχθούν σύμφωνα με

4. Και εδώ, οι διαπιστώσεις αφορούν την πορεία των μεταβλητών σε μη εποχικά διορθωμένη βάση.

ένα περισσότερο ή λιγότερο αισιόδοξο σενάριο μέσα στο 2018, ανάλογα με τις κρίσιμες και αποφασιστικές εξελίξεις που θα επέλθουν σε ένα ευρύ φάσμα παραγόντων. Οι παράγοντες αυτοί είναι συνυφασμένοι, από τη μία πλευρά, με την εξέλιξη στις βασικές συνιστώσες του ΑΕΠ, οι οποίες καθορίζουν τον βαθμό μεσο-μακροπρόθεσμης ισχυροποίησης της αναπτυξιακής δυναμικής και εξασφάλισης νέων θέσεων εργασίας. Ειδικότερα, αφορούν την ενίσχυση της ιδιωτικής κατανάλωσης, τη σταθεροποίηση της ανάκαμψης των επενδύσεων και τη διατήρηση –και τυ-

χόν ενδυνάμωση– του ευνοϊκού κλίματος αναφορικά με τις εξαγωγές. Από την άλλη πλευρά, συνδέονται με τις πιθανές θετικές επιδράσεις στην οικονομία της χώρας από την ολοκλήρωση των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής τον Αύγουστο του 2018 και την αναμενόμενη έξοδο της χώρας στις αγορές. Τέλος, σχετίζονται με τις όποιες δυσμενείς επιπτώσεις της οικονομικής πολιτικής, στον βαθμό που προκαλεί επιπρόσθετες επιβαρύνσεις για τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά και ασκεί αρνητικές πιέσεις στη φοροδοτική και οικονομική ικανότητά τους.

2. Δημόσια οικονομικά

ΚΕΠΕ, Οικονομικές Εξελίξεις, τεύχος 37, 2018, σσ. 18-19

2.1. Εκτέλεση Κρατικού Προϋπολογισμού, Ιανουάριος-Αύγουστος 2018

Ελισάβετ Ι. Νίση

Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα δημοσιευμένα προσωρινά στοιχεία του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους¹, η εκτέλεση του Κρατικού Προϋπολογισμού σε τροποποιημένη βάση, για την περίοδο Ιανουαρίου-Αυγούστου 2018, παρουσιάζεται βελτιωμένη τόσο σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του 2017, όσο και τις εκτιμήσεις όπως είχαν αποτυπωθεί στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού οικονομικού έτους 2017, αλλά και από το Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2019-2022 (ΜΠΔΣ). Πιο συγκεκριμένα, με βάση τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.1.1, στο ισοζύγιο του Κρατικού Προϋπολογισμού παρουσιάζεται έλλειμμα ύψους 1,24 δισ. ευρώ έναντι ελλείμματος 1,27 δισ. ευρώ το αντίστοιχο διάστημα του 2017, και στόχου για έλλειμμα 2,15 δισ. ευρώ του Προϋπολογισμού και 3,38 δισ. ευρώ του ΜΠΔΣ 2019-2022. Αντίστοιχα, το πρωτογενές αποτέλεσμα διαμορφώθηκε σε πλεόνασμα ύψους 3,14 δισ. ευρώ, σημαντικά υψηλότερο έναντι στόχου του Προϋπολογισμού για πρωτογενές πλεόνασμα 1,48 δισ. ευρώ και στόχου του ΜΠΔΣ για 917 εκατ. ευρώ. Το πρωτογενές αποτέλεσμα υστερεί ελάχιστα σε σχέση με το πρωτογενές πλεόνασμα ύψους 3,54 δισ. ευρώ την ίδια περίοδο το 2017.

Επιπλέον, τα καθαρά έσοδα του Κρατικού Προϋπολογισμού παρουσιάζονται ελάχιστα αυξημένα σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του προηγούμενου έτους, καθώς ανήλθαν σε 31,85 δισ. ευρώ, αυξημένα κατά 419 εκατ. ευρώ ή 1,33%, αλλά και με τον στόχο που είχε τεθεί για έσοδα τόσο στο ΜΠΔΣ, ο οποίος

έφτανε τα 30,93 δισ. ευρώ, δηλαδή μία βελτίωση της τάξης των 919 εκατ. ευρώ ή 2,97%, όσο και με τον Προϋπολογισμό που ανερχόταν στα 31,23 δισ. ευρώ, αυξημένα κατά 617 εκατ. ευρώ ή 1,98%. Τα έσοδα παρουσιάζουν βελτίωση κυρίως λόγω της αύξησης των εσόδων του Τακτικού Προϋπολογισμού, τα οποία ανήλθαν σε 30,42 δισ. ευρώ².

Ο Κρατικός Προϋπολογισμός εμφανίζει αύξηση και των δαπανών του, καθώς αυτές ανήλθαν στα 33,10 δισ. ευρώ, αυξημένες κατά 386 εκατ. ευρώ ή 1,18% έναντι του οκταμήνου του 2017, ενώ είναι σαφώς μειωμένες τόσο έναντι του στόχου των 34,32 δισ. ευρώ που είχε τεθεί από το ΜΠΔΣ κατά 1,23 δισ. ευρώ ή 3,58%, όσο και από τον Προϋπολογισμό, καθώς δαπανήθηκαν 971 εκατ. ευρώ λιγότερα ή 2,85%. Η μείωση αυτή των δαπανών οφείλεται κυρίως στη μείωση των δαπανών του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) κατά 38,5% σε σχέση με τις εκτιμήσεις του Προϋπολογισμού και του ΜΠΔΣ.

Πιο αναλυτικά, οι δαπάνες του Τακτικού Προϋπολογισμού ανήλθαν στα 31,61 δισ. ευρώ, παρουσιάζοντας αύξηση κατά 491 εκατ. ευρώ έναντι του αντίστοιχου οκταμήνου του 2017, ενώ είναι λιγότερες κατά 48 εκατ. ευρώ έναντι του στόχου του ΜΠΔΣ και κατά 304 εκατ. ευρώ έναντι του Προϋπολογισμού. Η αύξηση των δαπανών του Τακτικού Προϋπολογισμού οφείλεται στην αύξηση των πρωτογενών δαπανών, που ανήλθαν στα 27,24 δισ. ευρώ, αυξημένες έναντι της αντίστοιχης περιόδου του 2017 κατά 930 εκατ. ευρώ ή 3,54%. Σε σχέση με τους στόχους που είχαν τεθεί, οι πρωτογενείς δαπάνες είναι μειωμένες κατά 380 εκατ. ευρώ ή 1,38% έναντι του στόχου του ΜΠΔΣ και κατά 124 εκατ. ευρώ ή 0,45% του Προϋπολογισμού. Αντίθετα, η καταβολή των τόκων, που ανήλθε στα 4,38 δισ. ευρώ, είναι μειωμένη κατά 438 εκατ. ευρώ ή 9,10% έναντι της αντίστοιχης περιόδου του 2017, αλλά παρουσιάζεται αυξημένη τόσο έναντι του στόχου του ΜΠΔΣ, όσο και του Προϋπολογισμού κατά 76 εκατ. ευρώ ή 1,77%.

1. Τα στοιχεία σε τροποποιημένη βάση του Προϋπολογισμού όπως αυτά δημοσιεύθηκαν στο Μηνιαίο Δελτίο Εκτέλεσης Κρατικού Προϋπολογισμού για τον Αύγουστο 2018.

2. Η ακριβής κατανομή μεταξύ των κατηγοριών εσόδων του Τακτικού Προϋπολογισμού θα πραγματοποιηθεί με την έκδοση του οριστικού δελτίου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.1 Εκτέλεση Κρατικού Προϋπολογισμού, Ιανουάριος-Αύγουστος 2018 (εκατ. €)

	Ιαν.-Αύγ. 2017		Ιαν.-Αύγ. 2018	
	Πραγμ. ¹	Πραγμ.	Εκτιμήσεις ΜΠΔΣ ²	Εκτιμήσεις Προϋπολογισμού ³
Κρατικός Προϋπολογισμός				
Καθαρά έσοδα	31.432	31.851	30.932	31.234
Δαπάνες	32.703	33.089	34.316	34.060
Τακτικός Προϋπολογισμός				
Καθαρά έσοδα	30.242	30.417	29.332	30.011
Δαπάνες	31.121	31.612	31.916	31.660
- Πρωτογενείς δαπάνες	26.305	27.235	27.615	27.359
- Τόκοι (Καθαρή βάση)	4.815	4.377	4.301	4.301
ΠΔΕ				
Έσοδα	1.190	1.435	1.601	1.223
Δαπάνες	1.583	1.477	2.400	2.400
Πρωτογενές Αποτέλεσμα Κρατικού Προϋπολογισμού⁴	3.544	3.139	917	1.475
Ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού	-1.271	-1.238	-3.384	-2.826

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους.

Σημειώσεις:

1. Το σύνολο των δαπανών και των εσόδων του Κρατικού Προϋπολογισμού για το έτος 2017 είναι προσωρινό και θα οριστικοποιηθεί με την κύρωση του Απολογισμού Εσόδων και Εξόδων του Κράτους, οικονομικό έτος 2017.
2. Στόχοι του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2019-2022, προσαρμοσμένοι στα συνολικά μεγέθη όπως αποτυπώνονται στις εκτιμήσεις της Επεξηγηματικής Έκθεσης του ΜΠΔΣ.
3. Στόχοι όπως αποτυπώνονται στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού οικονομικού έτους 2018.
4. + Πλεόνασμα, - Έλλειμμα.

Από τα στοιχεία της εκτέλεσης του Κρατικού Προϋπολογισμού προκύπτει ότι το πρώτο οκτάμηνο του 2018 επιτεύχθηκε σημαντικά μεγαλύτερο πρωτογενές πλεόνασμα από τις εκτιμήσεις που είχαν γίνει τόσο με την Έκθεση του Προϋπολογισμού του 2018 για την περίοδο αυτή, όσο και από το ΜΠΔΣ 2019-2022, γεγονός που καταδεικνύει τη δυνατότητα επίτευξής του. Επιπλέον, μετά τη λήξη της Σύμβασης Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης τον Αύγουστο και, κατά συνέπεια, το τέλος της χρηματοδότησης της χώρας από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Στήριξης, η ελληνική οικονομία βρίσκεται σε ένα σημείο καμπής. Αφενός, η έστω και μικρή αύξηση του ρυθμού μεγέθυνσης της χώρας και η δημιουργία πλεονασμάτων μεγαλύτερων των απαι-

τούμενων από τα συμφωνηθέντα με τους εταίρους, δίνουν μια δυνατότητα αυτονομίας στην κυβέρνηση για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής, μέσω διανομής του υπερ-πλεονάσματος, ώστε να ελαφρυνθούν οι πολίτες που βρέθηκαν σε δυσχερή οικονομική θέση· περίπου το ένα τρίτο του πληθυσμού ζει κάτω από το επίπεδο φτώχειας. Αφετέρου, θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτική στην τήρηση των συμφωνηθέντων με τους εταίρους στο πλαίσιο του μνημονίου, και στην ανατροπή τους μετά από συμφωνία μαζί τους, καθώς διακυβεύεται η εμπιστοσύνη των εταίρων και, εν συνεχεία, των αγορών προς την ελληνική οικονομία και, κατά συνέπεια, η δυνατότητα δανεισμού της χώρας για την εξυπηρέτηση των χρηματοδοτικών της αναγκών.

2.2. Η εξέλιξη και διάρθρωση του δημοσίου χρέους

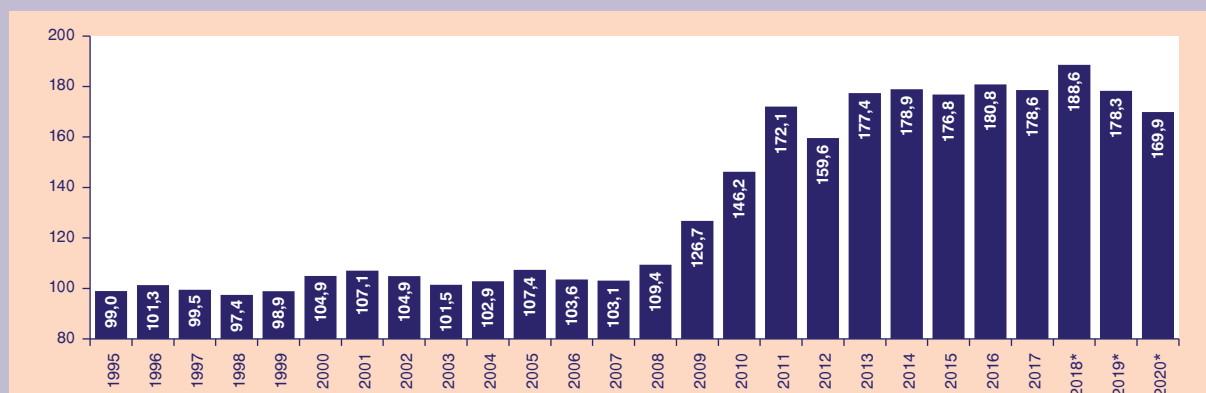
Χρήστος Τριαντόπουλος

Η διαχείριση των ταμειακών διαθεσίμων, στο πλαίσιο της ανάγκης δημιουργίας ενός «μαξιλαριού» ασφαλείας (σε όρους ρευστότητας) για την περίοδο που ακολουθεί το πρόγραμμα χρηματοδοτικής στήριξης, επηρεάζει το επίπεδο του δημοσίου χρέους το 2018 –παράλληλα, φυσικά, με το αποτέλεσμα του δημοσιονομικού ισοζυγίου και την πορεία της οικονομικής δραστηριότητας. Έτσι, σύμφωνα με την έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Ελλάδα (Ιούλιος 2018), το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης εκτιμάται ότι θα αυξηθεί το 2018 στο 188,6% του ΑΕΠ, ενώ σύμφωνα με το Προσχέδιο του Κρατικού Προϋπολογισμού 2019 θα φτάσει στο 183,0% του ΑΕΠ (ή 335 δισ. ευρώ), έναντι εκτίμησης του Κρατικού Προϋπολογισμού του 2018 για 179,8% του ΑΕΠ (ή 332 δισ. ευρώ). Πρόκειται, ουσιαστικά, για εκτιμήσεις που συνιστούν τα πιο υψηλά ιστορικά επίπεδα δημοσίου χρέους της χώρας σε σχέση με το προϊόν της οικονομίας, αφού και το 2017 εκτιμάται ότι διαμορφώθηκε στα 178,6% του ΑΕΠ (317,4 δισ. ευρώ) από 180,8% του ΑΕΠ (315 δισ. ευρώ) το 2016. Το επίπεδο του δημοσίου χρέους της χώρας του 2018, σύμφωνα με την

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, θα ακολουθήσει –σύμφωνα με το (αισιόδοξο) σενάριο βάσης– μία πορεία αποκλιμάκωσης το 2019 και το 2020, φτάνοντας το 178,3% του ΑΕΠ και το 169,9% του ΑΕΠ, αντίστοιχα (Γράφημα 2.2.1). Πρόκειται, ωστόσο, για προβλέψεις που μπορεί να αναθεωρηθούν προς τα κάτω μετά τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στο Προσχέδιο του Κρατικού Προϋπολογισμού 2019.

Η εικόνα, λόγω του ενδοκυβερνητικού χρέους (που περιλαμβάνει και τον βραχυπρόθεσμο δανεισμό μέσω συμφωνιών επαναγοράς από φορείς της Γενικής Κυβέρνησης), είναι λίγο διαφορετική στην περίπτωση του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Δελτίου Μηνιαίων Στοιχείων της Γενικής Κυβέρνησης, το χρέος της Κεντρικής Διοίκησης τον Ιούλιο του 2018 διαμορφώθηκε στα 342,9 δισ. ευρώ, σημειώνοντας αύξηση κατά 14,2 δισ. ευρώ σε σχέση με το τέλος του 2017 (Πίνακας 2.2.1). Πρόκειται για μία αύξηση που εδράζεται τόσο στη χρηματοδότηση από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας μέχρι τη λήξη του προγράμματος, όσο και στη μεγάλη αύξηση του βραχυπρόθεσμου δανεισμού κατά 8,5 δισ. ευρώ. Έτσι, τα δάνεια από τον Μηχανισμό Στήριξης έφτασαν τα 238,6 δισ. ευρώ, συνιστώντας το 69,6% του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης. Παράλληλα, το μερίδιο του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης που αποτυπώνεται σε ομόλογα διαμορφώθηκε τον Ιούλιο του 2018 στο 15% του χρέους (51,6 δισ. ευρώ) (Πίνακας 2.2.1). Επιπρόσθετα, στα ίδια επίπεδα με τους προηγούμενους μήνες διατηρείται η χρηματοδότηση

ΓΡΑΦΗΜΑ 2.2.1
Χρέος Γενικής Κυβέρνησης (1995-2020)

Πηγή: European Commission.

Σημείωση: *Εκτίμηση σεναρίου βάσει του Debt Sustainability Analysis της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Ιούλιος 2018).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.1 Δομή χρέους Κεντρικής Διοίκησης

	2011		2013		2017		Ιούλιος 2018	
	Εκατ. ευρώ	% χρέους	Εκατ. ευρώ	% χρέους	Εκατ. ευρώ	% χρέους	Εκατ. ευρώ	% χρέους
A. Ομόλογα	259.774,18	70,6	76.296,25	23,7	50.457	15,4	51.577	15,0
Ομόλογα στην αγορά εσωτερικού	240.940,37	65,5	73.415,28	22,8	48.681	14,8	49.813	14,5
Ομόλογα στις αγορές εξωτερικού*	18.833,81	5,1	2.880,97	0,9	1.776	0,5	1.764	0,5
B. Βραχυπρόθεσμοι τίτλοι (έντοκα γραμμάτια)	15.058,63	4,1	14.970,82	4,7	14.943	4,5	14.686	4,3
Γ. Δάνεια	93.145,19	25,3	230.210,90	71,6	248.373	75,6	253.182	73,8
Δάνεια Τραπέζης Ελλάδος	5.683,99	1,5	4.734,61	1,5	2.849	0,9	2.378	0,7
Λοιπά δάνεια εσωτερικού	836,71	0,2	115,50	0,0	247	0,1	237	0,1
Δάνεια Μηχανισμού Στήριξης	73.210,36	19,9	213.152,48	66,3	232.959	70,9	238.592	69,6
Λοιπά δάνεια εξωτερικού**	13.414,13	3,6	12.208,31	3,8	12.318	3,7	11.975	3,5
Δ. Βραχυπρόθεσμα δάνεια***	0,00	0,0	0,00	0,0	14.931	4,5	23.479	6,8
Σύνολο χρέους Κεντρικής Διοίκησης (A+B+Γ+Δ)	367.978,00	100,0	321.477,97	100,0	328.704	100,0	342.925	100,0

Πηγή: Δελτία Δημοσίου Χρέους (Δεκέμβριος 2011, Δεκέμβριος 2013) και Δελτίο Γενικής Κυβέρνησης (Ιούλιος 2018).

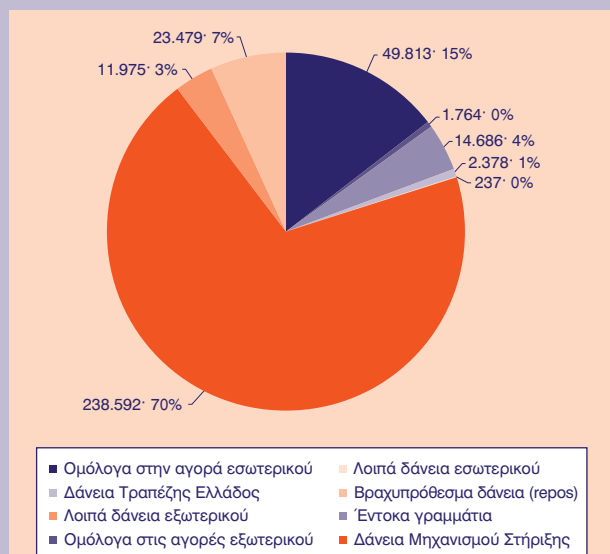
Σημειώσεις: * Περιλαμβάνονται και οι τιτλοποιήσεις στο εξωτερικό.

** Περιλαμβάνονται και ειδικά και διακρατικά δάνεια.

*** Περιλαμβάνεται και η πώληση τίτλων με σύμφωνο επαναγοράς (repes).

ΓΡΑΦΗΜΑ 2.2.2

Χρέος Κεντρικής Διοίκησης (Ιούλιος 2018), (εκατ. ευρώ· % χρέους)

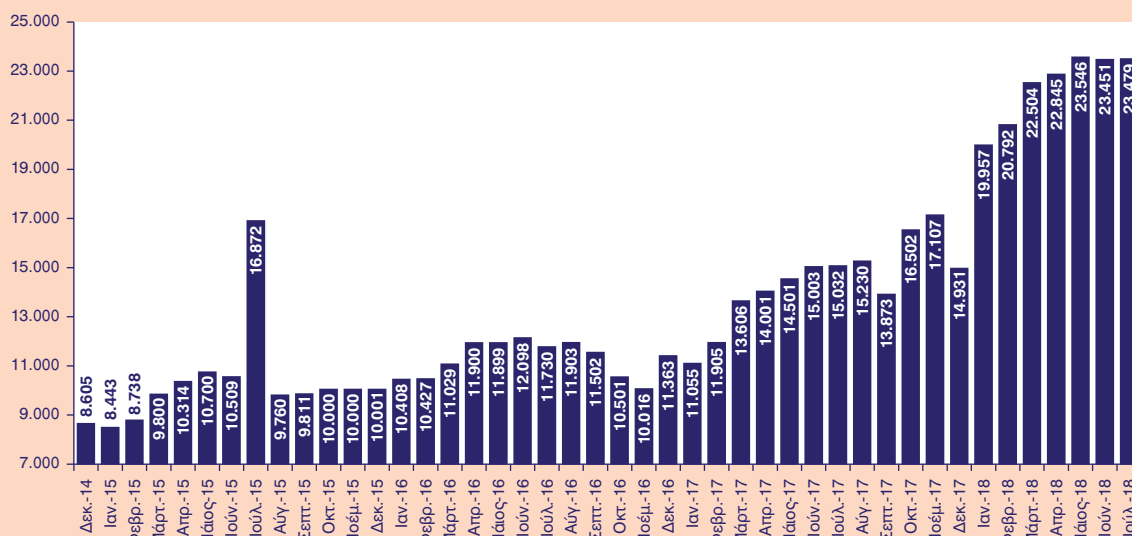
Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, Δελτίο Γενικής Κυβέρνησης (Ιούλιος 2018).

της Κεντρικής Διοίκησης μέσα από βραχυπρόθεσμους τίτλους, και δη, έντοκα γραμμάτια του ελληνικού Δημοσίου, τα οποία και παρέμειναν σταθερά στα 14,7 δισ. ευρώ (Γράφημα 2.2.2).

Αξίζει να σημειωθεί ότι, σε αντίθεση με ό,τι προέβλεπε ο Κρατικός Προϋπολογισμός του 2018 όσον αφορά την αντικατάσταση –και κατ' επέκταση μείωση– του βραχυπρόθεσμου δανεισμού, κατά το 2018 ο βραχυπρόθεσμος δανεισμός μέσω της αξιοποίησης της πώλησης τίτλων με τη μέθοδο της επαναγοράς (repes) σε φορείς της Γενικής Κυβέρνησης αυξήθηκε. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα στοιχεία για τον Ιούλιο του 2018, ο ενδοκυβερνητικός δανεισμός μέσω των repes αυξήθηκε στα 23,5 δισ. ευρώ έναντι 14,9 δισ. ευρώ στα τέλη του 2017 (Γράφημα 2.2.3), με αποτέλεσμα η συγκεκριμένη πηγή χρηματοδότησης να συνιστά το 6,8% του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης (Γράφημα 2.2.2). Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο, το οποίο απέχει σημαντικά από την εκτίμηση του Κρατικού Προϋπολογισμού του 2018 που προβλέπει να κλείσει το έτος με μία χρηματοδότηση από repes που να μην ξεπερνά τα 9 δισ. ευρώ. Στην περίπτωση, φυσικά, που η έκ-

ΓΡΑΦΗΜΑ 2.2.3

Βραχυπρόθεσμος δανεισμός Κεντρικής Διοίκησης (repos)

Τα βραχυπρόθεσμα μέτρα για την ενδυνάμωση της μακροχρόνιας βιωσιμότητας του δημοσίου χρέους είχαν ως αποτέλεσμα να επηρεάσουν ακόμα περισσότερο τα χαρακτηριστικά του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης, και δη, ως προς τη σταθερότητα ή όχι του επιτοκίου. Έτσι, τον Ιούνιο του 2018 το μερίδιο του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης που βασίζεται σε σταθερό επιτόκιο διαμορφώθηκε στο 80,1% του χρέους έναντι 48,1% του χρέους τον Δεκέμβριο του 2017 και 28,5% του χρέους τον Δεκέμβριο του 2013 (Πίνακας 2.2.2). Το αποτέλεσμα, λοιπόν, είναι να ενισχύεται το δημόσιο χρέος της χώρας έναντι των κινδύνων που εμπεριέχονται στις διακυμάνσεις των επιτοκίων και στις μεταβολές της νομισματικής πολιτικής. Ως προς τα άλλα χαρακτηριστικά δεν εντοπίστηκε κάποια διαφοροποίηση σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά, με αποτέλεσμα το μη

διαπραγματεύσιμο χρέος να έχει διαμορφωθεί τον Δεκέμβριο του 2017 στο 80,3% του χρέους, ενώ το 97,6% του χρέους ήταν εκφρασμένο σε ευρώ (Πίνακας 2.2.2).

Τέλος, όσον αφορά τη διαμόρφωση ενός «μαξιλαριού» ασφαλείας (σε όρους ρευστότητας) στο πλαίσιο της προσπάθειας άντλησης χρηματοδότησης εκτός προγράμματος πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με το Δελτίο Δημοσίου Χρέους, τον Ιούνιο του 2018 τα ταμειακά διαθέσιμα του ελληνικού Δημοσίου διαμορφώθηκαν στα 13,1 δισ. ευρώ και τα διαθέσιμα στον διακριτό λογαριασμό εξυπηρέτησης του δημοσίου χρέους ήταν στα 2,5 δισ. ευρώ. Αντίθετα, πριν από ένα έτος, δηλαδή τον Ιούνιο του 2017, τα ταμειακά διαθέσιμα του ελληνικού Δημοσίου ήταν μόλις 1,4 δισ. ευρώ και τα διαθέσιμα στον διακριτό λογαριασμό εξυπηρέτησης του δημοσίου χρέους ήταν μόλις 41 εκατ. ευρώ.

3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις*, τεύχος 37, 2018, σσ. 24-33

3.1. Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της αγοράς εργασίας

Ιωάννης Χολέζας

3.1.1. Εισαγωγή

Σε αυτό το τεύχος των *Οικονομικών Εξελίξεων* παρουσιάζονται οι εξελίξεις στην απασχόληση το τρέχον έτος σε συνάρτηση με την τελευταία τετραετία κατά την οποία καταγράφεται μία αδύναμη ανάκαμψη της απασχόλησης. Η αύξηση του αριθμού των απασχολουμένων συνεχίζεται και το δεύτερο τρίμηνο του 2018, όμως φαίνεται να διαφοροποιείται μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων, όπως ορίζονται με βάση το φύλο, την ηλικία, την εκπαίδευση και την εθνική προέλευση. Επίσης, συγκεκριμένοι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας εμφανίζονται περισσότερο αποτελεσματικοί στη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης, ενώ και η γεωγραφική κατανομή των νέων θέσεων δεν είναι ομοιόμορφη. Τα χαρακτηριστικά των νέων θέσεων συνεχίζουν να απέχουν από το πρότυπο της πλήρους απασχόλησης με σύμβαση αορίστου χρόνου δημιουργώντας προβληματισμό. Η ανεργία, από την άλλη πλευρά, συνεχίζει την καθοδική της πορεία, η οποία διαφέρει ανάλογα με τα χαρακτηριστικά του ατόμου. Τέλος, οι θεσμικές αλλαγές στην αγορά εργασίας που έχουν ήδη ξεκινήσει και αναμένεται να συνεχιστούν και μετά και την τυπική έξοδο της χώρας από τα προγράμματα χρηματοδοτικής στήριξης, ενδέχεται να έχουν θετικές επιπτώσεις στις αμοιβές των απασχολουμένων, εφόσον δοθεί η αρμόζουσα προσοχή στην εφαρμογή τους, όμως δύσκολα μπορούν να προβλεφθούν οι επιπτώσεις στην ανεργία. Για τη μελέτη των μεγεθών της αγοράς εργασίας αξιοποιούνται στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ και στοιχεία από τις εκθέσεις του πληροφοριακού συστήματος «ΕΡΓΑΝΗ».

3.1.2. Απασχόληση

Το δεύτερο τρίμηνο του 2018 δημιουργήθηκαν περίπου 137 χιλ. καθαρές νέες θέσεις απασχόλησης. Ομολογουμένως, ένα μεγάλο μέρος από αυτές οφείλεται στην εποχική διακύμανση της οικονομικής δραστηριότητας, π.χ. λόγω αύξησης των τουριστικών ροών. Ωστόσο, η αύξηση είναι μεγαλύτερη από την αντίστοιχη της περιόδου το 2017, στοιχείο που συνηγορεί στην άποψη ότι η κατάσταση της αγοράς εργασίας βελτιώνεται σταθερά. Σε αντιδιαστολή, η αύξηση σε ετήσια βάση¹, η οποία είναι μεν απαλλαγμένη από την εποχικότητα, αλλά όχι τον οικονομικό κύκλο, είναι μικρότερη το 2018 σε σύγκριση με τα προηγούμενα έτη. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι οι απασχολούμενοι αυξήθηκαν κατά περίπου 69 χιλ. το 2018β, 88,8 χιλ. το 2017β, 77,1 χιλ. το 2016β και 86,4 χιλ. το 2015β σε ετήσια βάση. Αν και ο αριθμός των απασχολουμένων στην ελληνική οικονομία αυξήθηκε για 16ο συνεχόμενο τρίμηνο σε ετήσια βάση, η κάμψη στον αριθμό δημιουργίας νέων θέσεων απασχόλησης οφείλει να προβληματίσει.

Δύο είναι τα πιο ενδιαφέροντα ερωτήματα που σχετίζονται με την αύξηση των απασχολουμένων: α) ποιες είναι οι πληθυσμιακές ομάδες που επωφελούνται περισσότερο από αυτή και β) ποιες είναι οι μορφές απασχόλησης που αναπτύσσονται ταχύτερα από άλλες. Οι απαντήσεις ρίχνουν φως στο είδος των νέων θέσεων απασχόλησης, ενώ διευκολύνουν την αποτελεσματικότερη στόχευση συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων από τις πολιτικές απασχόλησης. Προς τούτο, η παρουσίαση επικεντρώνεται στις ετήσιες μεταβολές με στόχο να απαλλαγθεί από τις εποχικές διακυμάνσεις, οι οποίες ενδέχεται να είναι συγκυριακές.

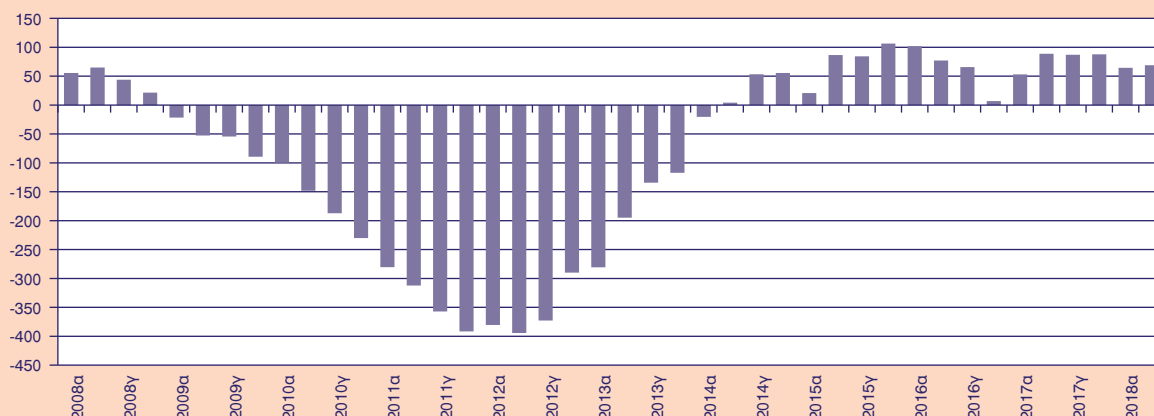
Νέες θέσεις απασχόλησης κατά πληθυσμιακές ομάδες, κλάδο και περιφέρεια

Από την έναρξη της ανάκαμψης της απασχόλησης το 2014 (2014β-2018β), δημιουργήθηκαν περίπου 321 χιλ. νέες θέσεις απασχόλησης. Από αυτές, ποσοστό περίπου 57% καταλήφθηκαν από άνδρες, και το υπόλοιπο 43% από γυναίκες (Πίνακας 3.1.1). Τον τελευ-

1. Σε ετήσια βάση σημαίνει ότι η μεταβολή υπολογίζεται με βάση το ίδιο τρίμηνο ένα έτος πριν.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.1

Ετήσια μεταβολή απασχολουμένων (σε χιλ.)

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.1 Μεταβολές στον αριθμό των απασχολουμένων, 2014β-2018β

	2014β	2018β	2014β-2018β	% συνόλου των απασχολουμένων
Σύνολο	3.539,1	3.860,4	321,3	-
Άνδρες	2.062,3	2.244,6	182,3	56,7
Γυναίκες	1.476,8	1.615,8	139,0	43,3
15-24	146,9	151,5	4,6	1,4
25-29	328,3	347,6	19,3	6,0
30-44	1.590,9	1.630,4	39,5	12,3
45-64	1.416,3	1.654,4	238,1	74,1
65+	56,8	76,5	19,7	6,1

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ.

ταίο χρόνο η κάλυψη θέσεων εργασίας από άνδρες επιταχύνθηκε. Ως αποτέλεσμα το 82% περίπου των νέων θέσεων απασχόλησης πληρώθηκε από άνδρες και το υπόλοιπο 18% από γυναίκες. Δεδομένου του χαμηλότερου ποσοστού απασχόλησης των γυναικών (34,1% έναντι 50,9% το 2018β), η υστέρηση αυτή οφείλει να προβληματίσει, καθώς ενδέχεται βραχυχρόνια να οδηγήσει σε διεύρυνση του χάσματος των δύο φύλων, να στερήσει τον μισό πληθυσμό από δυναμικές ευκαιρίες απασχόλησης και μακροχρόνια να δυσκολέψει τη μετάβαση στη συνταξιοδότηση.

Η ανάλυση της ηλικιακής σύνθεσης είναι πιο περίπλοκη, διότι, πρώτον, υπάρχουν περισσότερες ομάδες και, δεύτερον, υπάρχει σημαντική ανομοιογένεια

μεταξύ τους. Για παράδειγμα, οι νέοι, δηλαδή τα άτομα ηλικίας 15-24 ετών, αποτελούν τη μικρότερη ηλικιακή ομάδα του εργατικού δυναμικού, καθώς ένα πολύ μεγάλο κομμάτι της βρίσκεται στην εκπαίδευση: 6,3% το 2014β και 5,2% το 2018β. Επομένως, δεν προκαλεί έκπληξη ότι μόλις το 1,4% των νέων θέσεων απασχόλησης καλύφθηκε από άτομα αυτής της ηλικιακής ομάδας στην τετραετία. Σε γενικές γραμμές, η μείωση του μεριδίου του εργατικού δυναμικού που ανήκει στις ηλικιακές ομάδες ως 44 ετών και η αύξηση του μεριδίου των ηλικιακών ομάδων άνω των 45 ετών είναι αποθαρρυντικό φαινόμενο, αν και μάλλον αναμενόμενο δεδομένης της γήρανσης του πληθυσμού. Συγκρίνοντας τα μερίδια των διαφόρων ηλικιακών

ομάδων, προκύπτει ότι το μερίδιο των απασχολομένων συρρικνώνεται ως τα 44 έτη, αυξάνεται στην ομάδα 45-64 ετών κατά περίπου τρεις εκατοστιαίες μονάδες και μειώνεται οριακά στα άτομα άνω των 65 ετών. Επομένως, δεν προκαλεί έκπληξη ότι η πλειονότητα των νέων θέσεων απασχόλησης στην τετραετία καλύφθηκε από άτομα της ηλικιακής ομάδας 45-64 ετών (74,1%), παρότι αποτελούσαν το 36,7% του εργατικού δυναμικού το 2014β. Αυτό μπορεί κάλλιστα να σημαίνει ότι τα προσόντα που ζητά η αγορά εργασίας εντοπίζονται σε άτομα μεγαλύτερης ηλικίας και, επομένως, οι θέσεις απασχόλησης που παράγει η οικονομία είναι ανάλογου περιεχομένου. Επιπλέον, αυτή η σύνθεση δεν βοηθά το φαινόμενο της φυγής των νέων με υψηλά προσόντα, το οποίο έχει πολλάκις επισημανθεί².

Τα άτομα με χαμηλή εκπαίδευση έχουν σοβαρότερα προβλήματα στην εύρεση απασχόλησης σε σύγκριση με τα άτομα που έχουν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης. Από το 2014 ο αριθμός των απασχολούμενων αποφοίτων γυμνασίου ή αυτών με δημοτικό ή λιγότερη εκπαίδευση μειώθηκε κατά περίπου 102 χιλ., από τις οποίες μόλις οι 2 χιλ. ήταν απόφοιτοι γυμνασίου. Σε αντιπαράθεση με τις αυξήσεις των απασχολούμενων όλων των υπολοίπων εκπαιδευτικών ομάδων, το φαινόμενο πρέπει να προβληματίσει. Ακόμη και το τελευταίο έτος, οι απασχολούμενοι των δύο χαμηλότερων εκπαιδευτικών βαθμίδων μειώθηκαν, καθώς χάθηκαν συνολικά περίπου 20 χιλ. θέσεις. Αν και ανησυχητική σε πρώτη ανάγνωση, η εικόνα εν μέρει ερμηνεύεται από τη μεγάλη ηλικία των ατόμων αυτών και την έξοδο από την αγορά εργασίας προς τη συνταξιοδότηση. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο αριθμός του αντίστοιχου εργατικού δυναμικού μειώθηκε περίπου 25% την τελευταία τετραετία και 3% το τελευταίο έτος. Και οι δύο αυτές μειώσεις είναι μεγαλύτερες από τις αντίστοιχες μειώσεις των απασχολούμενων (20% και 1%).

Αναφορικά με τα άτομα που έχουν ολοκληρώσει υψηλότερες βαθμίδες εκπαίδευσης, τη μέγιστη αύξηση εμφάνισαν οι κάτοχοι διδακτορικού ή/και μεταπτυχιακού τίτλου, τόσο σε επίπεδο τετραετίας (περίπου 40%), όσο και τον τελευταίο χρόνο (17%). Ιδιαίτε-

ρο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρατήρηση ότι και σε επίπεδο τριμήνου, δηλαδή το 2018β έναντι του 2018α, είναι η ίδια ομάδα που εμφανίζει τη μέγιστη αύξηση (5,5%). Αν αυτή η αύξηση καλύπτει ανάγκες της αγοράς εργασίας ή πρόκειται για το φαινόμενο της υπερ-εκπαίδευσης³ είναι ένα ερώτημα που ξεφεύγει από τα όρια αυτού του άρθρου, ωστόσο είναι μια πιθανότητα που δύσκολα μπορεί να απορριφθεί. Πάντως, αξίζει να σημειωθεί ότι παρόμοια ισχυρές αυξήσεις εμφάνισε το αντίστοιχο εργατικό δυναμικό, πιθανόν σε μια προσπάθεια να βελτιωθούν οι προοπτικές απασχόλησης⁴. Ισχυρή αύξηση εμφανίζουν και οι κάτοχοι πτυχίου τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης σε επίπεδο τετραετίας (22%) και έτους (6,5%), μετά από τους κατόχους διδακτορικού ή/και μεταπτυχιακού τίτλου. Όπως σημειώθηκε σε προηγούμενα τεύχη των *Οικονομικών Εξελίξεων* οι απόφοιτοι πανεπιστημίου δεν έχουν αντίστοιχες επιδόσεις, καθώς μέχρι και οι απασχολούμενοι κάτοχοι απολυτηρίου μέσης εκπαίδευσης αυξήθηκαν ταχύτερα.

Η υπηκοότητα φαίνεται να παίζει έναν πολύ σημαντικό ρόλο στην απασχόληση την τελευταία τετραετία, καθώς η ανάκαμψη που σημειώνεται από το 2014 μοιάζει να αφορά μόνο τους Έλληνες υπηκόους. Συγκεκριμένα, την περίοδο 2014β-2018β δημιουργήθηκαν περίπου 320 χιλ. νέες θέσεις απασχόλησης. Ο αριθμός αυτός είναι το άθροισμα των θέσεων για απασχολούμενους με ελληνική υπηκοότητα και αλλοδαπούς. Ειδικότερα, περίπου 385 χιλ. νέες θέσεις απασχόλησης καλύφθηκαν από Έλληνες υπηκόους, ενώ χάθηκαν περίπου 65 χιλ. θέσεις απασχόλησης στις οποίες απασχολούνταν αλλοδαποί. Η εικόνα το τελευταίο έτος είναι ανάλογη, με περίπου 53 χιλ. νέες θέσεις να καταλαμβάνονται από Έλληνες υπηκόους και 16 χιλ. θέσεις να χάνονται από αλλοδαπούς. Μόνο σε επίπεδο τριμήνου, δηλαδή το 2018β σε σύγκριση με το 2018α, καταγράφεται αύξηση σε Έλληνες και αλλοδαπούς, πιθανόν διότι ο τουριστικός κλάδος απορροφά πολλούς αλλοδαπούς. Επομένως, οι ενδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η ανάκαμψη της απασχόλησης αφορά κυρίως Έλληνες και αυτό ενδέχεται να σχετίζεται με το είδος των νέων θέσεων που δημιουρ-

2. Labrianidis, L. and Pratsinakis, M. (2015), Outward migration from Greece during the crisis. Final Report. LSE. Διαθέσιμο στο: <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/CMS%20pdf/Research/NBG_2014_-Research_Call/LOIS%20LAMBRIANIDIS_Outward%20migration%20from%20Greece%20during%20the%20crisis%20.pdf>.

3. Αυτό αφορά απασχολούμενους που διαθέτουν περισσότερα τυπικά προσόντα από αυτά που απαιτεί η θέση εργασίας που καταλαμβάνουν.

4. Αντιμετωπίζοντας δυσκολίες στην εύρεση απασχόλησης, κάποιιοι επιλέγουν τη λύση της περισσότερης εκπαίδευσης, είτε επειδή εκτιμούν ότι η αγορά ζητά ανθρώπους με αυξημένα προσόντα, είτε επειδή με αυτόν τον τρόπο θέλουν να ξεχωρίσουν, δηλαδή να σηματοδοτήσουν τις περισσότερες ικανότητες που θεωρούν ότι κατέχουν στους εργοδότες. Σε κάθε περίπτωση, το αποτέλεσμα είναι το ίδιο, δηλαδή καλύτερες προοπτικές απασχόλησης.

γούνται. Η δυσκολία εύρεσης απασχόλησης των αλλοδαπών ενδέχεται να προκαλεί και τη μείωση του πληθυσμού τους που καταγράφεται στην ΕΕΔ. Ενδεικτικά, από το 2014β, σύμφωνα με την ΕΕΔ, οι αλλοδαποί μειώθηκαν πάνω από 25%, από περίπου 558 χιλ. σε 405 χιλ. το 2018β.

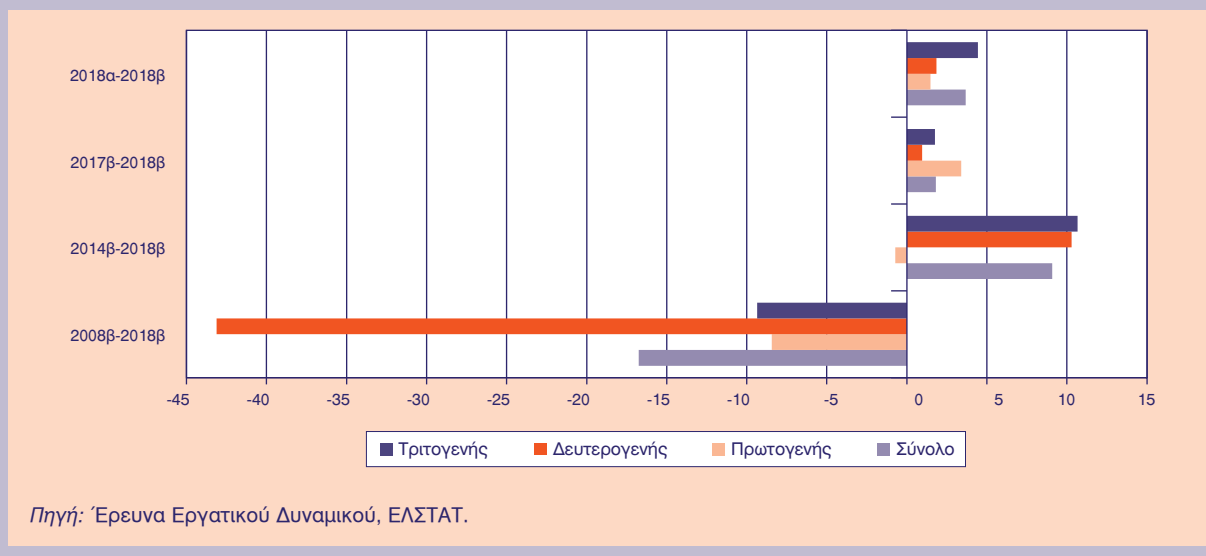
Ο τομέας που πρωτοστατεί στη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης τα τελευταία τέσσερα χρόνια είναι οι υπηρεσίες, στις οποίες δημιουργήθηκαν περίπου 270 χιλ. νέες θέσεις, αύξηση που αντιστοιχεί στο 10,7% των υπάρχουσών θέσεων απασχόλησης (Διάγραμμα 3.1.2). Κυρίαρχη θέση έχουν ο τουρισμός (Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης), όπου δημιουργήθηκε το ένα τέταρτο των θέσεων απασχόλησης (περίπου 81 χιλ.), καθώς και το εμπόριο (Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών), όπου δημιουργήθηκε το ένα πέμπτο των νέων θέσεων (περίπου 66 χιλ.). Ακολουθεί ο δευτερογενής τομέας, ο οποίος συνεισέφερε περίπου 55 χιλ. νέες θέσεις (το 10,3% των υπάρχουσών). Τέσσερις στις δέκα των συνολικών νέων θέσεων απασχόλησης δημιουργήθηκαν στη Μεταποίηση, ήτοι περίπου 13 χιλ. Τον τελευταίο χρόνο πρωταγωνιστούν οι ίδιοι τομείς και κλάδοι, με τη διαφορά ότι τα ισοζύγια των κλάδων είναι στην πλειονότητά τους θετικά. Εντύπωση προκαλεί η μεγάλη αύξηση των θέσεων απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα, έναν τομέα που γενικά εμφανίζει φθίνουσα απασχόληση. Δεν αποκλείεται να πρόκειται για τη συνεισφορά νέων δραστηριοτήτων, όπως βιολογικά προϊόντα, ωστόσο με τα διαθέσιμα στοιχεία δεν μπορεί να δοθεί οριστική απάντηση. Σε αντιδιαστολή, οι θέσεις απασχό-

λησης συνεχίζουν να μειώνονται σε συγκεκριμένους κλάδους, όπως είναι ο κλάδος *Μεταφορά και αποθήκευση* (5,7 χιλ.), ο κλάδος *Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες* (8,4 χιλ.) και ο κλάδος *Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών* (6,8 χιλ.). Σε αντιδιαστολή, ισχυρή αύξηση νέων θέσεων τον τελευταίο χρόνο εμφάνισαν οι κλάδοι *Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας* (19,5 χιλ.) και ο κλάδος *Γεωργία, δασοκομία και αλιεία* (15,5 χιλ.), ουσιαστικά ο πρωτογενής τομέας.

Η αύξηση της απασχόλησης το τελευταίο έτος ήταν πιο ισχυρή στις περιφέρειες που στηρίζονται σημαντικά στον τουρισμό, όπως προκύπτει από τη μεγάλη επίδραση της εποχικής διακύμανσης της απασχόλησης που εμφανίζουν. Συγκεκριμένα, η Κρήτη, τα νησιά του Νοτίου Αιγαίου και τα Ιόνια νησιά εμφάνισαν ετήσια αύξηση της απασχόλησης από 4% έως 5,5%. Στο κάτω άκρο βρέθηκε και η Ήπειρος (4%), η οποία όμως στηρίζεται πολύ λιγότερο στις τουριστικές ροές σε σύγκριση με τις άλλες τρεις. Επιπλέον, οι τρεις αυτές περιφέρειες έχουν παραδοσιακά από τα υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης, κοντά στο 50%. Η εποχική επίδραση στην απασχόληση μοιάζει εκρηκτική στα Ιόνια νησιά, όπου αγγίζει το 30%, ακολουθούν τα νησιά του Νοτίου Αιγαίου με αύξηση περίπου 19% και η Κρήτη με αύξηση των απασχολούμενων κατά περίπου 14%. Από την έναρξη της ανάκαμψης του αριθμού των απασχολούμενων το 2014, πάνω από τις μισές περιφέρειες εμφανίζουν διψήφια αύξηση των απασχολούμενων. Περιέργως, στις τρεις περιφέρειες με την ισχυρότερη αύξηση περιλαμβάνεται, εκτός της Κρήτης (17,7%) και των Ιόνιων νησιών (15,1%), και η Κεντρική Μακεδονία (15,3%).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.2

Μεταβολή απασχολούμενων κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας

Τα χαρακτηριστικά των νέων θέσεων απασχόλησης

Σε προηγούμενα τεύχη των *Οικονομικών Εξελίξεων* έχει πολλακίς διαπιστωθεί ότι οι νέες θέσεις απασχόλησης που δημιουργούνται απέχουν από το πρότυπο της θέσης πλήρους απασχόλησης με σύμβαση αορίστου χρόνου που επικρατούσε στο παρελθόν. Ο αριθμός των ευέλικτων μορφών απασχόλησης έχει διευρυνθεί σημαντικά στη διάρκεια της κρίσης. Για την ανάλυση χρησιμοποιούνται στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ και της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού και στοιχεία από το πληροφοριακό σύστημα «ΕΡΓΑΝΗ».

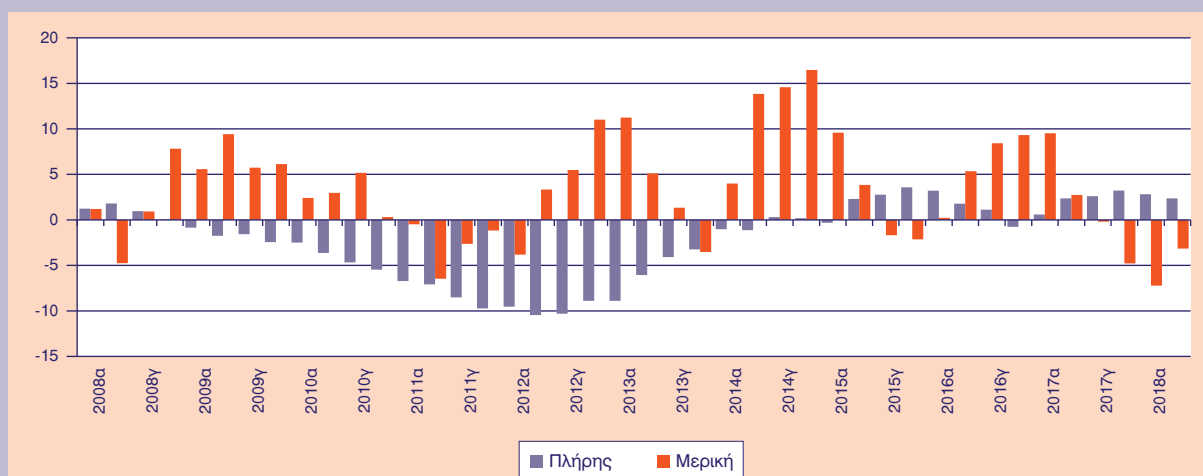
Το δεύτερο τρίμηνο του 2018 το 90,6% των θέσεων απασχόλησης είναι πλήρους απασχόλησης. Σε ετήσια βάση, οι θέσεις μερικής απασχόλησης μειώθηκαν ελαφρώς ως μερίδιο του συνόλου, καθώς εμφάνισαν μείωση κατά 3,4% έναντι αύξησης 2,4% των θέσεων πλήρους απασχόλησης. Παρά το γεγονός ότι η εποχική αύξηση της απασχόλησης (2018α-2018β) αφορούσε και θέσεις μερικής απασχόλησης, η αύξηση υπολειπόταν σημαντικά της αντίστοιχης των θέσεων πλήρους απασχόλησης (1,4% έναντι 3,8%). Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.1.3, η ετήσια αρνητική μεταβολή των θέσεων μερικής απασχόλησης, ενώ αυξάνονται οι θέσεις πλήρους απασχόλησης, εντοπίζεται τα δύο τελευταία τρίμηνα του 2015 και τα πρώτα δύο τρίμηνα του 2018. Δεν είναι απίθανο η τάση να αντιστραφεί, όπως συνέβη και το 2015, ωστόσο οφείλει να επισημανθεί η αισιοδοξία που δημιουργούν τα στοιχεία, η οποία όμως δεν εντείνεται όταν λάβει κανείς υπόψη ότι αυξήθηκε το μερίδιο αυτών που δηλώνουν ότι απασχολούνται μερικώς, επειδή

δεν μπορούν να βρουν πλήρη απασχόληση. Αυτοί αποτελούν το 68,2% των μερικώς απασχολούμενων το 2018β, ενώ αποτελούσαν το 67,2% το 2017β και το 65,7% το 2014β.

Με βάση τις εκθέσεις του πληροφοριακού συστήματος «ΕΡΓΑΝΗ», το πρώτο εξάμηνο του έτους πραγματοποιήθηκαν 1.359.805 προσλήψεις, από τις οποίες ποσοστό που κυμαίνεται από 44% έως 56% μηνιαίως είναι προσλήψεις που αφορούν ευέλικτες μορφές απασχόλησης, ήτοι μερική και εκ περιτροπής εργασία. Με εξαίρεση τον Απρίλιο, το υπόλοιπο εξάμηνο οι προσλήψεις πλήρους απασχόλησης μετά βίας φτάνουν το 50% του συνόλου. Φαίνεται, λοιπόν, ότι το πρώτο εξάμηνο του έτους καταγράφεται σταδιακή αποκλιμάκωση των προσλήψεων σε θέσεις ευέλικτων μορφών απασχόλησης και ισχυρή ενίσχυση των προσλήψεων πλήρους απασχόλησης σε σύγκριση με τα προηγούμενα έτη. Εντούτοις, το πρώτο εξάμηνο του 2018 μετατράπηκαν 22.757 συμβάσεις πλήρους απασχόλησης σε συμβάσεις ευέλικτης απασχόλησης (περίπου 64% σε μερικής, 24% σε εκ περιτροπής και 12% σε εκ περιτροπής χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του απασχολούμενου). Σε σύγκριση με το αντίστοιχο πρώτο εξάμηνο του 2017 διαπιστώνεται μείωση των μετατροπών μετά από διαδοχικές ετήσιες αυξήσεις τα περασμένα έτη. Επιπλέον, από τις συμβάσεις που μετατράπηκαν αυξήθηκε πιο γρήγορα το μερίδιο των μετατροπών σε συμβάσεις μερικής απασχόλησης και μειώθηκε το μερίδιο των μετατροπών χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του εργαζόμενου. Αν και είναι νωρίς για να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα, τα στοιχεία δημιουργούν μια αισιοδοξία ότι η εικόνα αλλάζει, έστω και αργά.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.3

Ποσοστιαία ετήσια μεταβολή των θέσεων πλήρους και μερικής απασχόλησης

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ.

Ένα ακόμη σημείο προς αξιολόγηση της εξέλιξης της απασχόλησης είναι ο αριθμός των υποαπασχολούμενων. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ και την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, στη διάρκεια της τελευταίας τετραετίας, η αύξηση των απασχολούμενων συνοδεύτηκε από αύξηση αυτών που υποαπασχολούνται (των μερικώς απασχολούμενων που θα ήθελαν να εργαστούν περισσότερες ώρες συμπεριλαμβανομένων). Η αύξηση την περίοδο 2014β-2018β έφτασε τις 17 χιλ. περίπου και αφορά στη συντριπτική πλειονότητα γυναίκες (σχεδόν 82%). Επιπλέον, η υποαπασχόληση αφορά την ηλικιακή ομάδα 25-29 και την ομάδα 45-64. Το παρήγορο είναι ότι τον τελευταίο χρόνο καταγράφεται ισχυρή μείωση του αριθμού των υποαπασχολούμενων κατά περίπου 11 χιλ. άτομα, η οποία αφορά πρωτίστως τις γυναίκες (66%), αφού αυτές υποφέρουν περισσότερο, και τα άτομα 45-64 ετών. Η εποχική διακύμανση της απασχόλησης (2018α-2018β) ευνοεί την αύξηση της υποαπασχόλησης, προφανώς λόγω του τύπου των θέσεων εργασίας που δημιουργούνται, και τα άτομα ηλικίας 25-29 ετών και 30-44 ετών, ενώ άξια λόγου μείωση της υποαπασχόλησης καταγράφεται στα άτομα ηλικίας 45-64 ετών.

3.1.3. Ανεργία

Η αύξηση της απασχόλησης συνοδεύτηκε από τη μείωση της ανεργίας, η οποία το δεύτερο τρίμηνο του έτους σημείωσε πτώση κατά δύο εκατοστιαίες μονάδες, τόσο σε ετήσια, όσο και σε τριμηνιαία βάση και διαμορφώθηκε στο 19%. Οι γυναίκες συνεχίζουν να έχουν υψηλότερη ανεργία από τους άνδρες (23,7% έναντι 15,2%), όμως το ανησυχητικό στοιχείο είναι ότι η διαφορά μεταξύ τους διευρύνθηκε σε 8,5 εκατοστιαίες μονάδες σε σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο του 2017. Σημειώνεται ότι πρόκειται για μία από τις ευρύτερες διαφορές από την έναρξη της κρίσης. Μια πρόσφορη ερμηνεία είναι ότι η κρίση προκάλεσε την είσοδο γυναικών με μειωμένα προσόντα στην αγορά εργασίας, οι οποίες προ κρίσης δεν συμμετείχαν, και, επομένως, είχαν λιγότερες πιθανότητες να βρουν απασχόληση. Ωστόσο, ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού, η θέση των γυναικών δεν έχει αλλάξει και συνεχίζουν να αποτελούν περίπου το 44% του εργατικού δυναμικού. Μια άλλη ερμηνεία είναι ότι οι θέσεις εργασίας που δημιουργούνται είναι σε τομείς που παραδοσιακά απασχολούν άνδρες. Αυτή η υπόθεση είναι λιγότερο εύκολο να απορριφθεί χωρίς τη χρήση λεπτομερέστερων δεδομένων που θα καταδείξουν τη σύνθεση ως προς το φύλο των απασχολούμενων στους διάφορους κλάδους και πώς αυτή μεταβλήθηκε.

Η ανεργία για τους νέους 15-24 ετών, αντίστοιχα, μειώθηκε σε 38,8%, πέντε ολόκληρες εκατοστιαίες

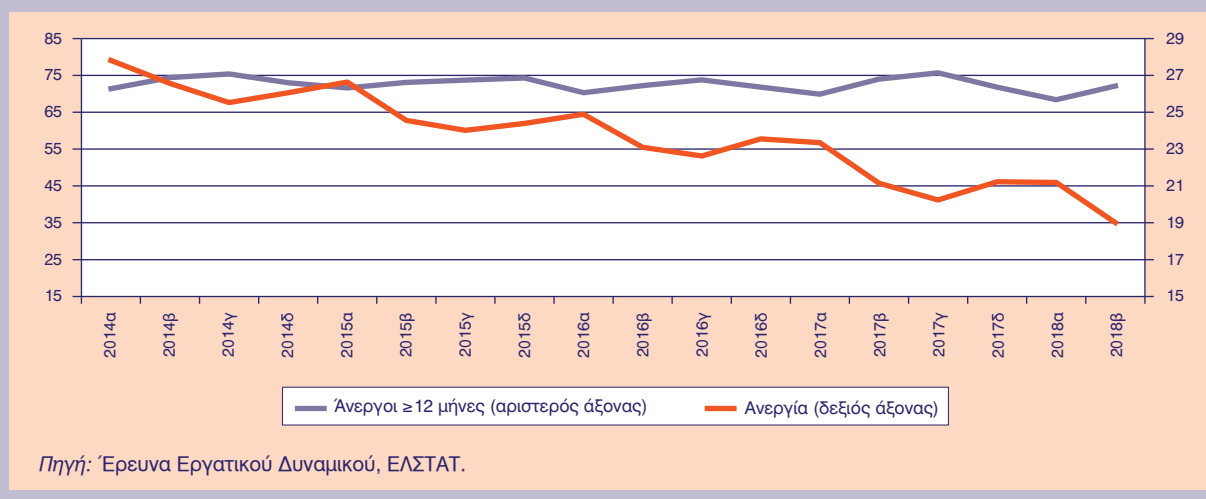
μονάδες κάτω σε σύγκριση με το 2017 και 5,6 εκατοστιαίες μονάδες σε σύγκριση με το πρώτο τρίμηνο του 2018. Το δεύτερο οφείλεται στην εποχική διακύμανση, η οποία φαίνεται να ευνοεί τους νέους, όμως το πρώτο οφείλεται στη βελτίωση των οικονομικών συνθηκών. Η αποκλιμάκωση λόγω βελτίωσης των οικονομικών συνθηκών είναι ταχύτερη για τους νέους, όπως αντικατοπτρίζεται στη συρρίκνωση του χάσματος ανεργίας μεταξύ των ατόμων 15-24 και 25+ από 24 σε περίπου 21 εκατοστιαίες μονάδες. Η διαχρονική βελτίωση της θέσης των νέων σε όρους ανεργίας αντανακλάται εν μέρει και στη μείωση του μεριδίου των νέων στους ανέργους (10,6% το 2018β), τόσο σε σύγκριση με το 2014β (12,4%) όσο και σε σύγκριση με το 2017β (11,6%).

Όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο της εκπαίδευσης, τόσο χαμηλότερο είναι το ποσοστό ανεργίας. Το δεύτερο τρίμηνο του 2018 η εικόνα αυτή δεν αλλάζει. Οι κάτοχοι διδακτορικού ή/και μεταπτυχιακού τίτλου έχουν ποσοστό ανεργίας 9,4%, οι απόφοιτοι πανεπιστημίου 14,1% και οι κάτοχοι πτυχίου τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης 19,8%, πολύ κοντά με τους αποφοίτους λυκείου. Ωστόσο, την τελευταία τετραετία το ποσοστό ανεργίας εμφανίζει μεγαλύτερη αποκλιμάκωση για τους απόφοιτους γυμνασίου (10,3 εκατοστιαίες μονάδες), ακολουθούν οι απόφοιτοι λυκείου και οι κάτοχοι πτυχίου ανώτερης τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης (7,7 εκατοστιαίες μονάδες). Τον τελευταίο χρόνο η εικόνα της τελευταίας ομάδας έχει βελτιωθεί περισσότερο από τις υπόλοιπες (2,5 εκατοστιαίες μονάδες). Η εποχική διακύμανση, από την άλλη πλευρά, ευνοεί περισσότερο τις ίδιες ομάδες που έχουν καλύτερες επιδόσεις σε βάθος χρόνου.

Όπως και στην περίπτωση της απασχόλησης, έτσι και στην περίπτωση της ανεργίας, η υπηκοότητα έχει μεγάλη σημασία. Ενώ στην αρχή της κρίσης οι αλλοδαποί είχαν καλύτερες προοπτικές απασχόλησης από τους Έλληνες και ποσοστό ανεργίας μία εκατοστιαία μονάδα χαμηλότερο, στην κορύφωση της κρίσης το 2014β, το ποσοστό ανεργίας για τους αλλοδαπούς ήταν πέντε εκατοστιαίες μονάδες υψηλότερο από τους ημεδαπούς (30,3% έναντι 25,1%). Το δεύτερο τρίμηνο του 2018, ενώ το ποσοστό ανεργίας αποκλιμακώθηκε και για τις δύο ομάδες, η διαφορά τους διευρύνθηκε σε περίπου επτά εκατοστιαίες μονάδες (18,6% οι Έλληνες υπήκοοι έναντι 25,4% οι αλλοδαποί).

Οι προοπτικές απασχόλησης δεν είναι ίδιες σε όλη τη χώρα. Το δεύτερο τρίμηνο του έτους η ανεργία κυμάνθηκε από 11,5% στην Κρήτη έως 27,1% στη Δυτική Μακεδονία. Η Αττική βρίσκεται περίπου στον μέσο όρο της χώρας, ενώ η Κεντρική Μακεδονία (της Θεσσαλονίκης συμπεριλαμβανομένης) βρίσκεται περίπου δύο εκατοστιαίες μονάδες πάνω από τον εθνικό

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.4
Ποσοστό ανεργίας και μερίδιο μακροχρόνια ανέργων

μέσο όρο. Η μεγαλύτερη αποκλιμάκωση της ανεργίας τον τελευταίο χρόνο καταγράφεται στις περιφέρειες της Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης και την Ήπειρο (4,3 εκατοστιαίες μονάδες). Ακολουθούν η Κρήτη (4 εκατοστιαίες μονάδες) και η Δυτική Ελλάδα (3,1 εκατοστιαίες μονάδες). Πολύ καλή εξέλιξη φαίνεται ότι έχει η ανεργία στην Κρήτη, όπου την τελευταία τετραετία μειώθηκε κατά περίπου 11 εκατοστιαίες μονάδες. Πολύ μεγάλη εποχικότητα εμφανίζεται στα Ιόνια νησιά, λόγω των τουριστικών ροών, το Νότιο Αιγαίο και την Κρήτη, όπου το ποσοστό ανεργίας έπεσε το δεύτερο τρίμηνο κατά 12,7, 9,6 και 8,4 εκατοστιαίες μονάδες, αντίστοιχα. Δεδομένου ότι η Κρήτη, όπως και τα Ιόνια νησιά σε μικρότερο βαθμό, φαίνεται να εμφανίζουν μεγαλύτερη ικανότητα συγκράτησης των εποχικών διακυμάνσεων της ανεργίας, θα ήταν ενδιαφέρον να εξεταστούν τα κανάλια μέσω των οποίων οι εποχικές επιδράσεις διαχέονται στο σύνολο της τοπικής οικονομίας.

Το φαινόμενο που πολλάκις έχει επισημανθεί και πρέπει να ανησυχήσει τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικών απασχόλησης είναι η μακροχρόνια ανεργία, διότι μπορεί να μετατρέψει την κυκλική ανεργία σε διαρθρωτική, προκαλώντας την απαξίωση των γνώσεων και δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού και, κατά συνέπεια, να απαιτήσει πολύ μεγαλύτερες προσπάθειες επανένταξης στην αγορά εργασίας των ανέργων (Διάγραμμα 3.1.4). Παρά τη μείωση της ανεργίας και τη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης τα τελευταία τέσσερα χρόνια, τρεις στους τέσσερις

ανέργους συνεχίζουν να είναι μακροχρόνια άνεργοι, δηλαδή παραμένουν άνεργοι πάνω από δώδεκα μήνες. Αν και η ποσοστιαία μείωση του αριθμού των μακροχρόνια ανέργων σε επίπεδο τετραετίας είναι οριακά μεγαλύτερη σε σύγκριση με το σύνολο των ανέργων, ήτοι 31,4% έναντι 29,2%, ο ρυθμός μείωσης κρίνεται πολύ χαμηλός και πρέπει να γίνουν παρεμβάσεις, προκειμένου να αυξηθεί.

3.1.4. Εξελίξεις στο θεσμικό πλαίσιο

Την περίοδο της κρίσης με διαδοχικούς νόμους στο πλαίσιο των Μνημονίων Συνεργασίας μεταξύ του ελληνικού κράτους και των θεσμών (τότε Τρόικα, ήτοι Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και Διεθνές Νομισματικό Ταμείο), έγιναν μια σειρά από σημαντικές αλλαγές στην αγορά εργασίας και τις εργασιακές σχέσεις με στόχο την τόνωση της απασχόλησης και της ανταγωνιστικότητας, καθώς και τη βιωσιμότητα των επιχειρήσεων. Εντούτοις οι νομοθετημένες μεταρρυθμίσεις επιδείνωσαν τη διαπραγματευτική θέση των απασχολούμενων και, συχνά, τις εργασιακές συνθήκες⁵.

Τον Ιούλιο του 2018 ψηφίστηκε ο Νόμος 4554/2018 με τον οποίο επήλθαν αλλαγές στη διαδικασία επιβολής προστίμων για την αδήλωτη και υποδηλωμένη εργασία (άρθρο 1). Συγκεκριμένα, το ύψος του προστίμου για κάθε αδήλωτο απασχολούμενο που εντοπίζεται παρέμεινε το ίδιο (€10.500), ενώ διπλασι-

5. Ο αναγνώστης μπορεί να βρει περιγραφή των αλλαγών σε προηγούμενα τεύχη των *Οικονομικών Εξελίξεων* και, συγκεκριμένα, στα τεύχη 13, 14, 18 και 20. Επίσης, μια ενδιαφέρουσα ανασκόπηση των εργασιακών αλλαγών μπορεί να βρει κανείς στο Κουζής, Γ. (2017), Η Κρίση και τα Μνημόνια Ισοπεδώνουν την Εργασία, *Κοινωνική Πολιτική*, 6, 7-20.

άζεται σε περίπτωση πρώτης υποτροπής και τριπλασιάζεται στις επόμενες υποτροπές. Σε κάθε παράβαση ο εργοδότης υποχρεούται να πληρώσει ασφαλιστικές εισφορές τριών μηνών που αντιστοιχούν στον κατώτατο μισθό ή ημερομίσθιο, εκτός αν αποδείξει ότι η σχέση απασχόλησης ήταν συντομότερη. Όμως, προβλέπεται το δικαίωμα του εργοδότη να προβεί σε πρόσληψη του αδήλωτου απασχολούμενου με σύμβαση εξαρτημένης εργασίας πλήρους απασχόλησης εντός δέκα ημερών από την ημέρα του ελέγχου και να επωφεληθεί από τη μείωση του προστίμου σε €7.000 σε περίπτωση σύμβασης τριών μηνών, σε €5.000 σε περίπτωση πρόσληψης έξι μηνών ή σε €3.000 σε περίπτωση πρόσληψης ενός έτους, χωρίς παράλληλα να προβεί σε μείωση του προσωπικού της επιχείρησης. Εύλογος στόχος είναι η επιβάρυνση της επιχείρησης με το μικρότερο δυνατό κόστος από την επαναφορά στη νομιμότητα⁶ (σίγουρα υψηλότερο από έναν ανασφάλιστο απασχολούμενο, βέβαια) παράλληλα με τη διασφάλιση των συμφερόντων του απασχολούμενου, ο οποίος μπορεί να απασχολείται νόμιμα πλέον.

Μία ακόμη σημαντική ρύθμιση που εισήχθη με τον συγκεκριμένο νόμο είναι η ευθύνη του αναθέτοντος, εργολάβου ή υπεργολάβου (άρθρο 9), σύμφωνα με την οποία «Κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που αναθέτει, στο πλαίσιο της επιχειρηματικής του δραστηριότητας, την εκτέλεση έργου ή τμήματος έργου (αναθέτων) σε άλλο φυσικό ή νομικό πρόσωπο (εργολάβο) ευθύνεται εις ολόκληρον και αλληλεγγύως με τον εργολάβο έναντι των εργαζομένων του τελευταίου για την καταβολή των οφειλόμενων αποδοχών, ασφαλιστικών εισφορών, καθώς και των τυχόν οφειλόμενων αποζημιώσεων απόλυσης.» Είναι προφανής η προσπάθεια του νομοθέτη να βελτιώσει την προστασία των απασχολούμενων αποδίδοντας ευθύνες σε όλους τους εμπλεκόμενους, ωστόσο δημιουργούνται εύλογα ερωτήματα ως προς την πιθανή μετάθεση ευθυνών στον αναθέτοντα και τις επιπτώσεις της, παρότι προβλέπονται δικλίδες ασφαλείας (άρθρο 9, §5). Επιπλέον, προκαλεί απορία το γεγονός ότι η διάταξη δεν έχει εφαρμογή σε νομικά πρόσωπα που σχετίζονται με το Δημόσιο (ΝΠΙΔ ή ΝΠΔΔ).

Τον Αύγουστο του 2018, με την ολοκλήρωση του τρίτου προγράμματος χρηματοδοτικής στήριξης, ξεκίνησε μία προσπάθεια άμβλυνσης των αρνητικών επιπτώσεων που επέφεραν οι παρεμβάσεις στην αγορά

εργασίας στις αμοιβές των απασχολούμενων, καθώς η κυβέρνηση δείχνει την πρόθεση να αξιοποιήσει τα όποια περιθώρια άσκησης οικονομικής πολιτικής απέκτησε. Εντούτοις, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι, στο σύγχρονο διεθνοποιημένο χρηματοοικονομικό περιβάλλον, η άσκηση οικονομικής πολιτικής αξιολογείται από τις αγορές, οι οποίες καθορίζουν το κόστος και το εύρος του δανεισμού. Δεδομένου ότι η Ελλάδα συνεχίζει να έχει δημοσιονομικό έλλειμμα, παρά το πρωτογενές πλεόνασμα των τελευταίων ετών, και, επομένως, έχει ανάγκη δανεισμού από τις διεθνείς αγορές, οφείλει να τηρήσει επαρκώς τις δεσμεύσεις της. Σε διαφορετική περίπτωση αναμένεται η αύξηση του κόστους δανεισμού, με αρνητικές επιπτώσεις στη βιωσιμότητα του χρέους και τις προοπτικές οικονομικής ανάκαμψης.

Στο παραπάνω πλαίσιο, η κυβέρνηση προχώρησε στις αρχές Σεπτεμβρίου στην επέκταση των κλαδικών Συλλογικών Συμβάσεων Εργασίας (ΣΣΕ) σε τέσσερις κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Συγκεκριμένα, μετά από εξέταση του αριθμού των εργαζομένων που καλύπτονται από ΣΣΕ (51% πρέπει να καλύπτεται ήδη από τη ΣΣΕ), η κυβέρνηση προχώρησε σε επέκταση των συλλογικών συμβάσεων στο σύνολο των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στους κλάδους των τραπεζών, των ναυτιλιακών πρακτορείων και επιχειρήσεων, των γραφείων ταξιδιού και τουρισμού, καθώς και των πρακτορειακών επιχειρήσεων που είναι μέλη της Διεθνούς Ναυτικής Ένωσης. Συνολικά, εικάζεται ότι η απόφαση αφορά 75 χιλ. απασχολούμενους⁷. Ακόμη, στα μέσα Σεπτεμβρίου υπογράφηκε απόφαση για επέκταση της κλαδικής ΣΣΕ των ξενοδοχοϋπαλλήλων, οι οποίοι μετρούν 114 χιλ. απασχολούμενους⁸.

Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι για την επέκταση των κλαδικών ΣΣΕ ισχύουν συγκεκριμένοι κανόνες που πρέπει να τηρηθούν. Σε διαφορετική περίπτωση, μπορεί η διαδικασία να οδηγηθεί σε ναυάγιο και να προκαλέσει αντιπαράθεση μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων, κάτι απευκταίο στο κρίσιμο σημείο που βρίσκεται η ελληνική οικονομία. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, προκειμένου να διαπιστωθεί η αντιπροσωπευτικότητα του 51%, μετά την κατάθεση της κλαδικής ΣΣΕ στο Υπουργείο Εργασίας, θα καλείται από το Ανώτατο Συμβούλιο Εργασίας η εργοδοτική συνδικαλιστική οργάνωση που την υπέγραψε να καταθέσει στο Τμήμα Ειδικών Επιθεωρητών του ΣΕΠΕ

6. Στο τεύχος 25 των *Οικονομικών Εξειδίξεων*, στο άρθρο για την αδήλωτη και ανασφάλιστη εργασία, είχε σχολιαστεί το ύψος του προστίμου και οι πιθανές υπέρμετρες αρνητικές επιπτώσεις για τις μικρές επιχειρήσεις.

7. Βλ. <<https://www.ypakp.gr/uploads/docs/11555.pdf>>.

8. Βλ. <<https://www.ypakp.gr/uploads/docs/11584.pdf>>.

το μητρώο των μελών της που δεσμεύονται από αυτήν, ώστε να διαπιστωθεί (μέσω του πληροφοριακού συστήματος «ΕΡΓΑΝΗ» του Υπουργείου Εργασίας) η αντιπροσωπευτικότητα του 51%. Αυτό σημαίνει ότι, σε περίπτωση μη υποβολής από την εργοδοτική οργάνωση του μητρώου μελών της, η προβλεπόμενη διαδικασία δεν μπορεί να τηρηθεί και η επέκταση της ΣΣΕ δεν είναι δυνατή⁹.

Στο πλαίσιο αυτό, είναι μάλλον σκόπιμο να υπάρξει κάποια μορφή εξαιρέσης, τουλάχιστον προσωρινή, για επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν οξεία προβλήματα επιβίωσης. Πρόθεση των όποιων μεταρρυθμίσεων, πρέπει να είναι η βελτίωση των όρων και η αύξηση της απασχόλησης ταυτόχρονα. Ο διττός στόχος απαιτεί προσεκτικούς χειρισμούς, προκειμένου να αποφευχθούν προσαρμογές των ωρών εργασίας ή αύξηση της αδήλωτης εργασίας ή επέκταση της απασχόλησης στις εταιρείες προσωρινής απασχόλησης (των οποίων οι απασχολούμενοι δεν υπάγονται στις ΣΣΕ) ή ακόμα και το κλείσιμο επιχειρήσεων, προοπτική που θα είχε αρνητικές επιπτώσεις και στην επιθυμητή αύξηση της απασχόλησης, αλλά και στην ποιότητα των νέων θέσεων. Ως προς αυτό θα μπορούσε να συγκροτηθεί κάποιος μηχανισμός παρόμοιος με αυτόν για την επανεξέταση του κατώτατου μισθού, ο οποίος να ποσοτικοποιεί τις ενδεχόμενες επιπτώσεις στην απασχόληση και την ανταγωνιστικότητα τόσο σε κλαδικό όσο και σε επίπεδο οικονομίας. Επιπλέον, θα ήταν σκόπιμο να υπάρξει μέριμνα για τους απασχολούμενους στις λεγόμενες εταιρείες ενοικίασης εργαζομένων.

Τέλος, στα σχέδια της κυβέρνησης είναι η άμεση λειτουργία του μηχανισμού επανακαθορισμού του κατώτατου μισθού με τη συμμετοχή των κοινωνικών εταίρων¹⁰. Αν και το αποτέλεσμα της διαβούλευσης δεν μπορεί να προβλεφθεί εκ των προτέρων, ωστόσο η κυβέρνηση στοχεύει στη σταδιακή αύξηση του κατώτατου μισθού από τον Ιανουάριο του 2019 και στην κατάργηση του υπο-κατώτατου για τους νέους ως 25 ετών, με αντιστάθμιση των απωλειών μέσω της μείωσης των ασφαλιστικών εισφορών της συγκεκριμένης κατηγορίας απασχολούμενων, ώστε να μην προκληθεί υποκατάσταση νέων με μεγαλύτερους απασχολούμενους λόγω της αύξησης του κόστους εργασίας των πρώτων. Οι επιπτώσεις της μεταβολής του κατώτατου μισθού στην απασχόληση έχουν γίνει αντικείμενο έντονων αντιπαραθέσεων σε διεθνές επίπεδο, χωρίς να υπάρχει ξεκάθαρη απάντηση προς το παρόν.

3.1.5. Συμπεράσματα

Το δεύτερο τρίμηνο του 2018 δημιουργήθηκαν 137 χιλ. περίπου καθαρές νέες θέσεις απασχόλησης. Αυτό σημαίνει ότι ο αριθμός των απασχολούμενων στην ελληνική οικονομία αυξήθηκε για 16ο συνεχόμενο τρίμηνο σε ετήσια βάση. Ανησυχία προκαλεί η διεύρυνση του χάσματος απασχόλησης των δύο φύλων σε βάρος των γυναικών. Η ηλικία έχει σημασία στη διαμόρφωση των προοπτικών απασχόλησης, καθώς το μερίδιο των απασχολούμενων ως 44 ετών συρρικνώνεται, ενώ αυξάνεται στην ομάδα 45-64 ετών. Αναφορικά με την εκπαίδευση, μέγιστη αύξηση εμφάνισε ο αριθμός των απασχολούμενων κατόχων διδακτορικού ή/και μεταπτυχιακού τίτλου σε ετήσια και τριμηνιαία βάση, ενώ ακολουθούν οι κάτοχοι πτυχίου τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης. Η ανάκαμψη της απασχόλησης αφορά κυρίως Έλληνες υπηκόους. Η δυσκολία εύρεσης απασχόλησης που εντοπίζεται μεταξύ των αλλοδαπών πιθανόν προκαλεί τη μείωση του πληθυσμού τους που καταγράφεται στην ΕΕΔ.

Ο τριτογενής τομέας των υπηρεσιών πρωτοστατεί στη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης. Κυρίαρχη θέση έχουν ο τουρισμός (*Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης*), και το εμπόριο (*Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών*). Αναμενόμενα, η γεωγραφική κατανομή των νέων θέσεων απασχόλησης τον τελευταίο χρόνο ήταν πιο ισχυρή στις περιφέρειες που στηρίζονται σημαντικά στον τουρισμό, όπως είναι η Κρήτη, τα νησιά του Νοτίου Αιγαίου και τα Ιόνια νησιά.

Η ποιότητα των νέων θέσεων απασχόλησης βελτιώθηκε οριακά. Οι νέες θέσεις ευέλικτης απασχόλησης μειώθηκαν αναλογικά σε ετήσια βάση, όμως αυτοί που δηλώνουν ότι η μερική απασχόληση είναι λύση ανάγκης συνεχίζουν να αποτελούν μεγάλο μερίδιο των μερικώς απασχολούμενων. Όλα τα στοιχεία δείχνουν ότι, αν και σε χαμηλό επίπεδο ακόμη, οι προσλήψεις πλήρους απασχόλησης ενισχύονται, ενώ και οι μετατροπές συμβάσεων εργασίας σε ευέλικτες μορφές απασχόλησης περιορίζονται με αργούς ρυθμούς. Επιπλέον, τον τελευταίο χρόνο καταγράφεται ισχυρή μείωση του αριθμού των υποαπασχολούμενων.

Η ανεργία διαμορφώθηκε στο 19% το δεύτερο τρίμηνο του 2018, όμως το ανησυχητικό στοιχείο είναι ότι η διαφορά ανεργίας μεταξύ ανδρών-γυναικών εί-

9. <<http://www.sev.org.gr/vivliothiki-tekmiriosi/miniaio-deltio-gia-to-rythmistiko-perivallon/i-epektasi-kladikon-sylogikon-symvaseon-ergasias/>>.

10. Παρουσίαση του μηχανισμού μπορεί να βρει κανείς στον Νόμο 4047/2012 που συζητείται σύντομα στο τεύχος 20 των *Οικονομικών Εξελίξεων*.

ναι από τις ευρύτερες διαφορές από την έναρξη της κρίσης. Η αποκλιμάκωση της ανεργίας είναι ταχύτερη για τους νέους, όπως αντικατοπτρίζεται στη συρρίκνωση του χάσματος ανεργίας μεταξύ των ατόμων 15-24 και 25+. Οι κάτοχοι πτυχίου ανώτερης τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης ευνοούνται περισσότερο από τη μείωση της ανεργίας ως τώρα. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι το ποσοστό ανεργίας αποκλιμακώθηκε τόσο για τους Έλληνες υπηκόους όσο και για τους αλλοδαπούς, όμως η διαφορά τους διευρύνθηκε υπέρ των πρώτων. Δυστυχώς, παρά τη

μείωση της ανεργίας και τη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης τα τελευταία τέσσερα χρόνια, τρεις στους τέσσερις ανέργους συνεχίζουν να είναι μακροχρόνια άνεργοι.

Κλείνοντας, οι θεσμικές παρεμβάσεις που επιχειρούνται στις κλαδικές ΣΣΕ και στον κατώτατο μισθό πρέπει να είναι μέσα στο πλαίσιο που έχει ήδη καθοριστεί, ώστε να είναι χρήσιμες για την κοινωνία και την οικονομία, ενώ πρέπει να εξασφαλιστεί ότι δεν θα προκαλέσουν ανώφελη βλάβη σε καμία πλευρά.

3.2. Εξελίξεις στην ανατομία της υλικής στέρησης

Νικόλαος Κ. Κανελλόπουλος

3.2.1. Εισαγωγή, Ορισμοί, Δεδομένα

Σε πρόσφατα τεύχη των *Οικονομικών Εξελίξεων* παρουσιάστηκαν οι εξελίξεις στην εισοδηματική φτώχεια και στη σοβαρή υλική στέρηση. Σε αυτό το τεύχος εξετάζονται οι εξελίξεις στο ποσοστό, στη σύνθεση και στο βάθος της υλικής στέρησης, καθώς και πώς αυτά διαφοροποιούνται μεταξύ φτωχών και μη φτωχών την περίοδο 2003-2017. Η εξεταζόμενη περίοδος διακρίνεται έως το 2008 ως περίοδος πριν την κρίση, στην περίοδο 2008-2012 ως κορύφωση της κρίσης, καθώς και στην περίοδο 2012-2017 ως παράταση και αποκλιμάκωση της κρίσης. Το θέμα μας, πέρα από τις διαστάσεις κοινωνικής ισότητας και οικονομικής αποτελεσματικότητας που εμπεριέχει, δείχνει τις μεταβολές και προσαρμογές των εξεταζόμενων δεικτών την περίοδο της βαθιάς οικονομικής κρίσης που έχει ενσκήψει στη χώρα. Ενδιαφέρουσα διαπίστωση είναι ότι, παρά τη βαθιά οικονομική κρίση και τη συνακόλουθη δραστική αύξηση των οικονομικών δυσκολιών, συγκεκριμένοι δείκτες υλικής στέρησης εμφανίζουν αξιόλογη βελτίωση, ιδιαίτερα τα πρόσφατα έτη.

Η μέτρηση της υλικής στέρησης δεν είναι μία εύκολη διαδικασία, καθώς τα κριτήρια, που τίθενται από τους ερευνητές αναφορικά με το ποιος βιώνει υλική στέρηση, μπορεί να διαφέρουν τόσο μεταξύ διαφορετικών χωρών (για παράδειγμα το να μην διαθέτει κάποιος αυτοκίνητο σε μια χώρα με πολύ καλές συγκοινωνίες δεν καταδεικνύει απαραίτητα υλική στέρηση, σε αντίθεση με μία χώρα χωρίς καλές συγκοινωνίες) όσο και διαχρονικά εντός μιας χώρας (για παράδειγμα σήμερα είναι εξαιρετικά απίθανο να βρεθεί νοικοκυριό χωρίς έγχρωμη τηλεόραση, σε αντίθεση με παλαιότερα). Επίσης, οι απαντήσεις που δίνονται υπόκεινται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό στην υποκειμενική αντίληψη του κάθε ερωτώμενου (για παράδειγμα το εάν η κατοικία που διαμένει είναι σκοτεινή ή όχι μπορεί ενδεχομένως να διαφέρει αρκετά ακόμα και για

μέλη του ίδιου νοικοκυριού). Για τους λόγους αυτούς η Eurostat έχει αποφασίσει να μετράει την υλική στέρηση στη βάση τεσσάρων κύριων συμπληρωματικών συνιστωσών (ύπαρξη οικονομικών δυσκολιών, αδυναμία απόκτησης συγκεκριμένων αγαθών, προβλήματα αναφορικά με την οικία διαμονής, καθώς και προβλήματα σχετικά με το περιβάλλον που είναι εγκατεστημένο το νοικοκυριό)¹.

Πιο συγκεκριμένα, υλική στέρηση στη διάσταση των οικονομικών δυσκολιών αντιμετωπίζουν τα άτομα που στερούνται λόγω ανάγκης, και όχι από επιλογή, ένα ή περισσότερα από τα ακόλουθα: α) τη δυνατότητα να διατηρούν το σπίτι τους επαρκώς ζεστό, β) να κάνουν διακοπές μιας εβδομάδας μακριά από το σπίτι, γ) να έχουν ένα γεύμα με κρέας, κοτόπουλο, ψάρι (ή χορτοφαγικό ισοδύναμο) κάθε δεύτερη μέρα, δ) τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουν απροσδόκητα οικονομικά έξοδα, ε) τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουν καθυστερούμενες πληρωμές (λογαριασμούς κοινής ωφελείας, δόσεις από αγορές ή πληρωμές δανείων).

Αναφορικά με την απόκτηση διαρκών υλικών αγαθών κάποιος ορίζεται ότι βρίσκεται σε κατάσταση υλικής στέρησης εάν δεν κατέχει, όχι από επιλογή αλλά επειδή δεν μπορεί να το αποκτήσει ή να το συντηρήσει, ένα ή περισσότερα από το εξής: α) τηλέφωνο, β) έγχρωμη τηλεόραση, γ) ηλεκτρονικό υπολογιστή, δ) πλυντήριο ρούχων, ε) ιδιωτικό αυτοκίνητο.

Όταν η κατοικία που διαμένει κάποιος έχει ένα ή περισσότερα από τα ακόλουθα προβλήματα, τότε θεωρείται ότι υποφέρει από υλική στέρηση αναφορικά με τη συνιστώσα της στέγασης: α) διαρροή στη στέγη ή/και υγρασία, β) η οικία είναι πολύ σκοτεινή, γ) να μην υπάρχει λουτρό/ντους, δ) να μην υπάρχει εσωτερική τουαλέτα για αποκλειστική χρήση του νοικοκυριού.

Τέλος, αναφορικά με το περιβάλλον στο οποίο είναι εγκατεστημένη η κατοικία, αν υφίσταται κάποιο από τα παρακάτω, το άτομο βρίσκεται σε κατάσταση υλικής στέρησης: α) θόρυβος από γείτονες ή από τον δρόμο, β) ρύπανση ή άλλα περιβαλλοντικά προβλήματα, γ) εγκληματικότητα.

Η άντληση πληροφόρησης αναφορικά με τα προαναφερθέντα γίνεται από τη δειγματοληπτική Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC). Η έρευνα διεξάγεται ετησίως

1. Η Eurostat πέρα από αυτές τις συνιστώσες, για τις οποίες συλλέγει αναλυτική πληροφόρηση σε τακτική βάση, κατά διαστήματα διεξάγει και πιο αναλυτικές έρευνες αναφορικά με τις διαστάσεις της υλικής στέρησης.

από την ΕΛΣΤΑΤ, συντονίζεται από την Eurostat και προσφέρει, για 32 ευρωπαϊκές χώρες και την Τουρκία, συγκρίσιμα στοιχεία σχετικά με τη διανομή και τη σύνθεση του εισοδήματος, τον κοινωνικό αποκλεισμό, την υλική στέρηση, ενώ επίσης συλλέγει πληροφορόφορηση για τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ατόμων, τη θέση τους στην αγορά εργασίας, κ.ά. Στη συνέχεια, χρησιμοποιούνται τα στοιχεία της EU-SILC για τα πρόσφατα έτη μέχρι τα τελευταία διαθέσιμα, δηλαδή έως αυτά του 2017 (EU-SILC 2017), τα οποία δημοσιεύτηκαν το καλοκαίρι του 2018. Οι δείκτες υλικής στέρησης που αφορούν το εισόδημα αναφέρονται στο 2016, ενώ για τους υπόλοιπους το έτος αναφοράς είναι το έτος διενέργειας της έρευνας, εν προκειμένω το 2017.

3.2.2. Ανατομία της υλικής στέρησης

Στο Διάγραμμα 3.2.1 παρουσιάζεται η διαχρονική εξέλιξη της υλικής στέρησης ανά βασική συνιστώσα στην Ελλάδα. Από το διάγραμμα προκύπτουν ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά αναφορικά με την ανατομία της υλικής στέρησης στην Ελλάδα. Ειδικότερα, η συνιστώσα με τη μεγαλύτερη συνεισφορά εμφανίζεται πάντοτε αυτή που σχετίζεται με την αντιμετώπιση οικονομικών δυσκολιών. Πιο συγκεκριμένα, ήδη από το 2003, το 60% του πληθυσμού αντιμετώπιζε κάποια μορφή οικονομικής δυσπραγίας. Το φαινόμενο αυτό φαίνεται να μετριαζόταν τα επόμενα έτη και το 2009 μειώνεται σε 55%. Έκτοτε, κατά τη διάρκεια της κρίσης, αυξάνεται και το 2016 λαμβάνει την υψηλότερη τιμή του, 76%, ενώ το 2017 υποχωρεί οριακά σε 74,5%. Προκύπτει, λοιπόν, ότι ακόμα και πριν την

κρίση ένα σημαντικό μερίδιο του πληθυσμού αντιμετώπιζε οικονομικές δυσκολίες, οι οποίες φυσικά κατά τη διάρκεια της κρίσης εξαπλώθηκαν σε μεγαλύτερο κομμάτι του πληθυσμού.

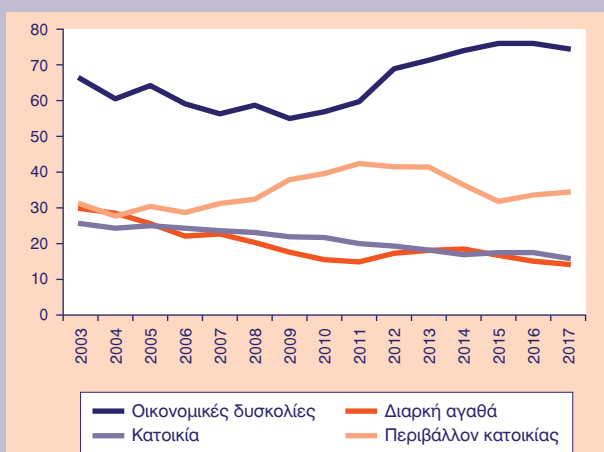
Οι υπόλοιπες τρεις συνιστώσες της υλικής στέρησης το 2003 αφορούσαν περίπου τρεις στους δέκα Έλληνες. Είναι ενδιαφέρον ότι, με την πάροδο των ετών, η συνιστώσα που αφορά τη δυνατότητα απόκτησης διαρκών καταναλωτικών αγαθών, καθώς και η συνιστώσα που έχει να κάνει με την ποιότητα της κατοικίας διαμοιράζονται σταθερά, υπονοώντας αντίστοιχη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των ελληνικών νοικοκυριών. Πέρα από την πτώση των τιμών σε πολλά διαρκή καταναλωτικά αγαθά, καθώς και τη βελτίωση στην κατασκευή των νέων κατοικιών και των υλικών που χρησιμοποιούνται για την ανακαίνιση παλαιότερων κατοικιών κατά την εξεταζόμενη περίοδο, διαφαίνεται ότι και την περίοδο της βαθιάς κρίσης οι Έλληνες κατάφεραν να βελτιώσουν τις συνθήκες διαμονής τους στα σπίτια τους. Αναφορικά με το περιβάλλον στο οποίο είναι εγκατεστημένο το νοικοκυριό, μετά από μία επιδείνωση που άρχισε το 2007 και κορυφώθηκε το 2011, παρατηρείται καθοδική τάση στο ποσοστό του πληθυσμού που δηλώνει σχετικά προβλήματα, η οποία ωστόσο αντιστράφηκε ελαφρώς από το 2016.

Σημασία, πέρα από το ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται σε κάποια από τις τέσσερις κύριες συνιστώσες της υλικής στέρησης, έχει και το ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται σε καθεμία από τις υποκατηγορίες που τις αποτελούν. Συναφώς, στον Πίνακα 3.2.1 καταγράφεται αναλυτικά η σύνθεση της υλικής στέρησης για επιλεγμένα έτη, καθώς και η μεταβολή της μεταξύ 2003-2017.

Από τα στοιχεία προκύπτει ότι το 2003 ο πιο συνηθισμένος λόγος που κάποιοι θεωρούνταν ότι αντιμετώπιζε υλική στέρηση ήταν η αδυναμία να πληρώσει διακοπές για μία εβδομάδα (50,1%). Εντούτοις, το 2017 ο βασικότερος λόγος που θέτει κάποιον σε καθεστώς υλικής στέρησης έχει να κάνει με την αδυναμία του να πληρώσει έκτακτα οικονομικά έξοδα (52,7%). Η δε αδυναμία χρηματοδότησης διακοπών κατέστη ο δεύτερος λόγος (50,9%) και τρίτος είναι η αδυναμία να ανταποκριθεί σε δόσεις δανείων ή/και αγορών (44,9%). Παρόλο που όλες οι συνιστώσες που αφορούν την αντιμετώπιση οικονομικών δυσκολιών αυξήθηκαν μεταξύ 2003 και 2017, είναι εντυπωσιακή η κατά 48% αύξηση των ατόμων που πλέον δεν μπορούν να κρατήσουν το σπίτι τους ικανοποιητικά ζεστό (2003: 17,4%, 2017: 25,7%). Επίσης, 13% του πληθυσμού δεν μπορεί για οικονομικούς λόγους κάθε δεύτερη μέρα να έχει γεύμα με κρέας, ψάρι (ή χορτοφαγικό ισοδύναμο).

Έχει ενδιαφέρον επίσης πώς εξελίχθηκαν οι δείκτες οικονομικής δυσκολίας την περίοδο 2003 -2008 (δη-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2.1
Διαχρονική εξέλιξη της υλικής στέρησης κατά κύρια συνιστώσα, 2003-2017

Πηγή: Eurostat, EU-SILC.

λαδή πριν την κρίση όταν υπήρχε αξιόλογη αύξηση του ΑΕΠ), την περίοδο 2008-2012 (από την εκδήλωση της κρίσης έως την κορύφωσή της) και την περίοδο 2012-2017 (στην παράταση και προσαρμογή στην κρίση). Την πρώτη περίοδο της άνησης της οικονομίας όλοι οι δείκτες οικονομικής δυσκολίας βελτιώθηκαν εντυπωσιακά, ιδιαίτερα εκείνοι των πληρωμών εκτάκτων δαπανών ή δανείων. Την περίοδο της εκδήλωσης και κορύφωσης της οικονομικής κρίσης οι δείκτες οικονομικής στέρησης χειροτέρευαν εντυπωσιακά (μόνο στην ευχέρεια διακοπών η χειροτέρευση ήταν μικρή), ενώ την τελευταία περίοδο φαίνεται ότι συγκρατήθηκαν οι δυσκολίες θέρμανσης, διατροφής και διακοπών, αλλά συνέχισαν να χειροτερεύουν σημαντικά οι δυσκολίες στις πληρωμές και στα απροσδόκητα έξοδα. Αναφορικά με την αγορά διαρκών αγαθών και τις συνθήκες της οικίας διαμονής, όλες οι υποκατηγορίες την εξεταζόμενη περίοδο έχουν βελτιωθεί με εξαίρεση την απόκτηση τηλεφώνου, η οποία

ωστόσο περιορίζεται μόλις στο 0,6% του πληθυσμού. Εντυπωσιακή και ενθαρρυντική είναι η συνεχής μείωση του ποσοστού των ατόμων που δεν διαθέτουν χρήματα για την αγορά ηλεκτρονικού υπολογιστή, το οποίο από 20,6% το 2003 περιορίστηκε στο 6,1% το 2017. Επίσης, είναι αξιοσημείωτο ότι ελάχιστοι πλέον δηλώνουν αδυναμία απόκτησης πλυντηρίου ρούχων (γύρω στο 1%). Από την άλλη πλευρά, παρά τη μείωση μεταξύ 2003 και 2017, περίπου 10% των Ελλήνων δηλώνουν ότι δεν μπορούν να αγοράσουν ή να συντηρήσουν ΙΧ επιβατηγό αυτοκίνητο.

Οι συνθήκες κατοικίας επίσης εμφανίζουν συστηματική βελτίωση την εξεταζόμενη περίοδο, μιας και όλοι οι καταγραφόμενοι δείκτες ακόμη και την περίοδο της κρίσης βελτιώνονται. Ωστόσο το 13,5% συνεχίζει να διαμένει σε σπίτι με πρόβλημα υγρασίας, το οποίο πιθανόν να σχετίζεται και με τη δυσκολία για κατάλληλη θέρμανση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2.1 Εξέλιξη της ανατομίας της υλικής στέρησης, 2003-2017

	%				Μεταβολή 2003-2017	
	2003	2008	2012	2017	Απόλυτη	%
Οικονομικές δυσκολίες	66,1	58,7	68,9	74,5	8,4	13%
Οικία ζεστή	17,4	15,4	26,1	25,7	8,3	48%
Διακοπές μίας εβδομάδας	50,1	49,8	52,8	50,9	0,8	2%
Αξιοπρεπές γεύμα κάθε δεύτερη μέρα	12,1	7,1	14,2	13,2	1,1	9%
Απροσδόκητα οικονομικά έξοδα	44,8	26,6	40,5	52,7	7,9	18%
Πληρωμή δανείων δόσεων, κτλ.	35,5	24,4	39,0	44,9	9,4	26%
Διαρκή αγαθά	29,8	20,3	17,3	14,2	-15,6	-52%
Τηλέφωνο	0,5	0,5	0,4	0,6	0,1	20%
Έγχρωμη τηλεόραση	0,8	0,3	0,1	0,3	-0,5	-63%
Ηλεκτρονικός υπολογιστής	20,6	13,1	9,3	6,1	-14,5	-70%
Πλυντήριο	3,3	2,2	1,2	1,1	-2,2	-67%
Ιδιωτικό αυτοκίνητο	12,2	8,8	10,0	9,7	-2,5	-20%
Κατοικία	25,6	23,1	19,3	15,9	-9,7	-38%
Διαρροή στην οροφή/υγρασία	21	18,6	14,7	13,5	-7,5	-36%
Σκοτάδι	2,0	1,6	0,7	0,5	-1,5	-75%
Μπάνιο/ντους	3,5	2,5	0,5	0,3	-3,2	-91%
Εσωτερική τουαλέτα	7,1	6,8	6,9	5,1	-2,0	-28%
Περιβάλλον κατοικίας	31,1	32,4	41,5	34,4	3,3	11%
Θόρυβος	20,5	22,3	25,1	20,1	-0,4	-2%
Μόλυνση	17,1	20,3	25,9	20,3	3,2	19%
Εγκληματικότητα	9,7	12,0	20,1	13,8	4,1	42%

Πηγή: Eurostat, EU-SILC.

Τέλος, αναφορικά με το περιβάλλον που είναι εγκατεστημένη η κατοικία των ερωτηθέντων τα σχετικά ποσοστά δείχνουν ότι υπήρξε αξιόλογη χειροτέρευση την περίοδο 2007-2012 και παρόμοια ανάκαμψη την περίοδο 2012-2017. Η επιβάρυνση σε μόλυνση και θόρυβο την περίοδο 2008-2012 αποκαταστάθηκε την περίοδο 2012-2017, ενώ η χειροτέρευση της εγκληματικότητας, αν και αντιστράφηκε την περίοδο 2012-2017, παραμένει υψηλότερη από το 2008. Συνοπτικά, σημειώνουμε ότι το 2017 ένα πέμπτο των Ελλήνων αναφέρει ότι κατοικεί σε περιοχή με θόρυβο ή μόλυνση, ενώ σχεδόν το 14% των ατόμων διαμένουν σε περιοχή με πρόβλημα εγκληματικότητας.

Υλική στέρηση κατά κατάσταση φτώχειας

Από τη μέχρι τώρα ανάλυση προκύπτει ότι ένα σημαντικό κομμάτι του πληθυσμού πριν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης αντιμετωπίζει κάποια

μορφή αδυναμίας να αποκτήσει ή/και να συντηρήσει συγκεκριμένα αγαθά ή υπηρεσίες που θεωρούνται ευρέως ως στοιχειώδη για ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης. Επειδή η αδυναμία αυτή δεν είναι παρόμοια για όλες τις πληθυσμιακές ομάδες, είναι ενδιαφέρον να εξεταστεί τι στερείται κάποια πιο ευάλωτη πληθυσμιακή ομάδα. Προς τούτο ο Πίνακας 3.2.2 παρουσιάζει την ανατομία της υλικής στέρησης για όσους έχουν διαθέσιμο οικογενειακό εισόδημα μικρότερο του 60% του διάμεσου εισοδήματος, δηλαδή για τους φτωχούς, καθώς και για όλους τους υπόλοιπους για την αρχή και το τέλος της εξεταζόμενης περιόδου.

Από τον πίνακα φαίνεται ότι το ποσοστό των φτωχών που στερούνται κάποιο αγαθό ή υπηρεσία είναι σαφώς πιο υψηλό από το αντίστοιχο των μη φτωχών. Εξαίρεση αποτελούν οι συνιστώσες που έχουν να κάνουν με το περιβάλλον διαβίωσης. Ειδικότερα, όσον αφορά τις συνιστώσες που αντικατοπτρίζουν οικονομικές δυσκολίες, καταγράφεται η πιο μεγάλη διαφο-

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2.2 Ανατομία της υλικής στέρησης ανά καθεστώς φτώχειας, 2003-2017

	Φτωχοί			Μη φτωχοί		
	2003*	2017*	Μεταβολή %	2003*	2017*	Μεταβολή %
Οικονομικές δυσκολίες	89,6	94,5	5,5%	59,9	69,5	16,0%
Οικία ζεστή	37,4	45,3	21,1%	12,1	20,8	71,9%
Διακοπές μίας εβδομάδας	80,0	81,9	2,4%	42,2	43,1	2,1%
Αξιοπρεπές γεύμα κάθε δεύτερη μέρα	27,8	45,8	64,7%	8,0	5,0	-37,5%
Απροσδόκητα οικονομικά έξοδα	64,8	78,2	20,7%	39,6	46,3	16,9%
Πληρωμή δανείων δόσεων, κτλ.	52,2	65,3	25,1%	31,1	39,8	28,0%
Διαρκή αγαθά	42,6	29,0	-31,9%	26,4	10,5	-60,2%
Τηλέφωνο	2,1	1,4	-33,3%	0,2	0,3	50,0%
Έγχρωμη τηλεόραση	2,3	1,5	-34,8%	0,4	0,0	-100,0%
Ηλεκτρονικός υπολογιστής	26,0	14,1	-45,8%	19,3	4,1	-78,8%
Πλυντήριο	7,8	2,7	-65,4%	2,1	0,7	-66,7%
Ιδιωτικό αυτοκίνητο	21,2	20,1	-5,2%	9,8	7,1	-27,6%
Κατοικία	37,1	22,9	-38,3%	22,7	14,2	-37,4%
Διαρροή στην οροφή/υγρασία	30,1	19,1	-36,5%	18,6	12,0	-35,5%
Σκοτάδι	6,0	1,0	-83,3%	1,0	0,4	-60,0%
Μπάνιο/ντους	9,6	0,5	-94,8%	1,9	0,3	-84,2%
Εσωτερική τουαλέτα	8,7	8,5	-2,3%	6,7	4,3	-35,8%
Περιβάλλον κατοικίας	23,5	31,1	32,3%	33,1	35,2	6,3%
Θόρυβος	16,2	16,9	4,3%	21,6	21,0	-2,8%
Μόλυνση	12,0	17,8	48,3%	18,4	21,0	14,1%
Εγκληματικότητα	7,3	13,5	84,9%	10,4	13,8	32,7%

Πηγή: Eurostat, EU-SILC.

Σημείωση: * Αφορά μερίδιο επί του αντίστοιχου πληθυσμού (φτωχών και μη φτωχών).

ρά τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Ενδεικτικά, η μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ μη φτωχών και φτωχών το 2003 εντοπίζεται στη δυνατότητα να πάνε διακοπές, ακολουθεί η δυνατότητα να κρατήσουν το σπίτι τους ζεστό και έπεται η δυνατότητα να ανταποκριθούν σε έκτακτες οικονομικές υποχρεώσεις. Το 2017 η μεγαλύτερη διαφορά, δυστυχώς, καταγράφεται στη δυνατότητα να έχουν ένα γεύμα με κρέας ή ψάρι κάθε δεύτερη μέρα και ακολουθούν η δυνατότητα να πάνε διακοπές και μετά η δυνατότητα να πληρώσουν έκτακτες οικονομικές υποχρεώσεις.

Αναφορικά με το κομμάτι του πληθυσμού που είναι φτωχό, παρατηρείται μεγάλη συγκέντρωση στις συνιστώσες εκείνες που αφορούν οικονομικές δυσκολίες. Αν και αυτό είναι λογικό και συνεπακόλουθο του χαμηλού τους εισοδήματος, ορισμένες διαστάσεις της υλικής στέρησης είναι τρομερά ανησυχητικές και πρωτόγνωρες για την ελληνική κοινωνία, αφού πλέον αφορούν ζητήματα της καθημερινής διαβίωσης. Για παράδειγμα, το ότι σχεδόν ένας στους δύο φτωχούς δεν μπορεί να έχει ένα αξιοπρεπές γεύμα σε τακτική βάση ή δεν μπορεί να κρατά το σπίτι που κατοικεί ικανοποιητικά ζεστό, είναι ενδείξεις ότι και η φύση της υλικής στέρησης αλλάζει.

Σε κάποιο βαθμό είναι πάντως ενθαρρυντικό ότι οι συνιστώσες που σχετίζονται με την αγορά διαρκών αγαθών², καθώς και οι συνιστώσες που έχουν να κάνουν με προβλήματα στην κατοικία διαμονής καταγράφουν μείωση μεταξύ 2003 και 2017, τόσο για τους φτωχούς όσο και για τους μη φτωχούς. Παρ' όλα αυτά, ακόμα και στις κατηγορίες όπου η ανέχεια των φτωχών μειώνεται, συνεχίζουν συστηματικά να υπολείπονται των μη φτωχών, ορισμένες φορές, μάλιστα, αρκετά σημαντικά. Ενδεικτικά, αναφέρονται η αγορά ΙΧ και ηλεκτρονικού υπολογιστή, καθώς και η διαμονή σε σπίτι με πρόβλημα υγρασίας. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι μεταξύ 2003 και 2017 το μερίδιο των μη φτωχών που αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες (δεν μπορούν να αγοράσουν διαρκή αγαθά) αυξήθηκε ποσοστιαία περισσότερο από το αντίστοιχο των φτωχών. Μάλλον επειδή οι φτωχοί ήταν ήδη περισσότεροι στις αντίστοιχες κατηγορίες.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι η οικονομική κρίση δεν έπληξε με παρόμοιο τρόπο το σύνολο του πληθυσμού σε όρους υλικής στέρησης. Προκύπτει, επίσης, ότι και πριν την κρίση το φτωχότερο κομμάτι του πληθυσμού αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα υλικής στέρησης, ενώ κατά τη διάρκεια της κρίσης η

ανατομία της υλικής στέρησης τους άλλαξε ουσιαστικά. Επίσης, φαίνεται ότι το ποσοστό των μη φτωχών που ήδη αντιμετωπίζουν υλική στέρηση ως προς συγκεκριμένες οικονομικές δυσκολίες αυξήθηκε σημαντικά, καταδεικνύοντας μια ευρύτερη επιδείνωση της κατάστασης του πληθυσμού.

3.2.3. Βάθος υλικής στέρησης

Πέρα από το ποσοστό του πληθυσμού που αντιμετωπίζει οικονομικές δυσκολίες και το ποιες είναι αυτές, σημασία έχει επίσης και πόσες δυσκολίες αντιμετωπίζει κάποιος συγχρόνως. Είναι προφανές ότι όσο περισσότερες από τις εξεταζόμενες δυσκολίες αντιμετωπίζει κάποιος, τόσο μεγαλύτερο το βάθος υλικής στέρησης στο οποίο ευρίσκεται. Ο Πίνακας 3.2.3 καταγράφει το ποσοστό των ατόμων ανά ευρεία συνιστώσα της υλικής στέρησης αναλόγως με το πόσες υποσυνιστώσες στερούνται συγχρόνως.

Αναφορικά με τη συνιστώσα των οικονομικών δυσκολιών, παρατηρείται από το 2008 μια εντυπωσιακή μείωση στο μερίδιο του πληθυσμού που δεν αντιμετωπίζει κανένα πρόβλημα. Το 2017 ο ένας στους τέσσερις (25,5%) δεν αντιμετωπίζει καμία οικονομική δυσκολία, ενώ το 2008 αυτό το ποσοστό ανερχόταν στο 41,3%. Το 25,5% του 2017 είναι αρκετά χαμηλότερο από το αντίστοιχο 34% του 2003. Αντίστοιχα εντυπωσιακή είναι η αύξηση των ατόμων που στερούνται συγχρόνως τουλάχιστον δύο από τα εξεταζόμενα αντικείμενα την περίοδο 2008 -2017. Φαίνεται λοιπόν ότι το βάθος της υλικής στέρησης με βάση τις οικονομικές δυσκολίες αυξήθηκε συστηματικά και δραστικά κατά τη διάρκεια της κρίσης.

Είναι ενθαρρυντικό ότι η μόνη κατηγορία που καταγράφει αύξηση είναι όσοι δηλώνουν ότι δεν αντιμετωπίζουν κανένα πρόβλημα, όσον αφορά την απόκτηση διαρκών αγαθών, υπονοώντας αντίστοιχη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης. Επίσης, είναι θετικό ότι ακόμα και πριν την κρίση το μερίδιο του πληθυσμού που στερούνταν παραπάνω από ένα αγαθό ήταν χαμηλό, σχεδόν 6%, το οποίο κατά τη διάρκεια της κρίσης μειώθηκε σε 3%. Αναφορικά, λοιπόν, με αυτή τη συνιστώσα, το βάθος της υλικής στέρησης διαχρονικά περιορίστηκε σημαντικά. Παρόμοια είναι και η εικόνα αναφορικά τα προβλήματα που σχετίζονται με την κατοικία διαμονής, αφού το 2003 74,4% των ατόμων δεν είχαν κανένα πρόβλημα και το 2017 το ποσοστό αυτό αυξήθηκε σε 84,1%.

2. Είναι αξιοσημείωτο ότι, αν και βελτιώνεται το ποσοστό των νοικοκυριών που κατέχουν κάποιο από τα διαρκή αγαθά στη λίστα της Eurostat, συγχρόνως αυξάνεται η αδυναμία των νοικοκυριών να ανταποκριθούν στην αποπληρωμή δόσεων για αγορές. Συνεπώς, η θετική εικόνα που προκύπτει ίσως να μην απεικονίζει πλήρως την πραγματικότητα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2.3 Κατανομή αριθμού προβλημάτων υλικής στέρησης ανά κύρια συνιστώσα, 2003-2017

	2003*	2008*	2012*	2017*	Μεταβολή 2003 - 2017	
					Απόλυτη	%
Οικονομικές δυσκολίες						
0	33,9	41,3	31,1	25,5	-8,4	-24,8%
1	19,3	23,8	21,3	21,4	2,1	10,9%
2	18,7	15,7	15,8	18,6	-0,1	-0,5%
3	15,0	10,8	14,3	16,0	1,0	6,7%
4	7,3	6,4	10,7	11,6	4,3	58,9%
5	5,8	2,1	6,8	6,9	1,1	19,0%
	100	100	100	100		
Διαρκή αγαθά						
0	70,2	79,7	82,7	85,8	15,6	22,2%
1	23,5	16,4	14,0	11,2	-12,3	-52,3%
2	5,3	3,4	2,9	2,5	-2,8	-52,8%
3	0,8	0,4	0,4	0,4	-0,4	-50,0%
4	0,2	0,1	0,1	0,1	-0,1	-50,0%
5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-
	100	100	100	100		
Κατοικία						
0	74,4	76,9	80,7	84,1	9,7	13,0%
1	19,3	17,6	16,1	12,7	-6,6	-34,2%
2	5,0	4,6	2,9	3,0	-2,0	-40,0%
3	1,1	0,7	0,2	0,1	-1,0	-90,9%
4	0,3	0,1	0,1	0,1	-0,2	-66,7%
	100	100	100	100		
Περιβάλλον κατοικίας						
0	68,9	58,5	58,5	65,6	-3,3	-4,8%
1	18,0	20,9	20,9	19,0	1,0	5,6%
2	10,0	11,6	11,6	11,0	1,0	10,0%
3	3,1	9,0	9,0	4,4	1,3	41,9%
	100	100	100	100		

Πηγή: Eurostat, EU-SILC.

Σημείωση: * Αφορά μερίδιο επί του συνολικού πληθυσμού.

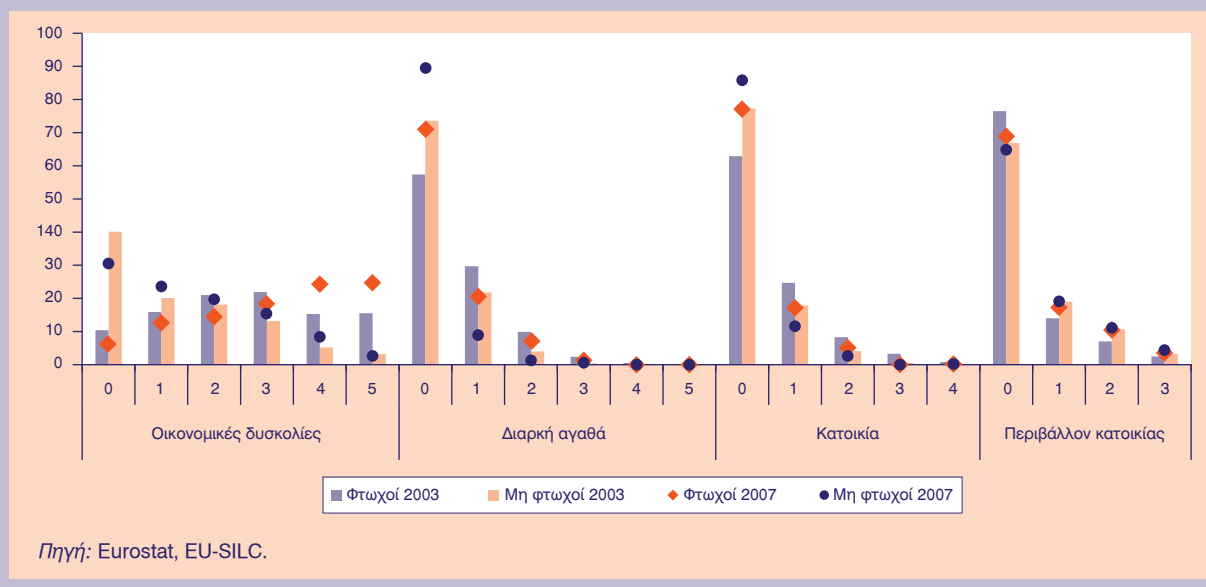
Τέλος, σε σχέση με το περιβάλλον στο οποίο είναι εγκατεστημένο το νοικοκυριό, το μερίδιο του πληθυσμού ανάλογα με τον αριθμό των προβλημάτων που αντιμετωπίζει συγχρόνως φαίνεται να αυξήθηκε την περίοδο της κρίσης, αλλά ήδη τείνει να επανέλθει στα προηγούμενα χαμηλότερα επίπεδα. Ειδικότερα, το 2003 σχεδόν επτά στους δέκα δεν αντιμετωπίζαν κανένα πρόβλημα περιβάλλοντος, ενώ το 2017, μετά από αξιόλογη ενδιάμεση μείωση στο 58,5%, αυτοί επανήλθαν σχεδόν σε δύο στους τρεις. Παρόμοια εξέλι-

ξη χονδρικά καταγράφεται και ως προς εκείνους που δηλώνουν ένα ή περισσότερα προβλήματα περιβάλλοντος, τα οποία πλήττουν περισσότερους την περίοδο της κρίσης, αλλά ήδη το 2017 η κατάσταση έχει σαφώς βελτιωθεί. Προκύπτει λοιπόν ότι το βάθος της υλικής στέρησης ως προς το περιβάλλον της κατοικίας αυξήθηκε, αλλά ήδη τείνει να επανέλθει στο αρχικό επίπεδο.

Από τη μέχρι τώρα ανάλυση προκύπτει ότι οι φτωχοί έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να στερούνται κάποιο

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2.2

Αριθμός προβλημάτων υλικής στέρησης ανά κύρια συνιστώσα και καθεστώς φτώχειας, 2003-2017

Πηγή: Eurostat, EU-SILC.

από τα αγαθά ή τις υπηρεσίες που θεωρούνται απαραίτητα για μια αξιοπρεπή διαβίωση. Είναι, λοιπόν, χρήσιμο να εξεταστεί επίσης, πέρα από την ανατομία της υλικής στέρησης των φτωχών, και το βάθος της. Στο Διάγραμμα 3.2.2 απεικονίζονται τα ποσοστά των φτωχών και μη φτωχών αναφορικά με τον αριθμό των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν κατά κύρια συνιστώσα υλικής στέρησης για το 2003 και το 2017.

Συνοπτικά, σε όλες τις συνιστώσες το μερίδιο των φτωχών που δεν αντιμετωπίζει κανένα πρόβλημα είναι πάντα μικρότερο από το αντίστοιχο των μη φτωχών. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η συνιστώσα που σχετίζεται με το περιβάλλον κατοικίας διαμονής. Αν και γενικά το ποσοστό του πληθυσμού, ανεξάρτητα του αν είναι φτωχός ή όχι, μειώνεται όσο αυξάνεται ο αριθμός των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν συγχρόνως, εξαίρεση αποτελούν οι οικονομικές δυσκολίες κατά τη διάρκεια της κρίσης. Ειδικότερα, πριν την οικονομική κρίση οι περισσότεροι φτωχοί αντιμετώπιζαν ταυτόχρονα τρία προβλήματα, ενώ το 2017 η πολυπληθέστερη ομάδα είναι αυτή με πέντε προβλήματα. Επίσης, η συνιστώσα που αφορά τις οικονομικές δυσκολίες είναι η μοναδική, όπου το 2003 τόσο οι φτωχοί όσο και οι υπόλοιποι ήταν καλύτερα από το 2017³. Τέλος, η διαφορά ποσοστών μεταξύ φτωχών και μη φτωχών είναι αμελητέα για τρία και περισσότερα προβλήματα αναφορικά με την απόκτηση διαρκών αγαθών και προβλημάτων στέγασης.

Από τα στοιχεία προκύπτει ότι το βάθος της υλικής στέρησης διαφοροποιείται ανάλογα τη συνιστώσα που χρησιμοποιείται για τη μέτρησή του. Πιο συγκεκριμένα, όταν αξιοποιείται η συνιστώσα που μετράει τον αριθμό των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετωπίζει συγχρόνως κάποιος ή τα προβλήματα που σχετίζονται με το περιβάλλον της κατοικίας, το βάθος της υλικής στέρησης αυξάνεται σημαντικά, ανεξάρτητα του αν είναι φτωχός ή όχι, αν και για τους φτωχούς το πρόβλημα φαίνεται να είναι πιο έντονο. Στον αντίποδα, η ένταση της υλικής στέρησης έχει μειωθεί, όταν μετριοούνται στερήσεις σε διαρκή αγαθά ή προβλήματα στέγασης.

3.2.4. Συμπεράσματα

Σκοπός αυτής της ενότητας ήταν η καταγραφή της σύνθεσης της υλικής στέρησης στην Ελλάδα, καθώς και η παρουσίαση της διαχρονικής της εξέλιξης τόσο για το σύνολο του πληθυσμού όσο και χωριστά για τους φτωχούς και τους μη φτωχούς.

Συνοψίζοντας τα ευρήματα, η Ελλάδα ακόμα και πριν την οικονομική κρίση κατέγραφε σχετικά υψηλά ποσοστά ατόμων που αντιμετώπιζαν υλική στέρηση, με σαφώς υψηλότερα αυτά που σχετιζόνταν με οικονομικές δυσκολίες. Με το ξέσπασμα και κατά τη διάρκεια της κρίσης τα τελευταία αυξήθηκαν σημαντικά,

3. Παρόμοια εικόνα ισχύει και στη συνιστώσα που αφορά το περιβάλλον κατοικίας, μόνο όμως για τους φτωχούς και σαφώς σε μικρότερη έκταση.

αλλά και η σχετική τους σύνθεση μεταβλήθηκε, με την αδυναμία πληρωμών έκτακτων εξόδων ή τακτικών δόσεων να καθίστανται πλέον οι κυριότεροι λόγοι που οδηγούν στην υλική στέρηση. Το πρόβλημα της υλικής στέρησης, αν και αφορά μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού, είναι σαφώς πιο έντονο και διαδεδομένο ανάμεσα σε όσους βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας. Επίσης, η σύνθεση της υλικής στέρησης αλλάζει διαχρονικά μεταξύ φτωχών και μη φτωχών, με τους πρώτους να δηλώνουν σημαντικές δυσκολίες πλέον ακόμα και στη δυνατότητα να έχουν ένα αξιοπρεπές γεύμα σε τακτική βάση. Από την άλλη, ενθαρρυντικό είναι ότι για αμφοτέρους μειώνεται το μερίδιο του πληθυσμού που δηλώνει ότι έχει προβλήματα στέγασης, καθώς και το μερίδιο που πλέον δεν μπορεί να αγοράσει/συντηρήσει κάποιο διαρκές αγαθό, αν και την ίδια ώρα αυξάνεται το ποσοστό αυτών που δεν μπορούν να ανταποκριθούν στην πληρωμή δόσεων για την απόκτηση τέτοιων αγαθών. Τέλος, αναφορικά με το βάθος της υλικής στέρησης, αυτό φαίνεται να εξαρτάται και να διαφοροποιείται ανάλογα με τη συνιστώσα που χρησιμοποιείται για τη μέτρησή του.

Δεδομένου ότι το κυριότερο συστατικό της υλικής στέρησης αφορά πλέον προβλήματα που σχετίζονται με τη συνιστώσα των οικονομικών δυσκολιών, πολιτικές μείωσης των φορολογικών βαρών, άμεσων και έμμεσων, καθώς και πολιτικές περιορισμού και επίλυσης του προβλήματος των μη εξυπηρετούμενων δανείων αναμένεται ότι θα συμβάλουν στην ανακούφιση σημαντικής μερίδας του πληθυσμού. Επειδή οι φτωχοί, όπως είναι αναμενόμενο, πλήττονται πιο σφοδρά από την υλική στέρηση, είναι σκόπιμο παράλληλα να ληφθούν σημαντικές πρωτοβουλίες για την καταπολέμηση της φτώχειας. Έμφαση θα πρέπει να δοθεί στη δημιουργία νέων, βιώσιμων θέσεων εργασίας που θα εξασφαλίσουν κάποιο εισόδημα, είτε μέσω διαρθρωτικών αλλαγών, είτε μέσω ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης, είτε μέσω προσέλκυσης νέων επενδύσεων. Αν και η εφαρμογή του κοινωνικού εισοδήματος αλληλεγγύης και γενικότερα η άσκηση επιδοματικών πολιτικών, εφόσον βέβαια έχουν σωστή στόχευση, αναμένεται ότι θα προσφέρουν ανακούφιση σε όσους πλήττονται, είναι απαραίτητη η επανένταξη των ανέργων στην απασχόληση, προκειμένου τα θετικά αποτελέσματα να είναι μακροχρονίως βιώσιμα.

4. Αναπτυξιακές πολιτικές και κλάδοι

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις*, τεύχος 37, 2018, σσ. 42-46

4.1. Παρουσίαση του κλάδου της βιομηχανίας με βάση τους δείκτες παραγωγής και κύκλου εργασιών

Γεωργία Σκίνητζη

Η βιομηχανική παραγωγή είναι μία εξαιρετικά σημαντική μεταβλητή, καθώς απεικονίζει σε μεγάλο βαθμό την οικονομική δραστηριότητα και συνδέεται άμεσα με τις οικονομικές επιδόσεις μιας χώρας. Στο τμήμα αυτό παρουσιάζονται οι κλαδικές εξελίξεις όπως αυτές προκύπτουν μέσα από τους δείκτες υψηλής συχνότητας¹. Η ανάλυση επικεντρώνεται στους δείκτες που αφορούν τη βιομηχανική παραγωγή και τον κύκλο εργασιών με στόχο την πληρέστερη αποτύπωση και βαθύτερη κατανόηση της πραγματικής οικονομίας, καθώς και την ανίχνευση ενδεχόμενων πρόδρομων ενδείξεων αναφορικά με την πορεία του κλάδου.

4.1.1. Δείκτες βιομηχανικής παραγωγής

Το Διάγραμμα 4.1.1 παρουσιάζει τον γενικό δείκτη βιομηχανικής παραγωγής² και τον δείκτη μεταποίησης³, καθώς και τις ποσοστιαίες μεταβολές των δύο δεικτών για την περίοδο 2000-2017. Οι αρνητικές επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης στη βιομηχανική παραγωγή γίνονται εμφανείς από το 2008, οπότε και οι δύο δείκτες αρχίζουν να μειώνονται, ενώ το 2009 είναι το έτος όπου παρατηρείται η μεγαλύτερη μείωση και στους δύο δείκτες για την περίοδο 2001-2017. Ο δείκτης βιομηχανικής παραγωγής μειώνεται για επτά συνεχόμενα έτη, από το 2008 μέχρι και το 2014. Το 2009 παρατηρείται η μεγαλύτερη μείωση του δείκτη, κατά 9,5%, για την περίοδο 2001-2017. Το 2015 ο δείκτης παρουσιάζει οριακή αύξηση 1%, το 2016

αύξηση 2,4% και το 2017 αύξηση 4,6%, η οποία είναι και η μεγαλύτερη αύξηση που παρατηρείται κατά την υπό εξέταση χρονική περίοδο. Ο δείκτης της μεταποίησης μειώνεται για έξι συνεχόμενα έτη, από το 2008 μέχρι και το 2013. Το 2009 παρατηρείται η μεγαλύτερη μείωση του δείκτη, κατά 11,2%, για την περίοδο 2001-2017. Το 2014 ο δείκτης μεταποίησης αυξάνεται κατά 1,8%, το 2015 κατά 1,9%, το 2016 παρατηρείται η μεγαλύτερη άνοδος της περιόδου 2001-2018, κατά 4,1%, ενώ το 2017 αυξάνεται για τέταρτη συνεχόμενη χρονιά κατά 3,8%.

Από το 2007 (το έτος πριν την οικονομική κρίση) μέχρι το 2017, ο δείκτης βιομηχανικής παραγωγής έχει μειωθεί κατά 22,5%, ενώ ο δείκτης μεταποίησης κατά 21,8%. Οι σημαντικές αυτές μειώσεις καταδεικνύουν τον βαθμό στον οποίο η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει τη βιομηχανική παραγωγή της χώρας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μέση ετήσια μεταβολή του δείκτη βιομηχανικής παραγωγής την περίοδο πριν την οικονομική κρίση (2001-2007) είναι -0,1%, ενώ η μέση ετήσια μεταβολή για την ίδια περίοδο για τον δείκτη μεταποίησης είναι -0,4%. Οι αντίστοιχες μεταβολές για την περίοδο 2008-2017 είναι -2,4% και -2,3%. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει ότι η βιομηχανική παραγωγή της χώρας δεν βρισκόταν σε αναπτυξιακή τροχιά ούτε την περίοδο πριν την οικονομική κρίση. Διαχωρίζοντας τη δεκαετή περίοδο 2008-2017 σε δύο πενταετείς υποπεριόδους, 2008-2012 και 2013-2017, παρατηρούμε ότι την πρώτη υποπερίοδο η μέση ετήσια μεταβολή των δύο δεικτών βιομηχανικής παραγωγής και μεταποίησης είναι -5,5% και -6,7% αντίστοιχα, ενώ για τη δεύτερη υποπερίοδο οι αντίστοιχες μεταβολές είναι 0,6% και 2,1%. Παρατηρείται, επομένως, ότι τη δεύτερη υποπερίοδο η μέση ετήσια μεταβολή και των δύο δεικτών αλλάζει πρόσημο και γίνεται θετική και, παρά το γεγονός ότι κανένας από τους δύο δείκτες δεν έχει φτάσει το επίπεδο που είχε το 2010, καταγράφεται μία δυναμική η οποία θα πρέπει να ενισχυθεί τα επόμενα χρόνια προκειμένου να ανακάμψει πλήρως η βιομηχανική παραγωγή της χώρας.

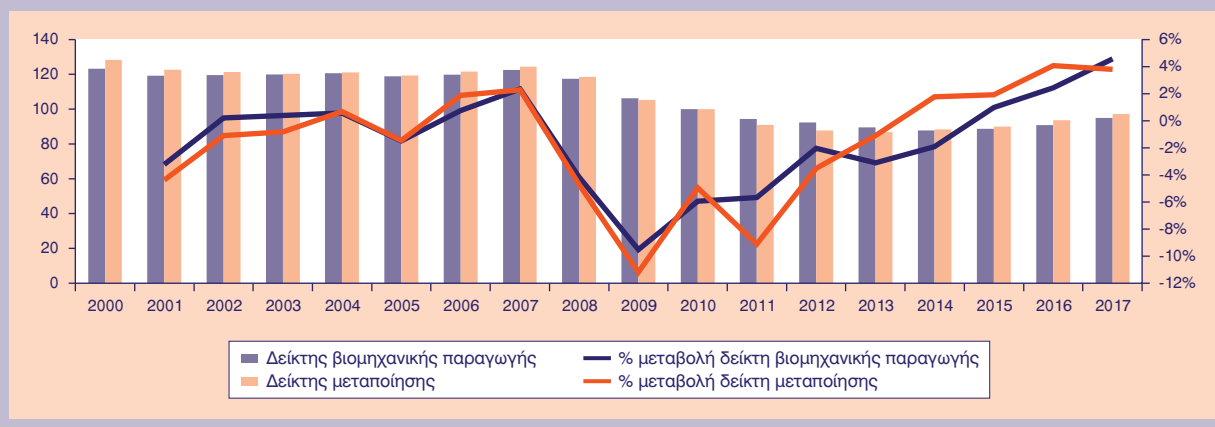
1. Τα στοιχεία των δεικτών που παρουσιάζονται στο τμήμα αυτό προέρχονται από την ΕΛΣΤΑΤ.

2. Ο γενικός δείκτης βιομηχανικής παραγωγής περιλαμβάνει τους κλάδους: ορυχεία, μεταποίηση, ηλεκτρισμός και νερό. Έτος βάσης είναι το 2010 και τα στοιχεία είναι εποχικά διορθωμένα.

3. Ο δείκτης μεταποίησης είναι υποδείκτης του γενικού δείκτη βιομηχανικής παραγωγής και ο συντελεστής στάθμισής τους είναι 69,53%.

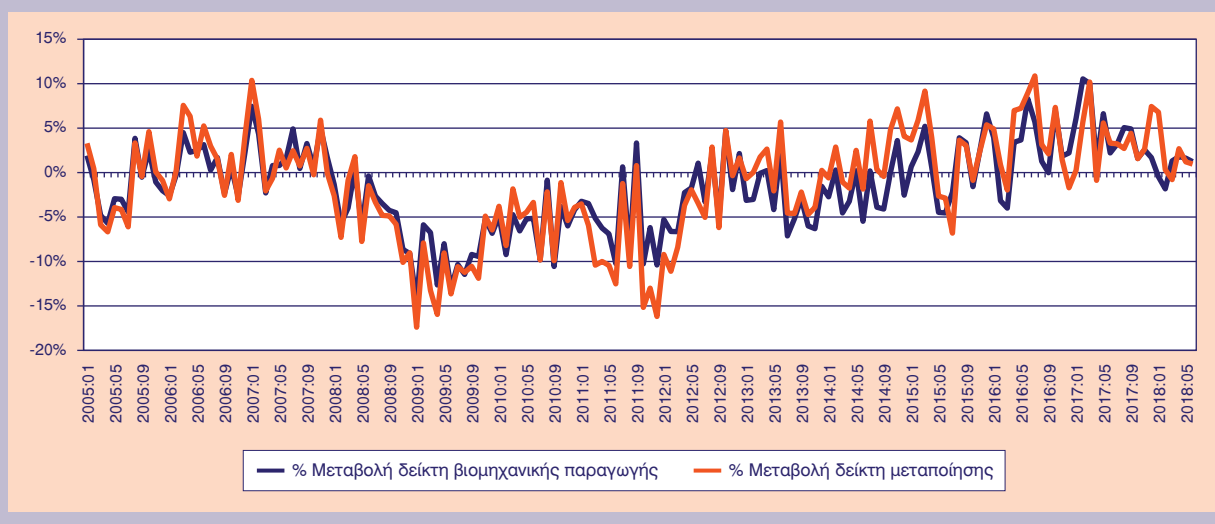
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.1

Γενικός δείκτης βιομηχανικής παραγωγής και δείκτης μεταποίησης και οι ετήσιες μεταβολές τους

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.2

Ποσοστιαίες μεταβολές ως προς τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους του γενικού δείκτη βιομηχανικής παραγωγής και του δείκτη μεταποίησης

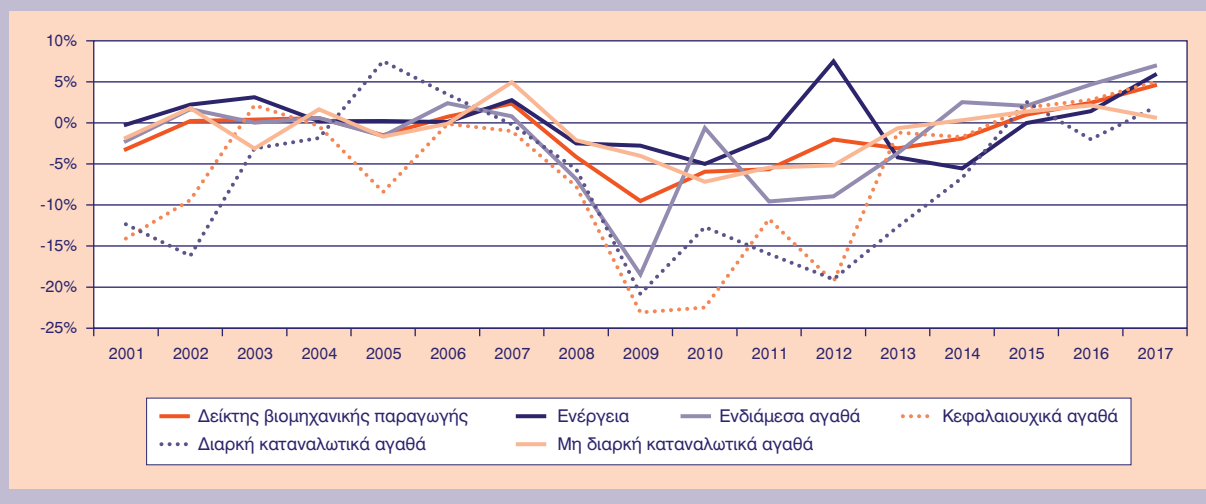
Για να παρακολουθήσουμε λεπτομερέστερα την εξέλιξη των δύο δεικτών, το Διάγραμμα 4.1.2 παρουσιάζει τις ποσοστιαίες μεταβολές του γενικού δείκτη βιομηχανικής παραγωγής και του δείκτη μεταποίησης ως προς τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους. Οι δύο δείκτες ακολουθούν παρόμοια πορεία (γεγονός αναμενόμενο δεδομένου ότι ο δείκτης μεταποίησης αποτελεί τον υποδείκτη του δείκτη βιομηχανικής παραγωγής με τη μεγαλύτερη στάθμιση). Το 2017 ο δείκτης βιομηχανικής παραγωγής αυξάνεται συνεχώς, ενώ ο δείκτης μεταποίησης παρουσιάζει οριακή μείωση μόνο τον Απρίλιο του 2017 (σε σύγκριση με τον Απρίλιο του 2016) κατά 0,9%. Το πρώτο εξάμηνο του 2018 η μέση μηνιαία μεταβολή του δείκτη βιομηχανικής παραγωγής είναι 0,6%, οριακά θετική, ενώ το αντίστοιχο μέγεθος για το πρώτο εξάμηνο του 2017 ήταν 6,1%. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι τον Ιανουάριο και

τον Φεβρουάριο του 2018 ο δείκτης μειώθηκε σε σύγκριση με τους αντίστοιχους μήνες του προηγούμενου έτους κατά 0,5% και 1,8%, αντίστοιχα. Η μέση μηνιαία μεταβολή του δείκτη μεταποίησης το πρώτο εξάμηνο του 2018 είναι 1,85%, ενώ το αντίστοιχο μέγεθος για το πρώτο εξάμηνο του 2017 ήταν 4%. Μείωση του δείκτη παρατηρείται μόνο τον Μάρτιο του τρέχοντος έτους (σε σύγκριση με τον Μάρτιο του 2017) κατά 0,8%.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η πορεία των επιμέρους δεικτών βιομηχανικής παραγωγής που αφορούν την ενέργεια, τα ενδιάμεσα, τα κεφαλαιουχικά, τα διαρκή καταναλωτικά και τα μη διαρκή καταναλωτικά αγαθά. Το Διάγραμμα 4.1.3 παρουσιάζει τις ποσοστιαίες μεταβολές των δεικτών αυτών ως προς το προηγούμενο έτος. Από το 2008 μέχρι και το 2013 και οι πέντε δείκτες μειώνονται σταθερά, με μοναδική

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.3

Ποσοστιαίες μεταβολές των επιμέρους ετήσιων δεικτών βιομηχανικής παραγωγής

εξαίρεση τον δείκτη ενέργειας ο οποίος αυξάνεται σημαντικά, κατά 7,5% (η μεγαλύτερη αύξηση που έχει καταγραφεί από το 2001) το 2012 σε σύγκριση με το 2011. Το 2014 οι τρεις από τους πέντε δείκτες μειώνονται, ενώ ο δείκτης ενδιάμεσων αγαθών και ο δείκτης μη διαρκών καταναλωτικών αγαθών αυξάνονται μετά από έξι έτη συνεχών μειώσεων. Το 2015 ο δείκτης ενέργειας μένει σταθερός, ενώ οι υπόλοιποι δείκτες αυξάνονται. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο δείκτης κεφαλαιουχικών αγαθών αυξάνεται για πρώτη φορά μετά από 11 χρόνια. Το 2016 αυξάνονται όλοι οι δείκτες, με εξαίρεση τον δείκτη διαρκών καταναλωτικών αγαθών. Το 2017 και οι πέντε δείκτες αυξάνονται.

Το πρώτο εξάμηνο του 2018 φαίνεται να είναι θετικό για όλους τους δείκτες με εξαίρεση τον δείκτη ενέργειας, για τον οποίο καταγράφεται μέση μηνιαία μείωση 1,5%. Για τους υπόλοιπους δείκτες η μέση μηνιαία μεταβολή είναι 1% για τον δείκτη ενδιάμεσων αγαθών, 2,9% για τον δείκτη κεφαλαιουχικών αγαθών, 5% για τον δείκτη διαρκών καταναλωτικών αγαθών και 3,4% για τον δείκτη μη διαρκών καταναλωτικών αγαθών.

4.1.2. Δείκτες κύκλου εργασιών

Σημαντικές πληροφορίες για την πορεία της οικονομίας μάς δίνει και ο γενικός δείκτης κύκλου εργασιών στη βιομηχανία⁴, ο οποίος μετράει τη δραστηριότητα της βιομηχανίας στην αγορά σε όρους αξίας, καθώς επίσης και οι δείκτες κύκλου εργασιών στη βιομηχανία εγχώριας αγοράς και εξωτερικής αγοράς. Το Διάγραμμα 4.1.4 παρουσιάζει τους τρεις προαναφερθέντες

δείκτες, ενώ το Διάγραμμα 4.1.5 παρουσιάζει τις ετήσιες μεταβολές τους. Από το 2001 έως το 2008 ο γενικός δείκτης κύκλου εργασιών και ο δείκτης εγχώριας αγοράς αυξάνονται συνεχώς, ενώ ο δείκτης εξωτερικής αγοράς μειώνεται από το 2001-2003 και αυξάνεται από το 2004-2008. Το 2006 παρατηρείται η μεγαλύτερη αύξηση των δύο πρώτων δεικτών και η δεύτερη μεγαλύτερη για τον δείκτη εξωτερικής αγοράς. Το 2009 και οι τρεις δείκτες καταρρέουν, καθώς καταγράφονται μειώσεις μεγαλύτερες του 22%. Ο δείκτης εσωτερικής αγοράς, αντικατοπτρίζοντας τη μείωση της εγχώριας ζήτησης, μειώνεται συνεχώς μέχρι και το 2016. Ο γενικός δείκτης και ο δείκτης εξωτερικής αγοράς ακολουθούν παρόμοια πορεία: αυξάνονται την τριετία 2010-2012 και μειώνονται από το 2013 μέχρι και το 2016. Για πρώτη φορά μετά το 2008 και οι τρεις δείκτες παρουσιάζουν αύξηση το 2017: ο γενικός δείκτης αυξάνεται κατά 11,8%, ο δείκτης εγχώριας αγοράς κατά 5,4% και ο δείκτης εξωτερικής αγοράς κατά 20,8%. Αξίζει να σημειωθεί ότι την περίοδο πριν την οικονομική κρίση (2001-2007) η μέση ετήσια μεταβολή των δεικτών κύκλου εργασιών, εγχώριας αγοράς, εξωτερικής αγοράς είναι 4,9%, 4,7% και 7,3%, αντίστοιχα, ενώ την περίοδο 2008-2017 είναι -1%, -4% και 5%, αντίστοιχα.

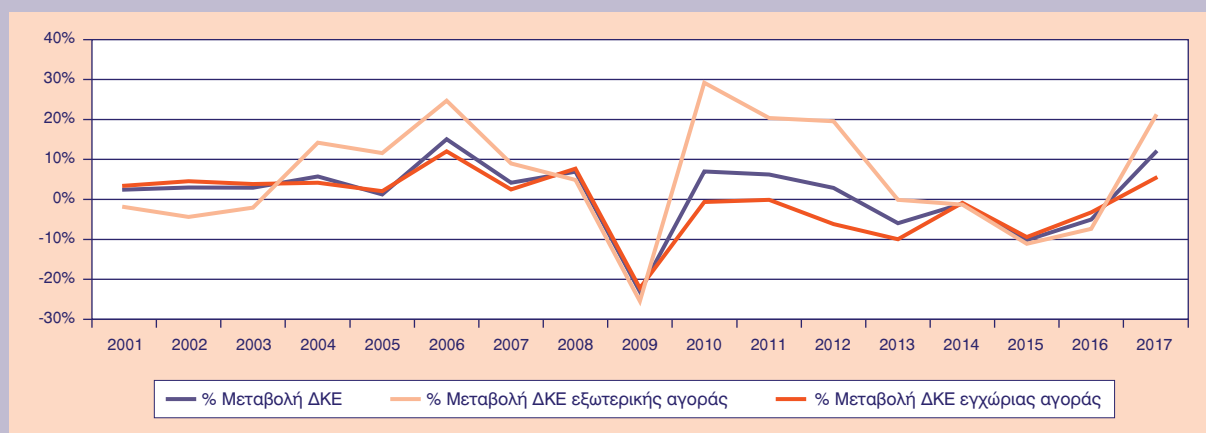
Προκειμένου να παρουσιαστεί λεπτομερέστερα η πορεία των δεικτών, το Διάγραμμα 4.1.6 απεικονίζει τις μηνιαίες μεταβολές τους ως προς τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους, για το διάστημα από τον Ιανουάριο του 2005 μέχρι τον Ιούνιο του 2018. Το 2017 οι μηνιαίες μεταβολές του δείκτη κύκλου εργασιών ήταν θετικές, με εξαίρεση τους μήνες Σε-

4. Ο γενικός δείκτης κύκλου εργασιών περιλαμβάνει τους κλάδους ορυχεία και μεταποίηση.

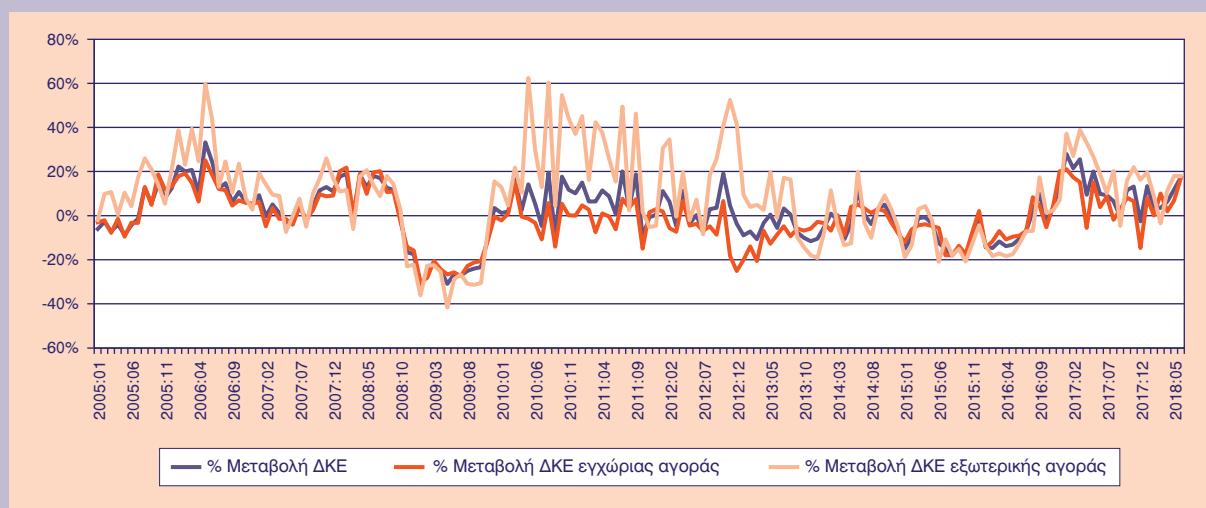
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.4
Δείκτες κύκλου εργασιών

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.5
Ποσοστιαίες μεταβολές των ετήσιων δεικτών κύκλου εργασιών στη βιομηχανία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.6
Μηνιαίες μεταβολές των δεικτών κύκλου εργασιών στη βιομηχανία ως προς τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους

πτέμβριο και Δεκέμβριο, του δείκτη εγχώριας αγοράς ήταν θετικές, με εξαίρεση τους μήνες Απρίλιο, Αύγουστο και Δεκέμβριο και του δείκτη εξωτερικής αγοράς ήταν θετικές, με μοναδική εξαίρεση τον Σεπτέμβριο. Το πρώτο εξάμηνο του 2018 φαίνεται να είναι θετικό και για τους τρεις δείκτες. Ο γενικός δείκτης αυξάνεται συνεχώς και η μέση μηνιαία αύξηση είναι 9,4%. Ο δείκτης εγχώριας αγοράς αυξάνεται συνεχώς και η μέση μηνιαία αύξηση είναι 7,3%. Τέλος, ο δείκτης εξωτερικής αγοράς επίσης αυξάνεται συνεχώς, με εξαίρεση τον Μάρτιο και η μέση μηνιαία αύξηση είναι 12%.

4.1.3. Συμπεράσματα

Ο δείκτης βιομηχανικής παραγωγής αυξάνεται το 2017 για τρίτη συνεχόμενη χρονιά. Η αύξηση του δείκτη κατά 4,6% (το 2017 σε σύγκριση με το 2016)

είναι η μεγαλύτερη που έχει καταγραφεί από το 2001. Ο δείκτης μεταποίησης αυξάνεται για τέταρτη συνεχόμενη χρονιά. Οι ενδείξεις για το 2018 είναι θετικές, καθώς η μέση μηνιαία μεταβολή για το πρώτο εξάμηνο είναι θετική και για τους δύο δείκτες. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι τα αντίστοιχα μεγέθη για το πρώτο εξάμηνο του 2017 είναι σημαντικά υψηλότερα. Αναφορικά με τους δείκτες κύκλου εργασιών (γενικός, εγχώριας αγοράς και εξωτερικής αγοράς) για πρώτη φορά από το 2008 και οι τρεις δείκτες παρουσιάζουν αύξηση το 2017 σε σύγκριση με το 2016. Η πορεία των δεικτών το πρώτο εξάμηνο του 2018 φαίνεται να είναι θετική, καθώς η μέση μηνιαία μεταβολή και των τριών δεικτών είναι θετική, αλλά, όπως σημειώθηκε και για τους δείκτες βιομηχανικής παραγωγής και μεταποίησης, είναι μικρότερη από τα αντίστοιχα μεγέθη που αφορούν το πρώτο εξάμηνο του 2017.

4.2. Εξελίξεις στην ψηφιοποίηση της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας

Αλεξάνδρα Κοντόλαιμου
Γεωργία Σκίντζη

4.2.1. Εισαγωγή

Οι καταλυτικές αλλαγές που έχουν επιφέρει οι νέες τεχνολογίες στην οικονομία αλλά και στην καθημερινή ζωή των πολιτών είναι αναμφισβήτητες, με τα δύο τρίτα των Ευρωπαίων να αναγνωρίζουν τις θετικές επιδράσεις που έχουν οι πλέον πρόσφατες ψηφιακές τεχνολογίες στην κοινωνία, την οικονομία και την προσωπική τους ζωή (European Commission, 2017). Η ταχύτατη διείσδυση των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών (ΤΠΕ) σχεδόν σε όλους τους τομείς δημιουργεί σημαντικές ευκαιρίες για καινοτομία, οικονομική μεγέθυνση, βελτίωση της ποιότητας ζωής και αύξηση της κοινωνικής ευημερίας.

Οι ευκαιρίες αυτές έχουν αναγνωριστεί τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο και μια σειρά από πρωτοβουλίες έχουν αναληφθεί, ιδίως τα τελευταία χρόνια, με στόχο την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αξιοποίηση των εν λόγω ψηφιακών ευκαιριών. Ειδικότερα, η δημιουργία μιας συνδεδεμένης ψηφιακής αγοράς στην Ευρώπη συμπεριλαμβάνεται στις βασικές προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και προωθείται ενεργά από το 2015 στο πλαίσιο μιας στρατηγικής για την ψηφιακή ενιαία αγορά (European Commission, 2015). Στην ίδια λογική, η Εθνική Ψηφιακή Στρατηγική (2016-2021) αποτελεί τον οδικό χάρτη και θέτει ένα συνεκτικό πλαίσιο δράσεων για την επιτάχυνση του ψηφιακού μετασχηματισμού και την επίτευξη ψηφιακής ανάπτυξης στην Ελλάδα (Υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενέργειας, 2016).

Το ανθρώπινο κεφάλαιο παίζει ιδιαίτερα κρίσιμο ρόλο στον ψηφιακό μετασχηματισμό της οικονομίας και της κοινωνίας και στο κατά πόσο τα οφέλη που θα προκύψουν θα διαχυθούν στο σύνολο της κοινωνίας. Οι ψηφιακές ανισότητες ή αλλιώς το ψηφιακό

χάσμα (digital divide) τίθενται στο επίκεντρο του προβληματισμού, είτε αφορούν ανισότητες μεταξύ κρατών είτε ανισότητες μεταξύ κοινωνικών ομάδων, και η αντιμετώπισή τους αποτελεί αναγκαία συνθήκη στην επίτευξη ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς (Robinson et al., 2015). Μία από τις σημαντικές πτυχές του ψηφιακού χάσματος αποτελούν οι ψηφιακές ανισότητες μεταξύ των δύο φύλων, οι οποίες δρουν ανατροφοδοτικά με τις παραδοσιακές μορφές ανισοτήτων μεταξύ ανδρών και γυναικών σε πολλαπλά επίπεδα, κοινωνικά και οικονομικά, και η μείωσή τους κρίνεται ως ένας από τους βασικούς αναπτυξιακούς στόχους τόσο σε επίπεδο ΕΕ όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο (Fatehkia et al., 2018· EC, 2018· Robinson et al., 2015).

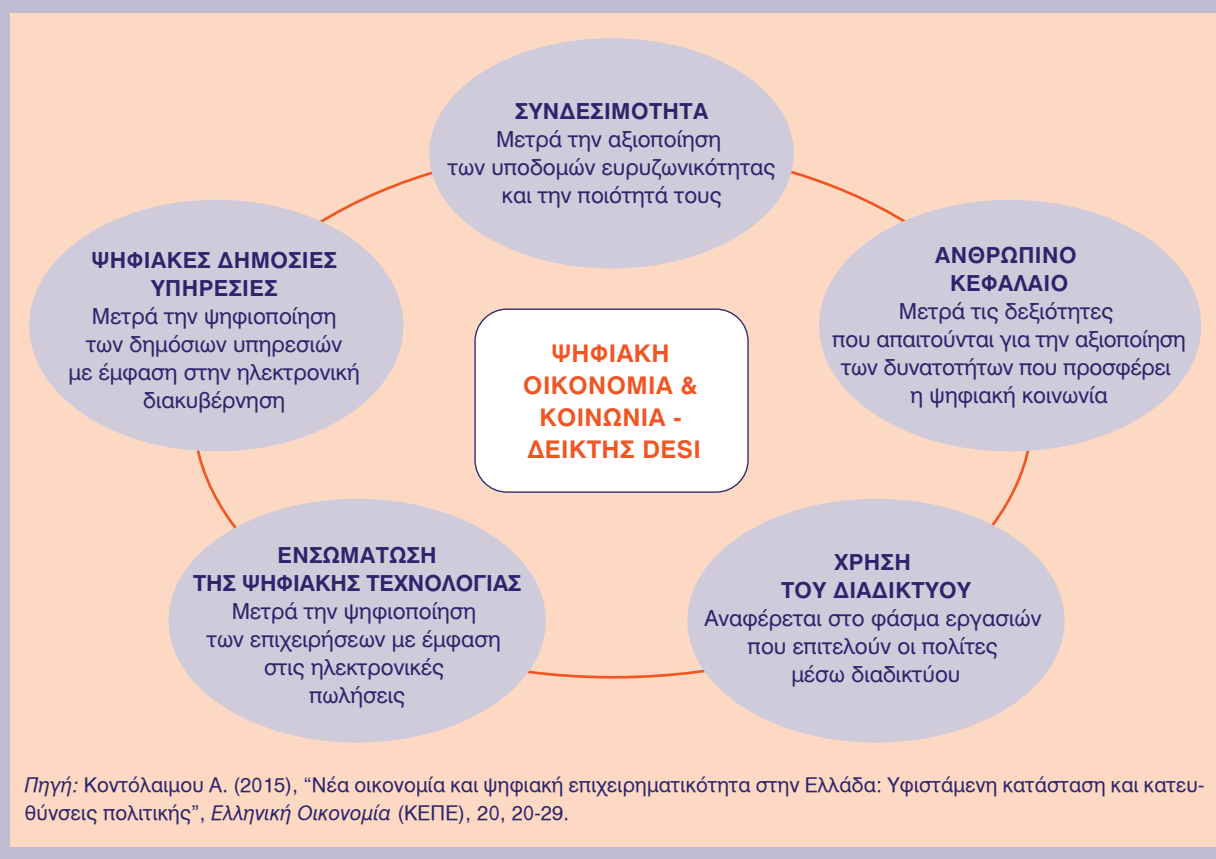
Το παρόν άρθρο μελετά την ψηφιακή επίδοση της Ελλάδας σε σύγκριση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο ανθρώπινο κεφάλαιο και τη συμμετοχή των γυναικών στον ψηφιακό μετασχηματισμό της χώρας. Η επόμενη ενότητα εξετάζει την επίδοση της Ελλάδας σε βασικούς δείκτες ψηφιοποίησης προβαίνοντας σε συγκρίσεις με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, καθώς και σε διαχρονικές αναλύσεις. Η ενότητα 4.2.3 εστιάζει στο ανθρώπινο κεφάλαιο και παρουσιάζει ορισμένες διαστάσεις του ψηφιακού χάσματος μεταξύ των δύο φύλων. Στην τελευταία ενότητα παρατίθενται τα βασικά συμπεράσματα του άρθρου.

4.2.2. Ψηφιακή οικονομία και κοινωνία: Βασικοί δείκτες και η θέση της Ελλάδας στην ΕΕ-28

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρακολουθεί συστηματικά την πρόοδο που σημειώνουν τα κράτη-μέλη της ΕΕ-28 στην ψηφιοποίησή τους, μέσω διαφόρων μέτρων και δεικτών. Ο σύνθετος δείκτης της Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας (Digital Economy and Society Index-DESI) αποτελεί ένα συνολικό μέτρο της ψηφιακής επίδοσης των ευρωπαϊκών χωρών και συναθροίζει μια σειρά σχετικών δεικτών διαρθρωμένων γύρω από πέντε βασικές παραμέτρους: (α) τη συνδεσιμότητα, (β) το ανθρώπινο κεφάλαιο, (γ) τη χρήση του διαδικτύου, (δ) την ενσωμάτωση της ψηφιακής τεχνολογίας, και (ε) τις ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες, όπως περιγράφονται συνοπτικά στο Διάγραμμα 4.2.1.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.1

Οι πέντε διαστάσεις της ψηφιακής οικονομίας και κοινωνίας

Όσον αφορά τον δείκτη DESI 2018¹, η Ελλάδα βαθμολογείται με 38,4² καταλαμβάνοντας την 27η θέση μεταξύ των 28 κρατών-μελών της ΕΕ (Διάγραμμα 4.2.2). Η χαμηλή αυτή βαθμολογία την κατατάσσει στους ουραγούς της Ευρώπης και της δίνει προβάδισμα μόνο σε σχέση με τη Ρουμανία. Δεδομένου ότι η μέση βαθμολογία στην ΕΕ-28 είναι 54 (βλ. και Πίνακα 4.2.1), φαίνεται ότι η επίδοση της Ελλάδας υπολείπεται σημαντικά του ευρωπαϊκού μέσου όρου, ήτοι κατά 15,6 ποσοστιαίες μονάδες.

Εστιάζοντας στους επιμέρους δείκτες³ (Πίνακας 4.2.1), παρατηρούμε ότι η Ελλάδα υστερεί ως προς όλες τις διαστάσεις σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Μεγαλύτερη υστέρηση σημειώνεται στους δείκτες συνδεσιμότητας, ανθρώπινου κεφαλαίου, καθώς και ψηφιακών δημόσιων υπηρεσιών. Η διεύρυνση ευρυζωνικών

επικοινωνιών στην ελληνική κοινωνία φαίνεται να προχωράει με πιο αργούς ρυθμούς συγκριτικά με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, διαμορφώνοντας μια αρκετά χαμηλή τιμή του δείκτη συνδεσιμότητας για την Ελλάδα. Αναφορικά με τον δείκτη ανθρώπινου κεφαλαίου (όπως παρουσιάζεται αναλυτικά στην επόμενη ενότητα), η χαμηλή επίδοση της χώρας οφείλεται κυρίως στα μικρά ποσοστά χρηστών του διαδικτύου, καθώς και στο χαμηλό ποσοστό ειδικών ΤΠΕ σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Τέλος, η ιδιαίτερα χαμηλή βαθμολογία της Ελλάδας στον δείκτη ψηφιακών δημόσιων υπηρεσιών που την τοποθετεί στην τελευταία θέση στην ΕΕ-28 αποδίδεται κυρίως στα χαμηλά ποσοστά των χρηστών της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης και στη μειωμένη παροχή ηλεκτρονικών δημόσιων υπηρεσιών σε επιχειρήσεις.

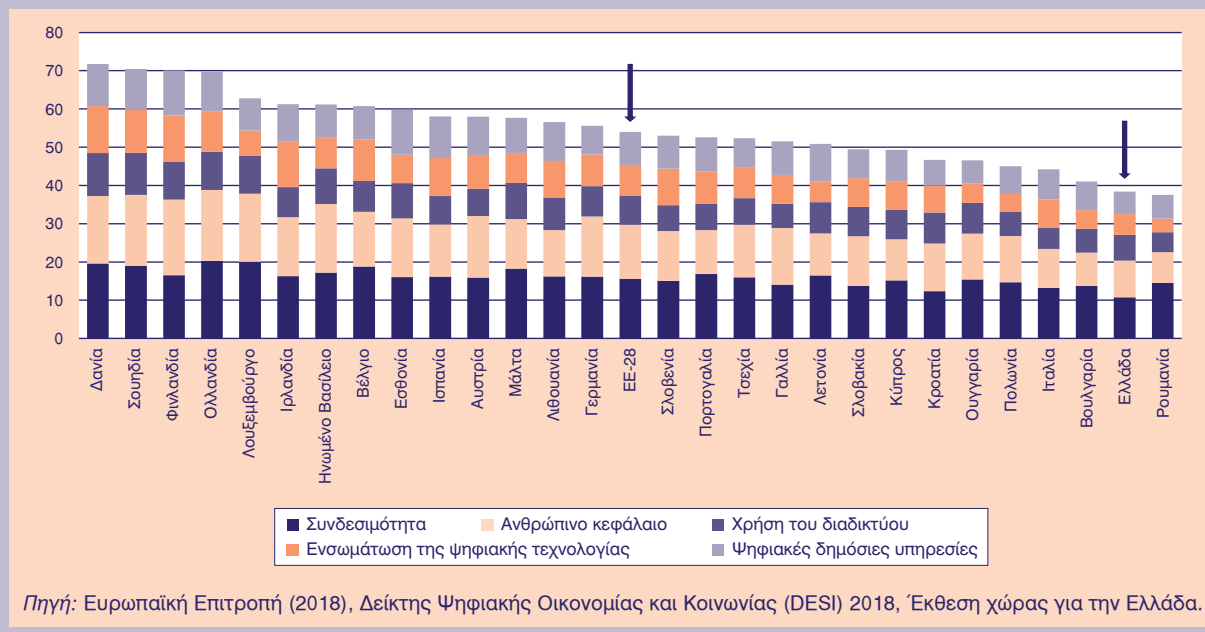
1. Ο δείκτης DESI 2018 καταρτίστηκε με βάση δείκτες που αφορούν κατά κύριο λόγο το ημερολογιακό έτος 2017. Σε περιπτώσεις μη διαθέσιμότητας στοιχείων για το εν λόγω ημερολογιακό έτος, χρησιμοποιήθηκαν τα πλέον πρόσφατα στοιχεία προηγούμενων ετών.

2. Οι βαθμολογίες DESI κυμαίνονται από 0 έως 1 και συχνά εκφράζονται ως ποσοστά (%). Όσο υψηλότερη είναι η βαθμολογία, τόσο καλύτερες είναι οι επιδόσεις της χώρας.

3. Οι επιμέρους δείκτες αναφέρονται στις πέντε διαστάσεις της ψηφιακής οικονομίας και κοινωνίας και υπολογίζονται ως σταθμισμένοι μέσοι όροι σχετικών μεταβλητών.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.2

Κατάταξη των ευρωπαϊκών χωρών με βάση τον γενικό δείκτη Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας του 2018 (DESI 2018)

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.1 Επίδοση και κατάταξη της Ελλάδας με βάση το γενικό δείκτη Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας (DESI) και τους επιμέρους δείκτες

	DESI 2018			DESI 2017		
	Ελλάδα		ΕΕ-28	Ελλάδα		ΕΕ-28
	Θέση	Τιμή	Τιμή	Θέση	Τιμή	Τιμή
Συνολικός δείκτης DESI	27	38,4	54,0	27	35,5	50,8
Δείκτης συνδεσιμότητας	28	43,1	62,6	28	39,8	58,5
Δείκτης ανθρώπινου κεφαλαίου	26	38,2	56,5	26	36,7	54,6
Δείκτης χρήσης του διαδικτύου	22	45,2	50,5	22	42,0	47,5
Δείκτης ενσωμάτωσης της ψηφιακής τεχνολογίας	24	26,9	40,1	23	26,7	36,7
Δείκτης ψηφιακών δημόσιων υπηρεσιών	28	39,2	57,5	27	35,0	53,7

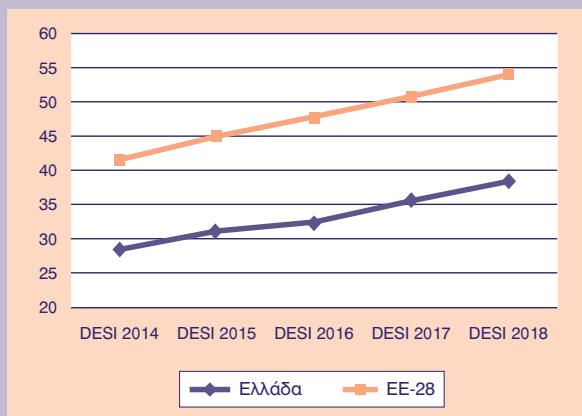
Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2018), Δείκτης Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας (DESI) 2018, Έκθεση χώρας για την Ελλάδα.

Συγκριτικά με την αντίστοιχη αξιολόγηση του προηγούμενου έτους (DESI 2017), δεν διαφαίνεται αξιοσημείωτη πρόοδος (Πίνακας 4.2.1). Ο συνολικός δείκτης παρουσιάζει μικρή αύξηση το 2018 (38,4 από 35,5) που δεν είναι όμως αρκετή ώστε να οδηγήσει σε βελτίωση της κατάταξης της Ελλάδας βάσει της συνολικής επίδοσης ή της επίδοσης στους επιμέρους δείκτες. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι η κατάταξη της Ελλάδας όσον αφορά τον δείκτη ενσωμάτωσης

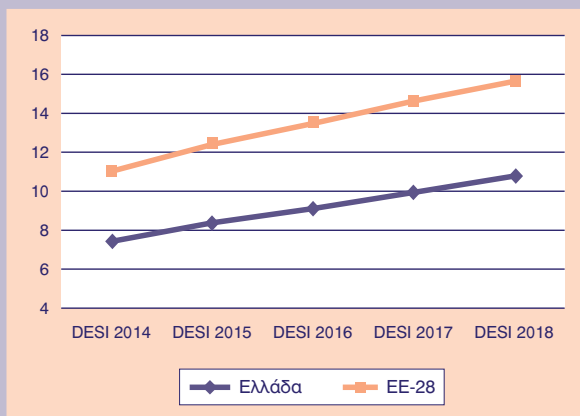
της ψηφιακής τεχνολογίας και τον δείκτη ψηφιακών δημόσιων υπηρεσιών έχει ελαφρώς επιδεινωθεί στον DESI 2018 συγκριτικά με τον DESI 2017 (24η θέση από 23η και 28η θέση από 27η, αντίστοιχα).

Από τα Διαγράμματα 4.2.3α-4.2.3στ είναι εμφανές ότι το ψηφιακό χάσμα που παρουσιάζει η Ελλάδα συγκριτικά με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο χαρακτηρίζει ολόκληρη την εξεταζόμενη περίοδο κατά την οποία έχει υπολογιστεί ο DESI (2014-2018) και αφορά τόσο

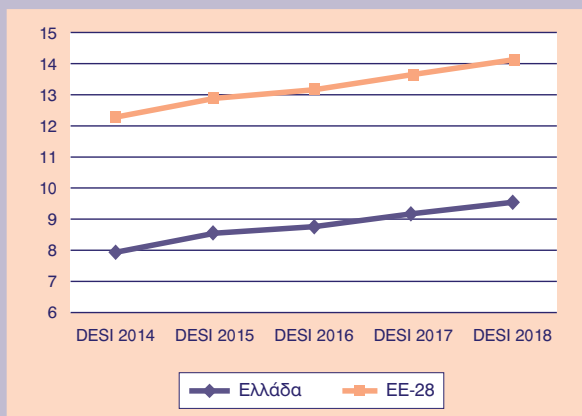
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.3α
 Διαχρονική εξέλιξη του συνολικού δείκτη DESI

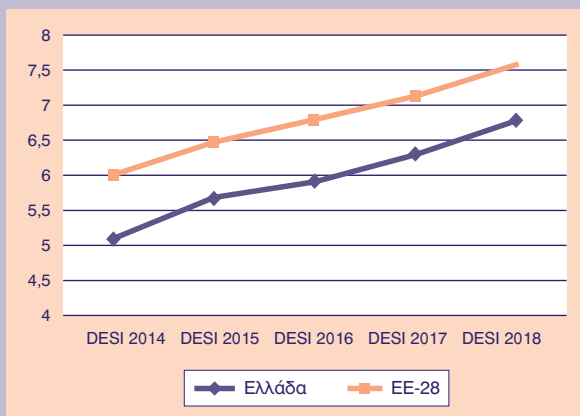
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.3β
 Διαχρονική εξέλιξη του δείκτη συνδεσιμότητας

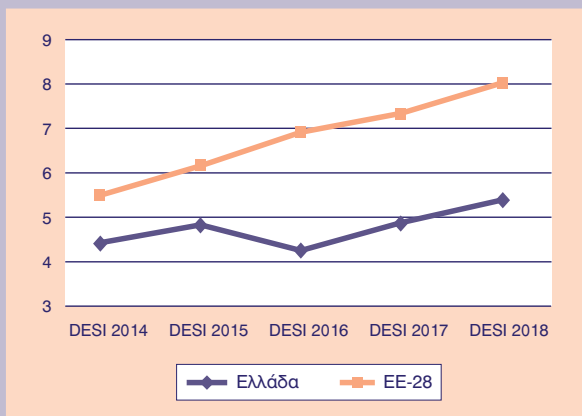
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.3γ
 Διαχρονική εξέλιξη του δείκτη ανθρώπινου κεφαλαίου

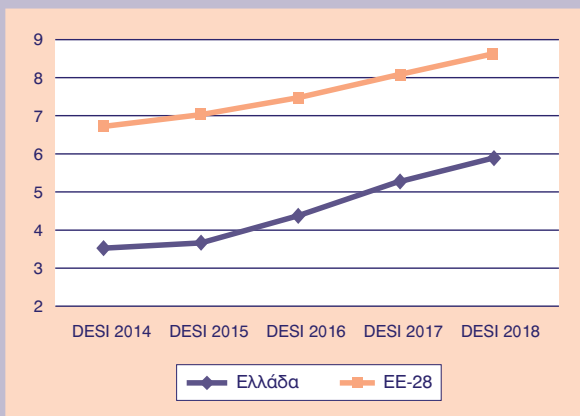
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.3δ
 Διαχρονική εξέλιξη του δείκτη χρήσης του διαδικτύου

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.3ε
 Διαχρονική εξέλιξη του δείκτη ενσωμάτωσης της ψηφιακής τεχνολογίας

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.3στ
 Διαχρονική εξέλιξη του δείκτη ψηφιακών δημόσιων υπηρεσιών

Πηγή: European Commission Digital Scoreboard dataset, επεξεργασία από τις συγγραφείς.

Σημείωση: Στα Διαγράμματα 4.2.3β-στ η εξέλιξη των δεικτών βασίζεται στις σταθμισμένες τιμές των δεικτών.

τον συνολικό δείκτη όσο και τις επιμέρους παραμέτρους. Μεγαλύτερη διαχρονικά απόσταση της χώρας από τον ευρωπαϊκό μέσο σημειώνεται στην περίπτωση του ανθρώπινου κεφαλαίου, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζει και η περίπτωση του δείκτη της ενσωμάτωσης της ψηφιακής τεχνολογίας, όπου φαίνεται το ψηφιακό χάσμα της Ελλάδας να έχει διευρυνθεί στον DESI 2016 σε σχέση με τον DESI 2015 και να παραμένει υψηλό στις επόμενες αξιολογήσεις. Η επιδείνωση αυτή ενδεχομένως συνδέεται με τους βραδύτερους ρυθμούς προόδου που σημειώνουν οι ελληνικές επιχειρήσεις στη χρήση υπηρεσιών υπολογιστικού νέφους (cloud computing) και ηλεκτρονικών τιμολογίων, καθώς και στην επιδίωξη των επιδόσεων των επιχειρήσεων στις δραστηριότητες ηλεκτρονικού εμπορίου συγκριτικά με την προηγούμενη αξιολόγηση (European Commission, 2016). Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι η συνολική εικόνα, όπως αποτυπώνεται στα Διαγράμματα 4.2.3α-4.2.3στ, δεν φανερώνει τάσεις σύγκλισης της Ελλάδας με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Με εξαίρεση τις ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες, όπου η χώρα έχει κατορθώσει να μειώσει σε κάποιο βαθμό το ψηφιακό της χάσμα εντός της ΕΕ-28 (Διάγραμμα 4.2.3στ), φαίνεται ότι οι προσπάθειες της χώρας να βελτιώσει τις ψηφιακές της επιδόσεις σημαντικά και με ταχείς ρυθμούς δεν έχουν ως τώρα αποφέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα.

4.2.3. Ψηφιακό χάσμα: Ανθρώπινο κεφάλαιο και ανισότητες μεταξύ των δύο φύλων

Στην ενότητα αυτή αρχικά παρουσιάζουμε τις διαφορές ανάμεσα στην Ελλάδα και την ΕΕ αναφορικά με το ανθρώπινο κεφάλαιο, όπως αυτό αντικατοπτρίζεται στον DESI, προκειμένου να αποτυπώσουμε κάποιες πρώτες ενδείξεις της συγκεκριμένης διάστασης του ψηφιακού χάσματος. Στη συνέχεια επικεντρωνόμαστε στο ψηφιακό χάσμα μεταξύ των δύο φύλων, χρησιμοποιώντας αντίστοιχους υποδείκτες με αυτούς που ενσωματώνονται στη διάσταση του ανθρώπινου κεφαλαίου στον DESI.

Ο δείκτης του ανθρώπινου κεφαλαίου στον DESI αποτυπώνει τις δεξιότητες που απαιτούνται προκειμένου τα άτομα να επωφεληθούν από την ψηφιοποίηση. Όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα, η Ελλάδα βρίσκεται στην 26η θέση, πάνω μόνο από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Στον Πίνακα 4.2.2 παρουσιάζονται οι υποδείκτες που απαρτίζουν τον δείκτη (στις παρενθέσεις φαίνεται το έτος αναφοράς του κάθε υποδείκτη). Η Ελλάδα βρίσκεται στην 26η θέση σε ό,τι αφορά τους χρήστες του διαδικτύου, καθώς μόνο το 67% των ατόμων ηλικίας 16-74 χρησιμοποιούν το διαδίκτυο τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα, ενώ ο ευρωπαϊκός μέσος όρος είναι 81%

και σε χώρες όπως το Λουξεμβούργο και η Δανία το ποσοστό αυτό ξεπερνάει το 95%. Χαμηλή είναι η θέση της Ελλάδας (25η θέση) και σε ό,τι αφορά το ποσοστό των ατόμων που διαθέτουν τουλάχιστον βασικές ψηφιακές δεξιότητες. Λιγότεροι από τους μισούς Έλληνες ηλικίας 16-74, για την ακρίβεια το 46%, διαθέτουν τουλάχιστον βασικές ψηφιακές δεξιότητες, ενώ ο ευρωπαϊκός μέσος όρος είναι 57% και το αντίστοιχο ποσοστό ξεπερνά το 77% σε χώρες όπως το Λουξεμβούργο, η Ολλανδία και η Σουηδία.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι δύο επόμενοι δείκτες. Οι ειδικοί ΤΠΕ στην Ελλάδα αντιπροσωπεύουν το 1,4% της συνολικής απασχόλησης, ενώ ο ευρωπαϊκός μέσος όρος είναι υπερδιπλάσιος, 3,7%, και σε χώρες όπως η Φινλανδία, η Σουηδία και η Εσθονία ξεπερνάει το 5%. Η Ελλάδα βρίσκεται στην τελευταία θέση αναφορικά με τον συγκεκριμένο υποδείκτη. Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με τον DESI 2017 (τα στοιχεία για την Ελλάδα δεν είναι ενσωματωμένα στον DESI 2018) το 2014 στην Ελλάδα αντιστοιχούν 16,2 πτυχιούχοι θετικών επιστημών, τεχνολογίας, μηχανικής και μαθηματικών (STEM) ανά χίλια άτομα ηλικίας 20-29, γεγονός που την φέρνει στην 18η θέση της κατάταξης και σχετικά κοντά στον ευρωπαϊκό μέσο όρο, ο οποίος είναι 18,8. Με βάση τα στοιχεία της Eurostat, το 2015 η Ελλάδα βρίσκεται στη 14η θέση, με 16,9 πτυχιούχους STEM ανά χίλια άτομα ηλικίας 20-29, ενώ ο ευρωπαϊκός μέσος όρος είναι 19,1. Το 2016 η Ελλάδα βρίσκεται στη 13η θέση, ανάμεσα σε 27 κράτη-μέλη της ΕΕ (δεν είναι διαθέσιμα τα στοιχεία για την Ολλανδία) με 17,1 πτυχιούχους STEM ανά χίλια άτομα ηλικίας 20-29. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 2016 την πρώτη θέση στην κατάταξη παίρνει η Σλοβενία με 33,3 πτυχιούχους STEM ανά χίλια άτομα, ενώ το 2015 και το 2014 πρώτη είναι η Ιρλανδία με 31,5 και 24,7, αντίστοιχα. Η διαφορά ανάμεσα στους δύο δείκτες (πτυχιούχους STEM και ειδικούς ΤΠΕ) για την Ελλάδα ενδεχομένως να αποτελεί μία ένδειξη του φαινομένου της διαρροής επιστημόνων (brain drain), καθώς οι νέοι φαίνεται να σπουδάζουν θετικές επιστήμες στην Ελλάδα αλλά δεν φαίνεται να δραστηριοποιούνται επαγγελματικά εντός συνόρων.

Το ψηφιακό χάσμα μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ σε ό,τι αφορά το ανθρώπινο κεφάλαιο φαίνεται να είναι σημαντικό και δεν παρουσιάζονται ενδείξεις περιορισμού του, όπως γίνεται εμφανές και στο Διάγραμμα 4.2.3.γ. Είναι επομένως απαραίτητο είτε να εντατικοποιηθούν υπάρχουσες πρωτοβουλίες (π.χ. Εθνική Συμμαχία για τις ψηφιακές δεξιότητες), είτε να δημιουργηθούν νέες στοχευμένες δράσεις οι οποίες θα περιορίσουν τον κίνδυνο της ψηφιακής περιθωριοποίησης και θα μειώσουν το υφιστάμενο χάσμα μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.2 Ανάλυση του δείκτη Ανθρώπινο κεφάλαιο

	DESI 2018			DESI 2017				
	Ελλάδα		Υψηλότερη	Ελλάδα		Υψηλότερη		
	Θέση	Τιμή	τιμή	Θέση	Τιμή	τιμή		
2α1. Χρήστες διαδικτύου (% των ατόμων)	26	67% (2017)	81% (2017)	96,4% (Λουξεμβ.)	26	66% (2016)	79%	96,6% (Λουξεμβ.)
2α2. Τουλάχιστον βασικές ψηφιακές δεξιότητες (% των ατόμων)	25	46% (2017)	57% (2017)	85,2% (Λουξεμβ.)	22	46% (2016)	56%	86,1% (Λουξεμβ.)
2β1. Ειδικοί ΤΠΕ (% συνολικής απασχόλησης)	28	1,4% (2016)	3,7% (2016)	6,6% (Φινλανδία)	28	1,2% (2015)	3,5%	6,5 (Φινλανδία)
2β2. Πτυχιούχοι θετικών επιστημών, τεχνολογίας, μηχανικής και μαθηματικών (STEM) (ανά 1.000 άτομα ηλικίας 20-29)		μ.δ. (2015)	19,1 (2015)	31,5 (Ιρλανδία)	18	16,2 (2014)	18,8	24,7 (Ιρλανδία)

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2018), Δείκτης Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας (DESI) 2018, Έκθεση χώρας για την Ελλάδα και European Commission Digital Scoreboard dataset.

Η ανάλυση των ψηφιακών ανισοτήτων μεταξύ των δύο φύλων μπορεί να συμπεριλάβει μία πληθώρα δεικτών και να λάβει υπόψη διάφορες διαστάσεις, όπως το επίπεδο εκπαίδευσης και το εισόδημα. Για τους σκοπούς του άρθρου η αποτύπωση των ψηφιακών ανισοτήτων περιορίστηκε στη χρήση δεικτών που προσεγγίζουν τους υποδείκτες της διάστασης του ανθρώπινου κεφαλαίου, που περιλαμβάνονται στον DESI και αναλύθηκαν στην ενότητα αυτή. Τα στοιχεία προέρχονται από την Eurostat.

Ο Πίνακας 4.2.3 παρουσιάζει τους χρήστες του διαδικτύου ηλικίας 16-74 ανά φύλο στην Ελλάδα και την ΕΕ. Το 2017 το 70% των Ελλήνων έκανε συχνή χρήση του διαδικτύου (τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες είναι 65%. Η διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα διαχρονικά κυμαίνεται μεταξύ 8 και 4 ποσοστιαίων μονάδων (π.μ.). Αντίστοιχα, στην ΕΕ το 82% των ανδρών και το 79% των γυναικών κάνουν συχνή χρήση του διαδικτύου, ενώ η διαφορά μεταξύ των δύο φύλων κυμαίνεται μεταξύ 6 και 3 π.μ. Το χάσμα των φύλων δεν φαίνεται να διαφέρει σημαντικά μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ (στήλες 3 και 6 του Πίνακα 4.2.3) και θα μπορούσε να θεωρηθεί σχετικά περιορισμένο. Πολύ πιο έντονο φαίνεται να είναι το χάσμα μεταξύ των γυναικών στην Ελλάδα και την ΕΕ (στήλη 7 του Πίνακα 4.2.3). Η διαφορά αυτή οφείλεται στη γενικότερη διαπίστωση ότι η χρήση του διαδικτύου στην Ελλάδα είναι πιο περιορισμένη από

ό,τι στην ΕΕ, όπως φάνηκε και από την ανάλυση του συγκεκριμένου υποδείκτη που προηγήθηκε.

Στον Πίνακα 4.2.4 παρουσιάζεται το ποσοστό των ανδρών και των γυναικών που διαθέτουν τουλάχιστον βασικές ψηφιακές δεξιότητες. Στην Ελλάδα για το 2017 το 49% των ανδρών και το 44% των γυναικών διαθέτουν τουλάχιστον βασικές ψηφιακές δεξιότητες· τα αντίστοιχα ποσοστά για την ΕΕ είναι 60% και 55%. Στην Ελλάδα η διαφορά μεταξύ των δύο φύλων, για τα τρία χρόνια για τα οποία υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, κυμαίνεται από 2 έως 8 π.μ., ενώ στην ΕΕ από 4 έως 5 π.μ. Παρατηρούμε, επομένως, ότι υπάρχουν μικρές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ΕΕ, όμως το χάσμα των φύλων κυμαίνεται σε παρόμοια επίπεδα στην Ελλάδα και στην ΕΕ (στήλη 7 του Πίνακα 4.2.4.).

Στο Πίνακα 4.2.5 παρουσιάζεται το ποσοστό των ανδρών και των γυναικών που εργάζονται ως ειδικοί στις ΤΠΕ. Σε αυτή την περίπτωση οι διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών είναι ιδιαίτερα μεγάλες. Οι άνδρες καταλαμβάνουν το 82%-89% των θέσεων απασχόλησης στον τομέα των ΤΠΕ, ενώ κατ' αντιστοιχία οι γυναίκες καταλαμβάνουν μόλις το 11%-18% των θέσεων αυτών, στην Ελλάδα για την περίοδο 2011-2017. Παρόμοια είναι η εικόνα και στην ΕΕ. Επιπροσθέτως, ανησυχητικό είναι το γεγονός ότι, ενώ οι θέσεις εργασίας στον τομέα των ΤΠΕ στην Ελλάδα αυξάνονται την περίοδο

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.3 Χρήστες διαδικτύου ανά φύλο (ποσοστό) και ψηφιακό χάσμα (ποσοστιαίες μονάδες)

	Ελλάδα			ΕΕ			Ελλάδα-ΕΕ
	Άνδρες (1)	Γυναίκες (2)	Χάσμα (3)=(2)-(1)	Άνδρες (4)	Γυναίκες (5)	Χάσμα (6)=(5)-(4)	Χάσμα (Γυναίκες) (7)=(2)-(5)
2011	51	44	-7	70	65	-5	-21
2012	53	48	-5	73	67	-6	-19
2013	60	52	-8	74	69	-5	-17
2014	62	57	-5	77	72	-5	-15
2015	66	61	-5	79	74	-5	-13
2016	68	64	-4	81	77	-4	-13
2017	70	65	-5	82	79	-3	-14

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία από τις συγγραφείς.

Σημείωση: Αφορά χρήστες διαδικτύου ηλικίας 16-74, οι οποίοι χρησιμοποιούν το διαδίκτυο τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.4 Ποσοστό ατόμων που διαθέτουν τουλάχιστον βασικές ψηφιακές δεξιότητες ανά φύλο και ψηφιακό χάσμα (σε ποσοστιαίες μονάδες)

	Ελλάδα			ΕΕ			Ελλάδα-ΕΕ
	Άνδρες (1)	Γυναίκες (2)	Χάσμα (3)=(2)-(1)	Άνδρες (4)	Γυναίκες (5)	Χάσμα (6)=(5)-(4)	Χάσμα (Γυναίκες) (7)=(2)-(5)
2015	48	40	-8	58	53	-5	-13
2016	47	45	-2	58	54	-4	-9
2017	49	44	-5	60	55	-5	-11

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία από τις συγγραφείς.

Σημείωση: Αφορά άτομα ηλικίας 16-74.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.5 Ειδικό ΤΠΕ ανά φύλο (% της απασχόλησης σε ΤΠΕ) και ψηφιακό χάσμα (σε ποσοστιαίες μονάδες)

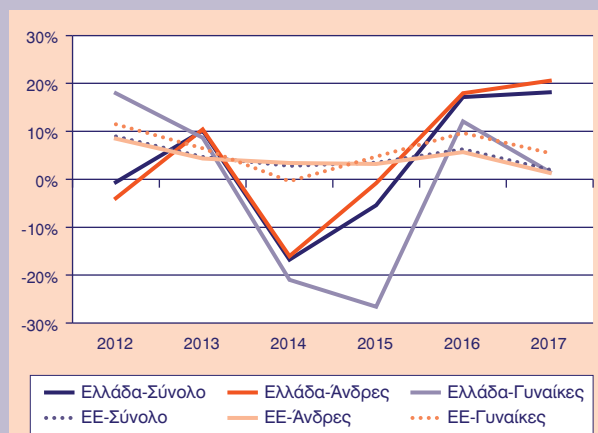
	Ελλάδα		ΕΕ		Ελλάδα-ΕΕ
	Άνδρες (1)	Γυναίκες (2)	Άνδρες (3)	Γυναίκες (4)	Χάσμα (Γυναίκες) (5)=(2)-(4)
2011	84,6	15,4	84,2	15,8	-0,4
2012	81,7	18,3	83,8	16,2	2,1
2013	82,0	18,0	83,5	16,5	1,5
2014	82,9	17,1	84,0	16,0	1,1
2015	86,8	13,2	83,8	16,2	-3,0
2016	87,3	12,7	83,3	16,7	-4,0
2017	89,1	10,9	82,8	17,2	-6,3

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία από τις συγγραφείς.

2012-2017 (μέση ετήσια μεταβολή 4%), οι γυναίκες που απασχολούνται στον συγκεκριμένο τομέα μειώνονται (μέση ετήσια μεταβολή -1%). Κάτι ανάλογο δεν συμβαίνει στην ΕΕ, καθώς οι γυναίκες που απασχολούνται στον τομέα των ΤΠΕ αυξάνονται (μέση ετήσια μεταβολή 6%) και μάλιστα με ταχύτερο ρυθμό από αυτόν που αυξάνονται συνολικά οι θέσεις εργασίας στον συγκεκριμένο τομέα (μέση ετήσια μεταβολή 5%). Στο Διάγραμμα 4.2.4 παρουσιάζονται οι ρυθμοί μεταβολής των θέσεων εργασίας, ανά φύλο, στην Ελλάδα και την ΕΕ.

Στον Πίνακα 4.2.6 παρουσιάζεται ο αριθμός των ανδρών και γυναικών πτυχιούχων STEM ανά χίλιους άνδρες και γυναίκες αντίστοιχα, ηλικίας 20-29. Παρατηρούμε ότι η διαφορά μεταξύ των δύο φύλων είναι σημαντική τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ΕΕ, μάλιστα στην ΕΕ είναι εντονότερη σε σύγκριση με την Ελλάδα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.4
Ρυθμοί μεταβολής της απασχόλησης στον τομέα των ΤΠΕ στην Ελλάδα και την ΕΕ, ανά φύλο

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία από τις συγγραφείς.

Ενώ τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ΕΕ οι γυναίκες πτυχιούχοι είναι περισσότερες από τους άντρες, και συγκεκριμένα το 59% των πτυχιούχων στην Ελλάδα είναι γυναίκες για το 2016 και το αντίστοιχο ποσοστό στην ΕΕ είναι 58%, οι γυναίκες πτυχιούχοι STEM στην Ελλάδα είναι 40% και στην ΕΕ είναι 34%.

4.2.4. Συμπεράσματα

Η Ελλάδα κατατάσσεται στις τελευταίες θέσεις της ΕΕ-28 σε ό,τι αφορά τόσο τον συνολικό δείκτη DESI 2018 όσο και τις επιμέρους διαστάσεις του. Με εξαίρεση τις ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες, όπου η χώρα έχει κατορθώσει να μειώσει σε κάποιο βαθμό την απόσταση που τη χωρίζει από τον μέσο όρο της ΕΕ-28, φαίνεται ότι οι προσπάθειες της χώρας να βελτιώσει τις ψηφιακές της επιδόσεις σημαντικά και με ταχείς ρυθμούς δεν έχουν ως τώρα αποφέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα. Το ψηφιακό χάσμα μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ-28 γίνεται ιδιαίτερα αισθητό σε ό,τι αφορά το ανθρώπινο κεφάλαιο, το οποίο αποτελεί έναν από τους σημαντικούς παράγοντες διάχυσης των ωφελειών της ψηφιοποίησης στην κοινωνία και την οικονομία. Είναι επομένως απαραίτητο να εντατικοποιηθούν υπάρχουσες πρωτοβουλίες και να δημιουργηθούν νέες στοχευμένες δράσεις οι οποίες θα βελτιώσουν τις επιδόσεις της χώρας, θα συμβάλουν στην ανάπτυξη και θα μειώσουν το υφιστάμενο χάσμα μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ. Τέλος, αν και το ψηφιακό χάσμα μεταξύ των δύο φύλων είναι εμφανές στην Ελλάδα, ειδικά σε ό,τι αφορά την απασχόληση στον τομέα των ΤΠΕ, βρίσκεται σε παρόμοια επίπεδα με αυτό που παρατηρείται στην ΕΕ. Αποτελεί όμως ένα σημαντικό πρόβλημα το οποίο θα πρέπει να αντιμετωπιστεί σε εθνικό επίπεδο, προκειμένου η χώρα να εκμεταλλευτεί πλήρως το ανθρώπινο δυναμικό που διαθέτει και να ελαχιστοποιήσει τον κίνδυνο του ψηφιακού αποκλεισμού και της ψηφιακής περιθωριοποίησης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.6 Πτυχιούχοι θετικών επιστημών, τεχνολογίας, μηχανικής και μαθηματικών (STEM) (ανά 1.000 άνδρες/γυναίκες ηλικίας 20-29)

	Ελλάδα			ΕΕ			Ελλάδα-ΕΕ
	Άνδρες (1)	Γυναίκες (2)	Χάσμα (3)=(2)-(1)	Άνδρες (4)	Γυναίκες (5)	Χάσμα (6)=(5)-(4)	Χάσμα (Γυναίκες) (7)=(2)-(5)
2013	19,1	12,2	-6,9	24,2	12,6	-11,6	-0,4
2014	20,0	12,4	-7,6	24,6	12,8	-11,8	-0,4
2015	20,6	13,1	-7,5	24,9	13,1	-11,8	0,0
2016	20,4	13,7	-6,7	-	-	-	-

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία από τις συγγραφείς.

Βιβλιογραφία

- European Commission (2015), “A Digital Single Market Strategy for Europe - Analysis and Evidence”, Commission staff working document, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015SC0100&from=EN>>.
- European Commission (2016), “Digital Economy and Society Index 2016-Country Profile Greece”.
- European Commission (2017), “Attitudes towards the impact of digitisation and automation on daily life”, Special Eurobarometer 460, Report.
- European Commission (2018), “Women in the digital age”, DOI: 10.2759/526938.
- Fatehkia, M., Kashyap, R., and Weber, I. (2018), Using Facebook ad data to track the global digital gender gap, *World Development*, 107, 189-209.
- Robinson, L., Cotten, S. R., Ono, H., Quan-Haase, A., Mesch, G., Chen, W., Schulz, J., Hale, T.M. & Stern, M. J. (2015). Digital inequalities and why they matter, *Information, communication & society*, 18(5), 569-582.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2018), “Δείκτης Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας (DESI) 2018, Έκθεση χώρας για την Ελλάδα”.
- Κοντόλαιμου, Α. (2015), Νέα οικονομία και ψηφιακή επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα: Υφιστάμενη κατάσταση και κατευθύνσεις πολιτικής, *Ελληνική Οικονομία* (ΚΕΠΕ), 20, 20-29.
- Υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης (2016), “Εθνική Ψηφιακή Στρατηγική 2016-2021”, Γενική Γραμματεία Ψηφιακής Πολιτικής.

4.3. Εξελίξεις στη βραχυχρόνια μίσθωση ακινήτων στην Ελλάδα

Έρση Αθανασίου Αγάπη Κώστη

Τα τελευταία χρόνια αναπτύσσονται και στην Ελλάδα με ταχείς ρυθμούς δραστηριότητες στο πλαίσιο της οικονομίας διαμοιρασμού (sharing economy), ενός νέου μοντέλου όπου ψηφιακές πλατφόρμες δημιουργούν μία ανοιχτή αγορά για την προσωρινή χρήση αγαθών ή υπηρεσιών που συχνά παρέχουν ιδιώτες. Οι δραστηριότητες της οικονομίας διαμοιρασμού εκτείνονται σε διάφορους τομείς, μεταξύ των οποίων ο πλέον ανεπτυγμένος μέχρι σήμερα στην Ελλάδα είναι η βραχυχρόνια μίσθωση ακινήτων, δηλαδή η μίσθωση ακινήτων που συνάπτεται μέσω ψηφιακών πλατφορμών για συγκεκριμένη χρονική διάρκεια, μικρότερη του έτους. Η εξέλιξη της τεχνολογίας και τα δίκτυα υψηλών ταχυτήτων, η άνοδος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και η αυξανόμενη πρόσβαση των Ελλήνων στο διαδίκτυο έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της οικονομίας διαμοιρασμού και αντίστοιχων ηλεκτρονικών πλατφορμών και εφαρμογών. Στην Ελλάδα δραστηριοποιούνται μία σειρά από πλατφόρμες βραχυχρόνιας μίσθωσης ακινήτων, όπως οι Airbnb, TripAdvisor, Booking.com, HomeAway, HouseTrip, Flipkey, 9Flats, Roomorama, trivago, και StayInAthens. Επιπλέον, στο πλαίσιο αυτό έχουν δημιουργηθεί εταιρείες που διαχειρίζονται για λογαριασμό του ιδιοκτήτη τα ακίνητα που μισθώνει μέσω κάποιας πλατφόρμας, όπως η EazyBnb, η GuestEasy, και η Airbnb management in Greece.

Το νομικό καθεστώς που ρυθμίζει τη λειτουργία της βραχυχρόνιας μίσθωσης ακινήτων παρουσιάζει μεγάλες διαφορές μεταξύ χωρών, ενώ νέες δραστηριότητες που αναπτύσσονται μέσω αυτής και νέες σχέσεις που διαμορφώνονται μεταξύ των εμπλεκόμενων φαίνεται να μην έχουν ρυθμιστεί πλήρως ή να λειτουργούν με ένα ασαφές θεσμικό πλαίσιο. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο τα ζητήματα αυτά έχουν εντοπιστεί και στην «Ευρωπαϊκή ατζέντα για τη συνεργατική οικονομία» (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016). Στην Ελλάδα, η διεύρυνση της δραστηριότητας βραχυχρόνιας μίσθωσης ακινήτων έχει δημιουργήσει την

ανάγκη διαμόρφωσης ενός σαφούς θεσμικού πλαισίου οριοθέτησης και λειτουργίας, το οποίο να διασφαλίζει ισότιμους όρους σε παλαιούς και νέους παρόχους και ασφάλεια και ποιότητα στις παρεχόμενες υπηρεσίες στους καταναλωτές. Προς την κατεύθυνση αυτή, η χώρα έχει προχωρήσει τα τελευταία χρόνια σε σειρά νομοθετικών παρεμβάσεων για τη ρύθμιση της λειτουργίας της συγκεκριμένης αγοράς (Ν. 4179/2013, Ν. 4336/2015, Ν. 4446/2016, Ν. 4472/2017).

Ακριβή στοιχεία για την εξέλιξη των μεγεθών στον χώρο της βραχυχρόνιας μίσθωσης ακινήτων δεν είναι διαθέσιμα, καθώς η δραστηριότητα δεν καταγράφεται από επίσημες πηγές. Επιπλέον, η πληροφόρηση που είναι διαθέσιμη για τις δραστηριότητες βραχυχρόνιας μίσθωσης στην Ελλάδα επικεντρώνεται κυρίως στην περίπτωση της Αθήνας, με έμφαση στις δημοφιλείς περιοχές γύρω από το ιστορικό κέντρο της πόλης. Ωστόσο, οι δραστηριότητες βραχυχρόνιας μίσθωσης αναπτύσσονται πλέον στο μεγαλύτερο μέρος της επικράτειας, και ιδιαίτερα στις τουριστικές περιοχές. Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να αναδείξει το γεγονός αυτό, προσεγγίζοντας την εξέλιξη του αριθμού των καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης στη χώρα, συνολικά και σε επίπεδο περιφέρειας. Τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται για την ανάλυση αυτή προέρχονται από επεξεργασία στοιχείων της διεθνούς βάσης δεδομένων AirDNA, η οποία καταγράφει τις δραστηριότητες βραχυχρόνιας μίσθωσης ακινήτων μέσω της Airbnb, της μεγαλύτερης από τις διεθνείς πλατφόρμες βραχυχρόνιας μίσθωσης. Τα στοιχεία της AirDNA χρησιμοποιούνται στη σχετική βιβλιογραφία (βλέπε π.χ. Coyle & Yeung, 2016· Eliasson & Ragnarsson, 2018· Wachsmuth & Weisler, 2018), με τους περιορισμούς και τις ελλείψεις που προκύπτουν από το γεγονός ότι καλύπτουν ένα μεγάλο μέρος αλλά όχι το σύνολο των δραστηριοτήτων βραχυχρόνιας μίσθωσης. Στην περίπτωση της Ελλάδας, τα στοιχεία που δημοσιεύει η AirDNA καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής επικράτειας, με εξαίρεση έναν μικρό αριθμό δήμων στην πλειονότητα των οποίων η έλλειψη στοιχείων συνδέεται με απουσία ή περιορισμένη κλίμακα δραστηριοτήτων βραχυχρόνιας μίσθωσης.

Στο κείμενο που ακολουθεί η πορεία του αριθμού καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης στις περιφέρειες της Ελλάδας προσεγγίζεται από δύο πλευρές:

- (α) Αρχικά, εξετάζεται η εξέλιξη του συνολικού αριθμού καταλυμάτων (ενεργών και μη)¹ που βρίσκονταν αναρτημένα στην πλατφόρμα Airbnb ανά έτος για την περίοδο από το 2010 και ύστερα. Τα στοιχεία αυτά δίνουν μία εικόνα της πορείας του ευρύτερου αριθμού καταλυμάτων που δραστηριοποιήθηκαν στην αγορά από τις απαρχές του φαινομένου της βραχυχρόνιας μίσθωσης ακινήτων μέχρι και πρόσφατα.
- (β) Στη συνέχεια, εξετάζεται η εξέλιξη του αριθμού των ενεργών καταλυμάτων μόνο, σε μηνιαία βάση για την περίοδο Ιανουαρίου-Ιουνίου 2018. Η αποτύπωση αυτή επιτρέπει μία πιο ακριβή εκτίμηση του αριθμού καταλυμάτων που διατίθενται στην πράξη από τους ιδιοκτήτες τους μέσω της Airbnb κατά την πλέον πρόσφατη περίοδο και ανάλογα με τη σεζόν.

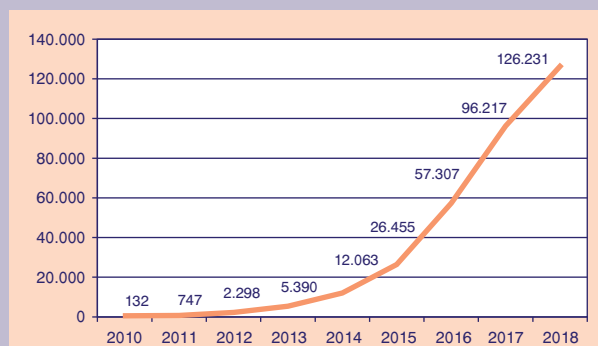
4.3.1. Εξέλιξη και κατανομή του συνολικού αριθμού των καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης ανά περιφέρεια

Στην Ελλάδα η δραστηριότητα βραχυχρόνιας μίσθωσης ακινήτων στο πλαίσιο της οικονομίας διαμοιρασμού αρχίζει να εμφανίζεται από το 2010. Τότε, η δραστηριότητα αυτή ήταν περιορισμένης εμβέλειας και αμφιβόλου εξέλιξης, καθώς μόνο μερικές δεκάδες καταλύματα στο σύνολο της χώρας είχαν ενεργοποιηθεί στην κατεύθυνση αυτή (Διάγραμμα 4.3.1). Ωστόσο, σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα

η δραστηριότητα άρχισε να αναπτύσσεται με εντυπωσιακά υψηλούς ρυθμούς από χρόνο σε χρόνο και μέχρι το 2018 περισσότερα από 126.000 καταλύματα είχαν διατεθεί για βραχυχρόνια μίσθωση διαμορφώνοντας νέες συνθήκες στην αγορά με πολλαπλές επιδράσεις.

Οι περιφέρειες Αττικής, Νοτίου Αιγαίου και Κρήτης φαίνεται να διαθέτουν τον μεγαλύτερο αριθμό καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης κατά τη διάρκεια όλης της περιόδου, καθώς συγκεντρώνουν πάνω από το 60% του συνολικού αριθμού των αναρτήσεων αντίστοιχων καταλυμάτων (από 76,5% το 2012 έως 61,6% το 2018). Ακολουθούν τρεις ακόμα περιφέρειες, η Κεντρική Μακεδονία, τα Ιόνια Νησιά και η Πελοπόννησος, στις οποίες ο αριθμός των καταλυμάτων συνολικά κυμαινόταν από 13,9% του συνολικού αριθμού το 2011 έως 26,3% το 2018 (Πίνακας 4.3.1). Στο τέλος του πρώτου εξαμήνου του 2018, σε καθεμία από τις έξι προαναφερθείσες περιφέρειες βρίσκονταν αναρτημένα πάνω από 5.000 καταλύματα βραχυχρόνιας μίσθωσης (κυμαίνονταν από 6.474 στην Πελοπόννησο έως 30.184 στην Αττική), συγκεντρώνοντας το 87,9% της αντίστοιχης δραστηριότητας. Σημαντικά χαμηλότερη είναι η συμμετοχή των υπόλοιπων επτά περιφερειών, καθώς ο αριθμός των καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης που δραστηριοποιούνταν σε αυτές, στο τέλος του πρώτου εξαμήνου του 2018, ανερχόταν αθροιστικά στο 12,1% του συνολικού αριθμού, ενώ τα αντίστοιχα καταλύματα κυμαίνονταν από 196 στη Δυτική Μακεδονία έως 3.880 στη Θεσσαλία.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.1
Συνολικός αριθμός καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης, 2010-2018*

Πηγή: Βάση δεδομένων AirDNA. Επεξεργασία ΚΕΠΕ.

*Τα στοιχεία για το 2018 αφορούν το τέλος του πρώτου εξαμήνου του έτους.

Εξετάζοντας τις εξελίξεις στη βραχυχρόνια μίσθωση ακινήτων στην Περιφέρεια Αττικής, η οποία εμφανίζει τον μεγαλύτερο αριθμό καταλυμάτων, ο κεντρικός τομέας Αθηνών φαίνεται να συγκεντρώνει το 53,3% των αντίστοιχων καταλυμάτων στα τέλη της εξεταζόμενης περιόδου, από τα οποία το 93% συγκεντρώνεται στον Δήμο Αθηναίων (Πίνακας 4.3.2). Ακολουθεί η Ανατολική Αττική, στην οποία περιλαμβάνονται αρκετοί παραθαλάσσιοι δήμοι και η οποία διαθέτει το 19,3% των καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης της Αττικής. Στην περιοχή αυτή ο Δήμος Σαρωνικού συγκεντρώνει το 20,3% των καταλυμάτων, ο Δήμος Βάρης-Βούλας-Βουλιαγμένης το 19,8%, ενώ στο 9,8% ανέρχονται τα ποσοστά των Δήμων Μαραθώνος και Μαρκοπούλου-Μεσογαίας. Στο 11,0% ανέρχονται τα καταλύματα στον Νότιο Τομέα Αττικής, στον οποίο οι Δήμοι Γλυφάδας, Παλαιού Φαλήρου και Καλλιθέας συγκεντρώνουν το 25,2%, 18,2% και 16,0% των καταλυμάτων του τομέα, αντίστοιχα.

1. Σε μία οποιαδήποτε περίοδο, ένας ιδιοκτήτης μπορεί να διατηρεί την ανάρτηση του ακινήτου του στην πλατφόρμα, με την ανάρτηση αυτή να είναι όμως ανενεργή υπό την έννοια ότι δεν υπάρχει δυνατότητα κράτησης του ακινήτου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3.1 Εξέλιξη αριθμού καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης κατά περιφέρεια, 2010-2018

Περιφέρεια	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Ιούλιος 2018
Αττική	54	255	641	1.254	2.752	6.721	14.221	23.440	30.184
Νότιο Αιγαίο	15	165	631	1.616	3.185	6.713	13.097	20.249	25.730
Κρήτη	21	146	485	1.103	2.423	5.099	10.301	16.910	21.811
Κεντρική Μακεδονία	3	30	121	314	730	1.911	5.441	9.985	13.544
Ιόνια Νησιά	9	37	147	464	1.499	2.443	5.393	9.528	13.232
Πελοπόννησος	12	37	83	187	476	1.118	2.672	4.907	6.474
> 5.000 καταλύματα	114	670	2.108	4.938	11.065	24.005	51.125	85.019	110.975
Θεσσαλία	1	18	44	120	275	713	1.756	3.039	3.880
Αν. Μακεδονία & Θράκη	1	3	21	43	88	229	768	1.704	2.738
Στερεά Ελλάδα	4	16	39	80	186	449	1.107	1.911	2.489
Βόρειο Αιγαίο	6	18	33	96	203	473	1.096	1.766	2.357
Δυτική Ελλάδα	4	17	39	74	155	340	794	1.558	2.115
Ήπειρος	2	5	12	37	77	216	589	1.077	1.481
Δυτική Μακεδονία			2	2	14	30	72	143	196
< 5.000 καταλύματα	18	77	190	452	998	2.450	6.182	11.198	15.256
Σύνολο	132	747	2.298	5.390	12.063	26.455	57.307	96.217	126.231
Ποσοστιαία κατανομή									
Αττική	40,9	34,1	27,9	23,3	22,8	25,4	24,8	24,4	23,9
Νότιο Αιγαίο	11,4	22,1	27,5	30,0	26,4	25,4	22,9	21,0	20,4
Κρήτη	15,9	19,5	21,1	20,5	20,1	19,3	18,0	17,6	17,3
Κεντρική Μακεδονία	2,3	4,0	5,3	5,8	6,1	7,2	9,5	10,4	10,7
Ιόνια Νησιά	6,8	5,0	6,4	8,6	12,4	9,2	9,4	9,9	10,5
Πελοπόννησος	9,1	5,0	3,6	3,5	3,9	4,2	4,7	5,1	5,1
> 5.000 καταλύματα	86,4	89,7	91,7	91,6	91,7	90,7	89,2	88,4	87,9
Θεσσαλία	0,8	2,4	1,9	2,2	2,3	2,7	3,1	3,2	3,1
Αν. Μακεδονία & Θράκη	0,8	0,4	0,9	0,8	0,7	0,9	1,3	1,8	2,2
Στερεά Ελλάδα	3,0	2,1	1,7	1,5	1,5	1,7	1,9	2,0	2,0
Βόρειο Αιγαίο	4,5	2,4	1,4	1,8	1,7	1,8	1,9	1,8	1,9
Δυτική Ελλάδα	3,0	2,3	1,7	1,4	1,3	1,3	1,4	1,6	1,7
Ήπειρος	1,5	0,7	0,5	0,7	0,6	0,8	1,0	1,1	1,2
Δυτική Μακεδονία	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
< 5.000 καταλύματα	13,6	10,3	8,3	8,4	8,3	9,3	10,8	11,6	12,1
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Βάση δεδομένων AirDNA. Επεξεργασία ΚΕΠΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3.2 Εξέλιξη αριθμού καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης Περιφέρειας Αττικής ανά Περιφερειακή Ενότητα, 2010-2018

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Ιούνιος 2018
Βόρειος Τομέας Αθηνών	5	22	53	95	212	470	876	1.388	1.724
Δυτικός Τομέας Αθηνών	1	4	9	13	24	61	135	271	382
Κεντρικός Τομέας Αθηνών	33	141	358	681	1.493	3.560	7.534	12.452	16.088
Νότιος Τομέας Αθηνών	5	36	80	144	290	730	1.604	2.591	3.307
Πειραιάς		6	15	33	64	155	331	600	773
Νησιά		7	25	70	174	402	859	1.414	1.829
Ανατολική Αττική	9	37	97	209	474	1.297	2.762	4.520	5.819
Δυτική Αττική	1	2	4	9	21	46	120	204	262
Αττική	54	255	641	1.254	2.752	6.721	14.221	23.440	30.184
Ποσοστιαία κατανομή									
Βόρειος Τομέας Αθηνών	9,3	8,6	8,3	7,6	7,7	7,0	6,2	5,9	5,7
Δυτικός Τομέας Αθηνών	1,9	1,6	1,4	1,0	0,9	0,9	0,9	1,2	1,3
Κεντρικός Τομέας Αθηνών	61,1	55,3	55,9	54,3	54,3	53,0	53,0	53,1	53,3
Νότιος Τομέας Αθηνών	9,3	14,1	12,5	11,5	10,5	10,9	11,3	11,1	11,0
Πειραιάς	0,0	2,4	2,3	2,6	2,3	2,3	2,3	2,6	2,6
Νησιά	0,0	2,7	3,9	5,6	6,3	6,0	6,0	6,0	6,1
Ανατολική Αττική	16,7	14,5	15,1	16,7	17,2	19,3	19,4	19,3	19,3
Δυτική Αττική	1,9	0,8	0,6	0,7	0,8	0,7	0,8	0,9	0,9
Αττική	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Βάση δεδομένων AirDNA. Επεξεργασία ΚΕΠΕ.

4.3.2. Κατανομή των ενεργών καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης ανά περιφέρεια

Στο Διάγραμμα 4.3.2 εμφανίζεται η εξέλιξη του αριθμού των ενεργών καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης στις περιφέρειες της χώρας κατά το πρώτο εξάμηνο του 2018. Οι έξι περιφέρειες με τον μεγαλύτερο αριθμό καταλυμάτων διαθέτουν συνολικά ποσοστό της τάξης του 87,5% των ενεργών καταλυμάτων κατά τη διάρκεια όλων των μηνών, με τον συνολικό αριθμό των ενεργών καταλυμάτων τους να κυμαίνεται από 40.944 τον Φεβρουάριο έως 69.213 τον Ιούνιο. Στις υπόλοιπες επτά περιφέρειες ο συνολικός αριθμός καταλυμάτων κυμαίνεται από 5.834 τον Φεβρουάριο έως 9.974 τον Ιούνιο και το αντίστοιχο ποσοστό στο σύνολο των ενεργών καταλυμάτων ανέρχεται στο 12,5%.

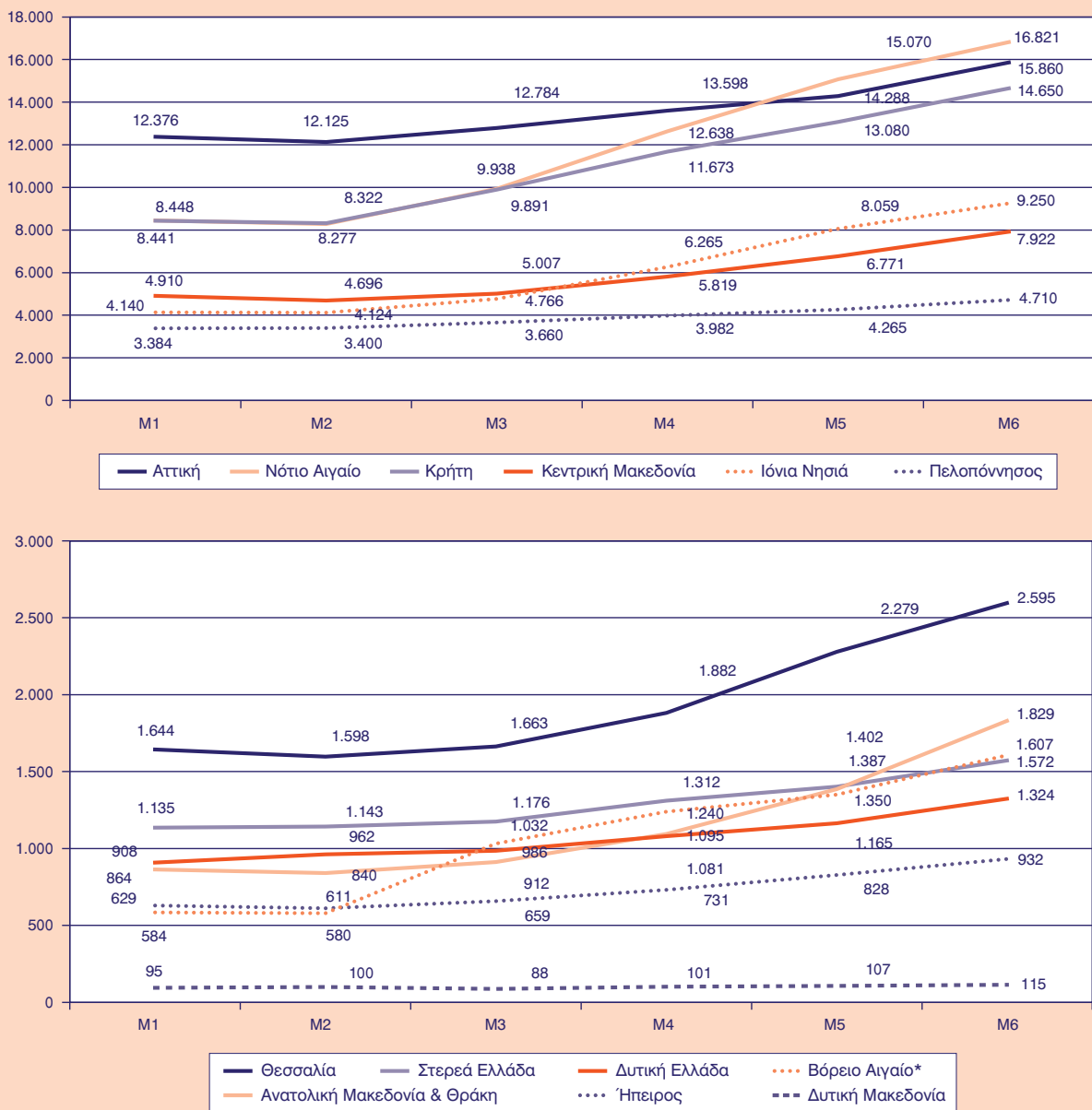
Η εξέλιξη του αριθμού των ενεργών καταλυμάτων μεταξύ Ιανουαρίου και Ιουνίου του 2018 φαίνεται να

αντανακλά κατά κύριο λόγο την εποχικότητα της συγκεκριμένης δραστηριότητας, ενώ συνδέεται παράλληλα με τη συνεχιζόμενη αυξητική τάση στον αριθμό των δραστηριοποιούμενων στην αγορά. Μείωση στον συνολικό αριθμό των ενεργών καταλυμάτων παρατηρείται τον Φεβρουάριο σε σχέση με τον Ιανουάριο, ενώ αυξήσεις σημειώνονται σε όλους τους επόμενους μήνες. Αντίστοιχες είναι οι εξελίξεις σε όλες σχεδόν τις περιφέρειες, με εξαίρεση τη Δυτική Ελλάδα, τη Μακεδονία, τη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο, οι οποίες παρουσιάζουν αύξηση σε όλους τους μήνες, οι δύο πρώτες μικρή αύξηση τον Φεβρουάριο σε σχέση με τον Ιανουάριο (5,9% και 5,3%, αντίστοιχα) και οι δύο επόμενες οριακή αύξηση (0,7% και 0,5%, αντίστοιχα).

Η αύξηση του αριθμού των καταλυμάτων μεταξύ Ιουνίου και Ιανουαρίου στο σύνολο της χώρας ανέρχεται στο 66,5%, με το σύνολο των ενεργών καταλυμάτων να αυξάνεται από 47.558 τον Ιανουάριο σε 79.187 τον Ιούνιο (αρχές του καλοκαιριού). Όπως

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.2

Εξέλιξη αριθμού ενεργών καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης κατά περιφέρεια, Ιανουάριος 2018, Ιούνιος 2018

Πηγή: Βάση δεδομένων AirDNA. Επεξεργασία ΚΕΠΕ.

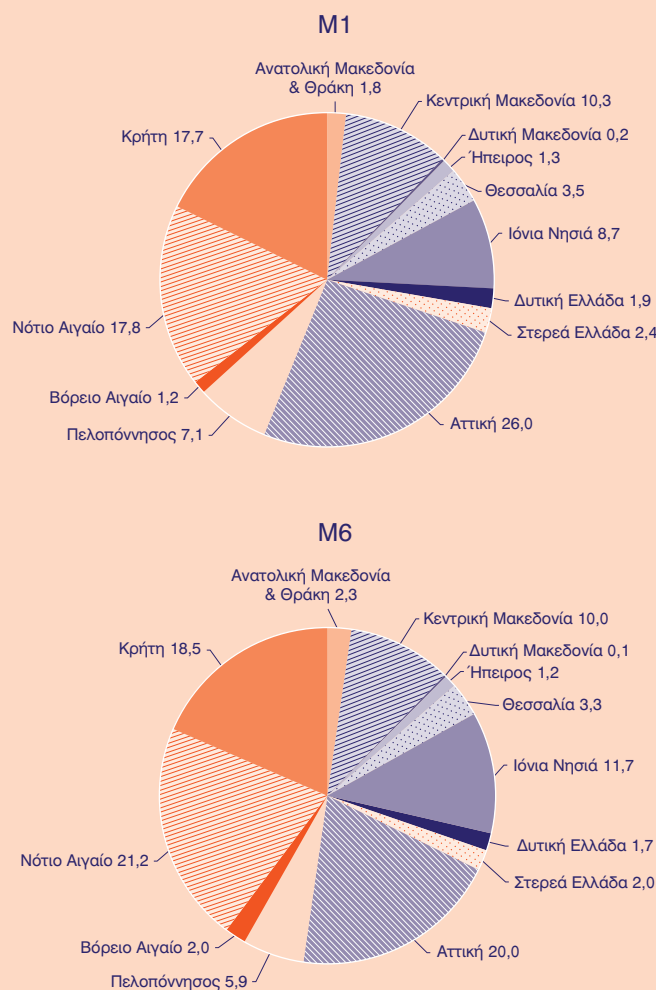
* Στην Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου δεν περιλαμβάνονται τα στοιχεία της Λέσβου τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο.

ήταν αναμενόμενο με βάση την εποχικότητα της τουριστικής κίνησης στους κατεχοχόν θερινούς προορισμούς, οι νησιωτικές περιφέρειες παρουσιάζουν μεγάλες αυξήσεις, οι οποίες ανέρχονται στο 123,4% στα Ιόνια Νησιά, στο 99,1% στο Νότιο Αιγαίο και στο 73,6% στην Κρήτη (περιφέρειες με υψηλή δραστηριότητα) και άνω του 150% στο Βόρειο Αιγαίο (περιφέρεια με χαμηλότερη συμμετοχή). Στην κατηγορία

των περιφερειών με χαμηλότερη δραστηριότητα, υψηλή αύξηση εμφανίζει η Ανατολική Μακεδονία & Θράκη (111,7%). Οι χαμηλότερες αυξήσεις σημειώνονται στη Δυτική Μακεδονία (21,1%) και στην Αττική (28,2%), με αποτέλεσμα το προβάδισμα της Αττικής ως προς τον αριθμό ενεργών καταλυμάτων τον Ιανουάριο (12.376) να αντικαθίσταται από προβάδισμα των νησιών του Νοτίου Αιγαίου τον Ιούνιο (16.821).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.3

Κατανομή ενεργών καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης κατά περιφέρεια (%), Ιανουάριος 2018, Ιούνιος 2018

Πηγή: Βάση δεδομένων AirDNA. Επεξεργασία ΚΕΠΕ.

Οι προαναφερθείσες εξελίξεις είχαν ως αποτέλεσμα μια διαφοροποιημένη εικόνα της κατανομής των ενεργών καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης μεταξύ των περιφερειών τον χειμώνα σε σχέση με τον πρώτο μήνα του καλοκαιριού. Ενδεικτικά, σημαντική μείωση του μεριδίου της τον Ιούνιο σε σχέση με τον Ιανουάριο εμφανίζει η Αττική (σε 20,0% από 26,0%), ενώ σημαντική αύξηση μεριδίων παρουσιάζουν αντίστοιχα το Νότιο Αιγαίο (σε 21,2% από 17,8%), τα Ιόνια Νησιά (σε 11,7% από 8,7%) και η Κρήτη (σε 18,5% από 17,7%). Η διαφοροποίηση μεταξύ θερινής και χειμερινής σεζόν πιθανόν να εμφανίζεται εντονότερη με την ενσωμάτωση στοιχείων που αναμένεται να δημοσιευθούν για τους υπόλοιπους καλοκαιρινούς μήνες (Διάγραμμα 4.3.3).

Βιβλιογραφία

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016. «Ευρωπαϊκή ατζέντα για μια συνεργατική οικονομία». Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, {SWD(2016) 184 final}.

Coyle, D. & Yeung, T. Y.-C., 2016. Understanding AirBnB in Fourteen European cities, Working Papers, University of Toulouse.

Eliasson, L. & Ragnarsson, O.P., 2018. Short-term renting of residential apartments. Effects of Airbnb in the Icelandic housing market, Economics Working Paper 76, Department of Economics, Central Bank of Iceland.

Wachsmuth, D. & Weisler, A., 2018. Airbnb and the rent gap: Gentrification through the sharing economy. *Environment and Planning A*, February 2018.

Εξελίξεις στην παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας σε εθνικό και κλαδικό επίπεδο

Θεόδωρος Τσέκερης*, **

Περίληψη

Η βελτίωση της παραγωγικότητας έχει μια διαρκή επίδραση και καθορίζει το επίπεδο της ποιότητας ζωής και ευημερίας μιας χώρας, καθώς και τον βαθμό μεγέθυνσης της οικονομίας της μακροπρόθεσμα. Το παρόν άρθρο αναλύει τις εξελίξεις στην παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας και τους καθοριστικούς παράγοντες που την επηρεάζουν, δίνοντας έμφαση στη χρονική περίοδο της οικονομικής κρίσης. Πρώτον, περιγράφεται η σημασία της παραγωγικότητας στο πλαίσιο της στρατηγικής ανάπτυξης της χώρας. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται στατιστικά δεδομένα που αφορούν το μακροοικονομικό περιβάλλον και τη μεταβολή της παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας, σε σύγκριση με τις οικονομίες άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι συντελεστές της παραγωγικότητας και η συμβολή τους στη μεγέθυνση της οικονομίας αναλύονται σε εθνικό επίπεδο. Επιπρόσθετα, οι εξελίξεις στην παραγωγικότητα αναλύονται σε κλαδικό επίπεδο, με έμφαση στους τομείς της οικονομίας με τις μεγαλύτερες και τις μικρότερες επιδόσεις. Τα αποτελέσματα δείχνουν τη σημαντική μείωση του επιπέδου της παραγωγικότητας και την αυξανόμενη απόκλιση του από τα αντίστοιχα διεθνή όρια παραγωγής, καθώς και την απώλεια της ανταγωνιστικότητας σχεδόν όλων των τομέων της ελληνικής οικονομίας κατά την περίοδο της κρίσης. Τέλος, εντοπίζονται οικονομικοί τομείς με σημαντικά περιθώρια αύξησης της παραγωγικότητάς τους και προτείνονται

πολιτικές για τη βελτίωση της παραγωγικότητας, όπως η ενίσχυση της διάχυσης της τεχνολογίας και της καινοτομίας και η περαιτέρω αξιοποίηση του ανθρωπίνου κεφαλαίου ώστε να προωθηθεί η βιομηχανική παραγωγή.

Ταξινόμηση JEL: O47

Λέξεις κλειδιά: Παραγωγικότητα, αποτελεσματικότητα, συγκριτική ανάλυση, μεταρρυθμίσεις, κλαδική ανάλυση.

1. Εισαγωγή

Η βελτίωση της παραγωγικότητας μιας χώρας έχει μια διαρκή επίδραση και καθορίζει σε σημαντικό βαθμό τις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων της και τον ρυθμό μεγέθυνσης της οικονομίας της σε μακροχρόνιο ορίζοντα. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων πέντε δεκαετιών πριν από το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης (το 2008), η συνεχής βελτίωση της παραγωγικότητας, η διευρυνόμενη προσφορά εργατικού δυναμικού, οι σημαντικές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου και η τεχνολογική πρόοδος οδήγησαν σε μια αξιοσημείωτη μακροχρόνια αύξηση της συνολικής προσφοράς στην ελληνική οικονομία. Το γεγονός αυτό τής επέτρεψε να λειτουργήσει σε ένα υψηλότερο επίπεδο συνολικής ζήτησης, το οποίο επέφερε μια σημαντική αύξηση του πραγματικού εισοδήματος (Papaioannou et al., 2017). Ωστόσο, κατά την περίοδο 2008-2017, η Ελλάδα σημείωσε τη χειρότερη οικονομική επίδοση μεταξύ των χωρών της ΕΕ, με μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής ίσο με -2,8%. Μια νέα στρατηγική ανάπτυξης έχει διαμορφωθεί (Ελληνική Κυβέρνηση, 2018), έτσι ώστε αυτές οι αρνητικές τάσεις να αντιστραφούν και η οικονομία να ανακάμψει και να οδηγηθεί σε μια βιώσιμη τροχιά ανάπτυξης.

Το παρόν άρθρο στοχεύει πρώτα στο να αναδείξει τη σημασία της παραγωγικότητας, των συνιστωσών και προσδιοριστικών παραγόντων της, ιδιαίτερα στο

* Ερευνητής Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

** Ο συγγραφέας εκφράζει τις ευχαριστίες του στον Καθηγητή κ. Νικόλαο Θεοχαράκη, Πρόεδρο και Επιστημονικό Διευθυντή του ΚΕΠΕ, τον κ. Νικόλαο Ροδουσάκη, Ειδικό Σύμβουλο στο Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης, τον κ. Σωτήρη Παπαϊωάννου, Ερευνητή του ΚΕΠΕ, και έναν ανώνυμο κριτή για τα χρήσιμα και εποικοδομητικά σχόλια και τις παρατηρήσεις τους σε προηγούμενες εκδοχές του παρόντος κειμένου. Οποιοδήποτε σφάλμα ή παράλειψη είναι του συγγραφέα.

– Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις του συγγραφέα και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

πλαίσιο της στρατηγικής ανάπτυξης της χώρας (Ενότητα 2). Στην ίδια ενότητα, περιγράφονται δείκτες και πηγές δεδομένων αναφορικά με τη μέτρηση και ανάλυση του μεγέθους της παραγωγικότητας και των συνιστωσών της. Στη συνέχεια, στην Ενότητα 3, παρουσιάζονται ορισμένες διαχρονικές τάσεις που αφορούν το μακροοικονομικό περιβάλλον και τη μεταβολή της παραγωγικότητας της Ελλάδας, σε σύγκριση με άλλες χώρες. Επιπρόσθετα, περιγράφονται εξελίξεις στην κλαδική παραγωγικότητα και αποκλίσεις από το αντίστοιχο διεθνές όριο παραγωγής, έτσι ώστε να εντοπιστούν κλάδοι της ελληνικής οικονομίας με περιορισμένη αποδοτικότητα και μεγαλύτερα περιθώρια βελτίωσης (Ενότητα 4). Η Ενότητα 5 παρέχει συμπεράσματα και προτάσεις πολιτικής για την ενίσχυση της παραγωγικότητας.

2. Η σημασία της παραγωγικότητας στο μοντέλο ανάπτυξης της χώρας

Στην εθνική στρατηγική ανάπτυξης (Ελληνική Κυβέρνηση, 2018), το ζήτημα της βελτίωσης της παραγωγικότητας κατέχει κεντρική θέση. Έμφαση δίνεται στην εφαρμογή μεταρρυθμιστικών πολιτικών για την αντιμετώπιση μακροχρόνιων προβλημάτων που συνδέονται με τα χαμηλά επίπεδα παραγωγικότητας και τη βελτίωση της παραγωγικότητας μέσω της προαγωγής της γνώσης, της καινοτομίας και του ανθρώπινου κεφαλαίου. Η διατύπωση εναλλακτικών σεναρίων για την εξέλιξη της παραγωγικότητας της εργασίας είναι σημαντική για την αξιολόγηση των επιδράσεων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, σύμφωνα με τους στρατηγικούς στόχους του εθνικού σχεδίου ανάπτυξης.

Οι προσπάθειες για την ενίσχυση της παραγωγικότητας περιλαμβάνουν επίσης την εφαρμογή ενός εύρους διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων σε κλαδικό επίπεδο, ειδικότερα, σε σχέση με την αναβάθμιση των δικτύων των μεταφορών και της εφοδιαστικής μέριμνας, της ενέργειας, και των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών (ΤΠΕ), και την προώθηση της επιχειρηματικότητας, των εξαγωγών και της προσέλκυσης επενδύσεων. Οι μεταρρυθμίσεις εστιάζουν κυρίως σε δυναμικούς τομείς που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες υψηλής προστιθέμενης αξίας και ποιότητας, έτσι ώστε να ωθήσουν τη συνολική οικονομική δραστηριότητα (Tsekeris, 2017). Εξαιτίας της σημαντικής ετερογένειας που διέπει τους διάφορους τομείς οικονομικής δραστηριότητας, οι προτεινόμενες (θεσμικές, επενδυτικές, δημοσιονομικές) πολιτικές, οι οποίες μπορεί να επηρεάσουν την παραγωγικότητα, θα πρέπει να επιλέγονται, να προγραμματίζονται και να συντονίζονται σύμφωνα με τις αναμενόμενες πολλαπλασιαστικές τους επιδράσεις

στο εισόδημα και την απασχόληση (Αθανασίου κ.ά., 2014· Mariolis and Soklis, 2015· Papaioannou, 2015).

Οι τρέχουσες εκτιμήσεις για την παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας, καθώς και οι αναλύσεις των συντελεστών παραγωγής και προσδιοριστικών παραγόντων της, λαμβάνουν χώρα –σε τακτική βάση– από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), και άλλους εγχώριους και διεθνείς οργανισμούς, και αποτυπώνονται σε δημοσιεύσεις και βάσεις δεδομένων του ΟΟΣΑ (OECD, 2001), της EU KLEMS (van Ark and Jäger, 2017), του ΔΝΤ, της EUROSTAT και των Παγκόσμιων Πινάκων Penn (Feenstra et al., 2015).

Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει ορισμένους βασικούς δείκτες που αφορούν την εξέλιξη της παραγωγικότητας μιας εθνικής ή περιφερειακής οικονομίας. Αυτοί οι δείκτες μπορούν να συνδεθούν με τα ενδογενή χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες του παραγωγικού συστήματος μιας χώρας όπως η Ελλάδα. Αποτυπώνουν πτυχές όπως η παραγωγική δυναμικότητα, η ποιότητα των παραγωγικών συντελεστών, η δομή της ζήτησης, το δυνητικό προϊόν, η εξωστρέφεια, το επίπεδο τεχνολογίας, η ένταση γνώσης, οι συνθήκες χρηματοδότησης, ο βαθμός ενσωμάτωσης στις παγκόσμιες αλυσίδες παραγωγής, η επιχειρηματικότητα και η ανταγωνιστικότητα της συνολικής οικονομίας.

Κάθε πολιτική ενίσχυσης της παραγωγικότητας πρέπει να αναγνωρίζει τις ιδιαίτερες ανάγκες, τις προοπτικές και τα συγκριτικά ή ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα των τομέων και των περιφερειών της ελληνικής οικονομίας, προωθώντας δραστηριότητες με σημαντικό περιεχόμενο καινοτομίας, γνώσης και προστιθέμενης αξίας. Επιπλέον, το θεσμικό πλαίσιο και οι συνθήκες χρηματοδότησης που διέπουν τη λειτουργία των αγορών προϊόντων και εργασίας πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, συμπεριλαμβάνοντας τον βαθμό του ανταγωνισμού, το ποσοστό των εργαζομένων πλήρους και μερικής απασχόλησης και το επίπεδο των μισθών, έτσι ώστε να σχεδιαστούν πολιτικές που θα επιτρέψουν μια βιώσιμη και περιεκτική (χωρίς αποκλεισμούς) ανάπτυξη της οικονομίας που θα περιορίζει τις κοινωνικές και τις χωρικές ανισότητες. Η ποιότητα των θεσμών και η αποτελεσματικότητα των πολιτικών διακυβέρνησης τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο (π.χ., βλ. Charron et al., 2016) δύνανται να έχουν σημαντική επίδραση στην αποδοτική χρησιμοποίηση των παραγόντων που επηρεάζουν την οικονομική δραστηριότητα μακροπρόθεσμα.

Στο παρόν πλαίσιο ανάλυσης, οι προτεινόμενοι δείκτες μπορούν να αποτελέσουν μετρήσιμα μεγέθη της αποτελεσματικής υλοποίησης των στρατηγικών στόχων του σχεδίου οικονομικής ανάπτυξης. Επομένως, μπορούν να χρησιμοποιηθούν κατ' επέκταση στη δημιουργία μιας συστηματικής μεθοδολογίας μέτρησης

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Βασικοί δείκτες για την παραγωγικότητα και πηγές δεδομένων

Δείκτης	Πηγές
Δυνητικό ΑΕΠ	AMECO, ΟΟΣΑ
Μοναδιαίο κόστος εργασίας	Eurostat, ΟΟΣΑ
Ανταγωνιστικότητα	Τράπεζα της Ελλάδος, Παγκόσμια Τράπεζα, DHL, IMD, IMF, UNCTAD, WEF
Μερίδιο εξαγωγών στο ΑΕΠ και σχετικά μερίδια τομέων υψηλής τεχνολογίας και έντασης γνώσης	COMTRADE, Eurostat
Δείκτες οριζόντιων και κάθετων διασυνδέσεων στις αλυσίδες αξίας	ΟΟΣΑ
Δείκτες οικονομικής πολυπλοκότητας	MIT
Μερίδιο των διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών στο σύνολο της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας	Eurostat
Μερίδιο των τομέων υψηλής τεχνολογίας και έντασης γνώσης στο σύνολο της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας	Eurostat
Μερίδιο των άμεσων ξένων επενδύσεων στο ΑΕΠ	Τράπεζα της Ελλάδος
Μερίδιο των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου στο ΑΕΠ	ΕΛΣΤΑΤ
Χρηματοδότηση επιχειρήσεων από τράπεζες	Τράπεζα της Ελλάδος
Βαθμός ψηφιοποίησης	Digital Scoreboard, European Digital Progress Report
Επενδύσεις σε έρευνα και ανάπτυξη	Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, ΟΟΣΑ, Eurostat
Δείκτες καινοτομίας	European Innovation Scoreboard
Δείκτες επιχειρηματικότητας	Global Entrepreneurship Development Institute
Ανθρώπινο κεφάλαιο	Επεξεργασία δεδομένων από ΕΛΣΤΑΤ και European Digital Progress Report
Διαρροή ταλέντων στο εξωτερικό (Brain drain)	Επεξεργασία δεδομένων από ΕΛΣΤΑΤ και Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης
Ποσοστά ανεργίας νέων και ατόμων με υψηλή εξειδίκευση	Επεξεργασία δεδομένων από ΕΛΣΤΑΤ
Γήρανση πληθυσμού	Επεξεργασία δεδομένων από ΕΛΣΤΑΤ
Περιφερειακές και κοινωνικές ανισότητες	Επεξεργασία δεδομένων από ΕΛΣΤΑΤ

Πηγές: Βιβλιογραφική ανασκόπηση των σχετικών μελετών και άρθρων, όπως των Mas and Stehrer (2012), OECD (2001, 2017), Pappaioannou et al. (2017), van Ark and Jäger (2017) και Ελληνικής Κυβέρνησης (2018).

και ερμηνείας των εξελίξεων της παραγωγικότητας στην Ελλάδα, προς την κατεύθυνση της επίτευξης μιας βιώσιμης και περιεκτικής ανάπτυξης.

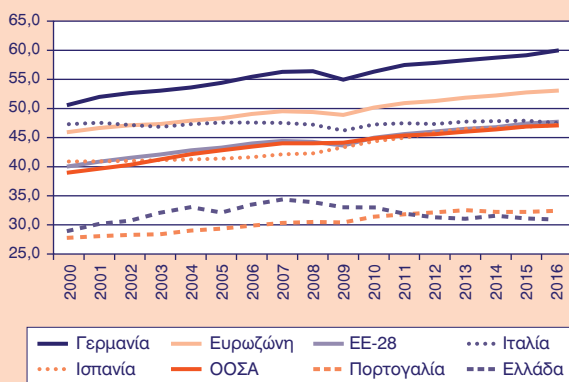
3. Μακροοικονομικό περιβάλλον και μεταβολή της παραγωγικότητας

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι ένα από τα θεμελιώδη προβλήματα της ελληνικής οικονομίας αποτελεί το χαμηλό επίπεδο παραγωγικότητάς της και οι δομικές

αδυναμίες των εγχώριων επιχειρήσεων να ανταγωνιστούν επαρκώς τις αντίστοιχες επιχειρήσεις του εξωτερικού. Μπορούν να εντοπιστούν σημαντικές διαφορές μεταξύ του επιπέδου της παραγωγικότητας της Ελλάδας και του μέσου όρου των χωρών της ΕΕ-28, ιδιαίτερα, της Ευρωζώνης (Διάγραμμα 1). Το χάσμα παραγωγικότητας –ως % του επιπέδου παραγωγικότητας της Γερμανίας, η οποία έχει την καλύτερη επίδοση μεταξύ των υπό εξέταση χωρών– έχει διευρυνθεί από το ξέσπασμα της κρίσης (το 2008), ακόμα και

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

ΑΕΠ ανά ώρα εργασίας, σε USD, σταθερές τιμές, 2010 PPP¹, για Ελλάδα, Γερμανία, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία, Ευρωζώνη, ΕΕ-28 και ΟΟΣΑ, 2000-2016

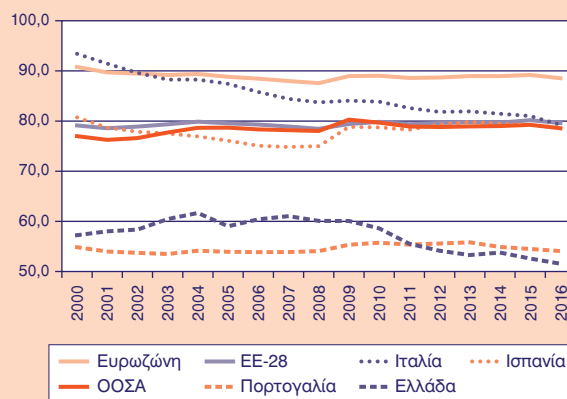

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΟΟΣΑ.

Σημείωση: 1. Τιμές προσαρμοσμένες για την ισοτιμία αγοραστικής δύναμης (Purchasing Power Parity). Η ίδια σημείωση ισχύει και στη συνέχεια.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

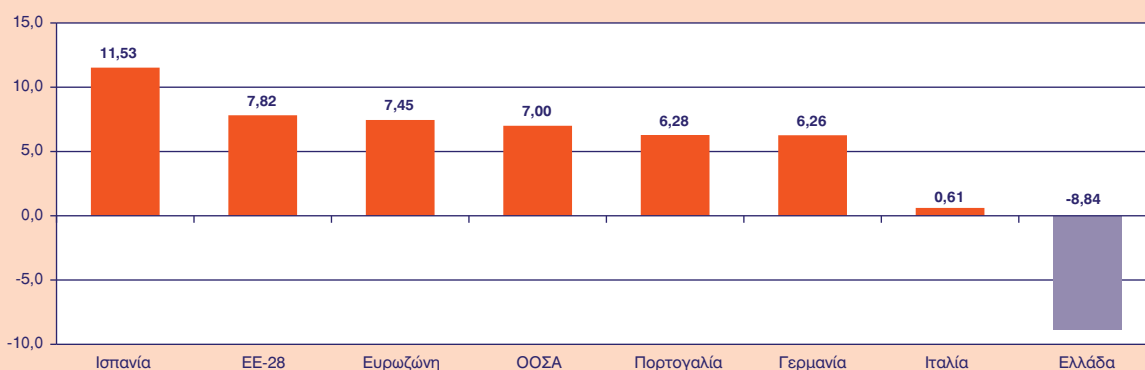
Εξέλιξη του χάσματος παραγωγικότητας μεταξύ της Ελλάδας και άλλων χωρών, εκφρασμένου ως ποσοστό της παραγωγικότητας της Γερμανίας (σε όρους ΑΕΠ ανά ώρα εργασίας, USD, σταθερές τιμές, 2010 PPP), 2000-2016

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΟΟΣΑ.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Μεταβολή (%) της παραγωγικότητας για Ελλάδα, Γερμανία, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία, Ευρωζώνη, ΕΕ-28 και ΟΟΣΑ μεταξύ 2008-2016

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΟΟΣΑ.

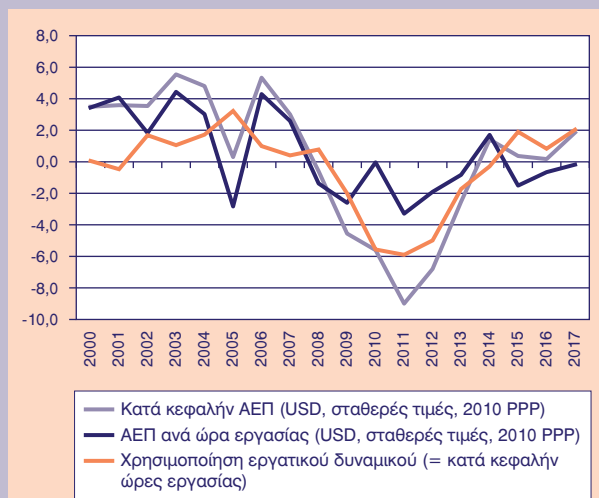
σε σχέση με την Ισπανία και την Ιταλία, ενώ το επίπεδο παραγωγικότητας της Ελλάδας υποχώρησε κάτω και από αυτό της Πορτογαλίας το 2010 (Διάγραμμα 2). Το 2016, το επίπεδο παραγωγικότητας της Ελλάδας ήταν περίπου στο 65% του μέσου όρου των χωρών του ΟΟΣΑ και της ΕΕ-28, και στο 58% του μέσου όρου των χωρών της Ευρωζώνης, έχοντας μειωθεί κατά περίπου 9% κατά την περίοδο 2008-2016 (Διάγραμμα 3). Ωστόσο, σημειώνεται ότι αυτή η μείωση δεν είναι σημαντική σε ετήσια βάση, αφού η μεγάλη υποχώρηση

του πραγματικού ΑΕΠ συνοδεύτηκε από μια επίσης μεγάλη υποχώρηση της απασχόλησης.

Το Διάγραμμα 4 απεικονίζει τη σημαντική μείωση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ καθώς και του βαθμού χρησιμοποίησης εργατικού δυναμικού, που επηρέασαν αρνητικά την παραγωγικότητα εργασίας κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Στη διαδικασία για την ανάκαμψη της οικονομίας και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας της χώρας, ορισμένες πολιτικές του παρελθόντος οδήγησαν στην υποτίμηση της εγχώριας οικονομίας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

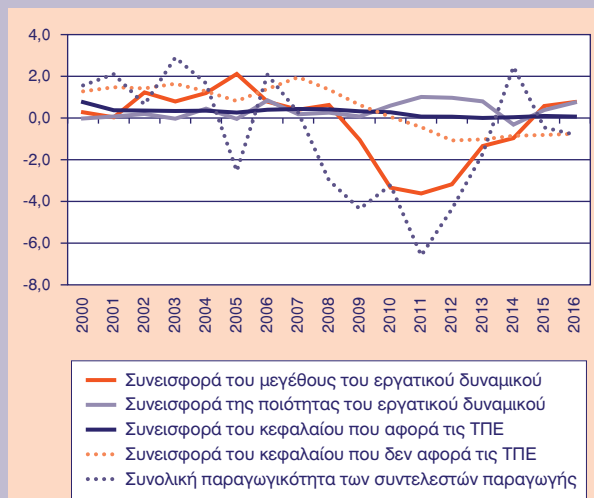
Ετήσια μεταβολή στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ, το ΑΕΠ ανά ώρα εργασίας και τη χρησιμοποίηση εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα, 2000-2017

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΟΟΣΑ.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5

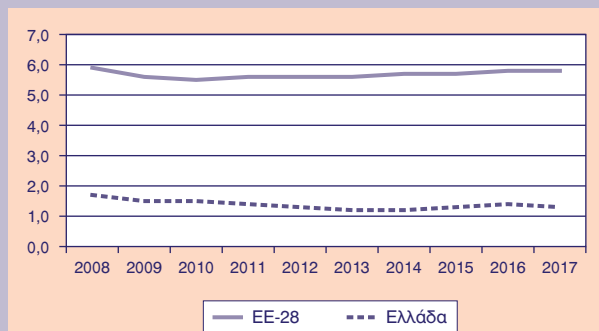
Διαχωρισμός της μεταβολής (%) της μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας στις επιμέρους συνιστώσες της παραγωγής, 2000-2016

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από το Conference Board.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6

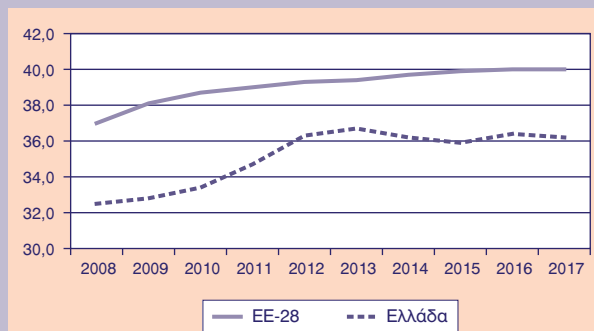
Απασχόληση (% του συνόλου) σε κλάδους της μεταποιητικής βιομηχανίας μεσαίας και υψηλής τεχνολογίας στην Ελλάδα, 2008-2017

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Eurostat.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 7

Απασχόληση (% του συνόλου) σε κλάδους των υπηρεσιών έντασης γνώσης στην Ελλάδα, 2008-2017

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Eurostat.

Ως εκ τούτου, σημειώθηκε σημαντική μείωση του επιπέδου των μισθών και των συντάξεων, και της απασχόλησης, και αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων.

Το Διάγραμμα 5 παρουσιάζει τον διαχωρισμό της ποσοστιαίας μεταβολής της συνολικής προστιθέμενης αξίας στην Ελλάδα ως προς τη συνεισφορά των επιμέρους συνιστωσών: εργασία, κεφάλαιο και συνολική παραγωγικότητα συντελεστών (ΣΠΣ). Σημειώνεται ότι η ΣΠΣ περιλαμβάνεται επειδή μετράει πόσο προϊόν παράγεται από τη χρησιμοποίηση όλων των εισροών (κεφαλαίου και εργασίας) στην παραγωγική διαδικασία. Με άλλα λόγια, η ΣΠΣ δείχνει κατά

πόσο αποδοτικά οι εισροές μετατρέπονται σε εκροές. Οι συντελεστές παραγωγής που αναφέρονται στην εργασία και το κεφάλαιο διαχωρίζονται εδώ ως προς την ποσότητα (ώρες εργασίας και απόθεμα κεφαλαίου) και την ποιότητα (σύνθεση του εργατικού δυναμικού σε σχέση με το επίπεδο εκπαίδευσης και σύνθεση του κεφαλαίου σε σχέση με το μέρος αυτού που αφορά ή δεν αφορά τις ΤΠΕ) (de Vries and Erumban, 2017).

Στη συνολική περίοδο 2000-2016, η μεταβολή της μεγέθυνσης της οικονομίας καθοδηγείται από τη συνεισφορά της ποσότητας εργασίας (σύνολο ωρών ερ-

γασίας) και της ΣΠΣ. Αντιθέτως, η σύνθεση του εργατικού δυναμικού και του κεφαλαίου έχουν μικρή συνεισφορά στη μεταβολή της μεγέθυνσης της οικονομίας. Η συνεισφορά του κεφαλαίου που δεν αφορά τις ΤΠΕ είναι αρνητική μετά το 2010, σε σύγκριση με τη θετική του συνεισφορά κατά την προηγούμενη περίοδο. Η συνεισφορά του κεφαλαίου που αφορά τις ΤΠΕ είναι σταθερά θετική αλλά μικρή, και μειώθηκε σημαντικά μετά το 2008, κατά περίπου -84% μεταξύ 2008-2016. Η συνεισφορά της ποιότητας του εργατικού δυναμικού είναι σταθερά θετική (εκτός από το 2014) και παρουσιάζει μια συνολική αύξηση μετά το 2010.

Τα παραπάνω αποτελέσματα είναι σύμφωνα με εκείνα άλλων χωρών της ΕΕ, δείχνοντας ότι η Ελλάδα και συνολικά η Ευρώπη υστερούν ως προς την προσαρμογή τους στην οικονομία της γνώσης, σε σύγκριση με τις ΗΠΑ, που χρησιμοποιούν περισσότερο και αποτελεσματικότερα το κεφάλαιο σε ΤΠΕ καθώς και το υψηλά εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό (Mas and Stehrer, 2012). Ωστόσο, τα ποσοστά των εργαζομένων σε μεταποιητικούς κλάδους μεσαίας και υψηλής τεχνολογίας και σε τομείς υπηρεσιών έντασης γνώσης στην Ελλάδα είναι σημαντικά μικρότερα σε σύγκριση με αυτά των χωρών της ΕΕ-28 (βλ. Διαγράμματα 6 και 7, αντίστοιχα).

4. Εξελίξεις στην κλαδική παραγωγικότητα

Επιπρόσθετα με τις εξελίξεις σε μακροοικονομικό επίπεδο, η παραγωγικότητα διερευνάται και στο επίπεδο των τομέων οικονομικής δραστηριότητας, έτσι ώστε να εντοπιστούν πιο λεπτομερείς πτυχές των διαρθρωτικών προβλημάτων και διαφορές με την παραγωγικότητα αντίστοιχων τομέων άλλων χωρών (με βέλτιστη επίδοση). Οι Πίνακες 2 και 3 αναφέρονται στο επίπεδο και τη μεταβολή της παραγωγικότητας σε 20 τομείς της ελληνικής οικονομίας σε σχέση με την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (ΑΠΑ) ανά ώρα εργασίας και ανά εργαζόμενο, αντίστοιχα, τα έτη 2008 και 2016. Επίσης, δείχνουν τη συμμετοχή κάθε τομέα στο ΑΕΠ της χώρας. Διευκρινίζεται ότι η παραγωγικότητα της εργασίας μπορεί να διαφέρει σημαντικά μεταξύ των κλάδων όχι (αποκλειστικά) λόγω της καλύτερης ή χειρότερης επίδοσής τους, αλλά και της διαφορετικής έντασης κεφαλαίου/εργασίας.

Με βάση και τους δύο ορισμούς της παραγωγικότητας, ο πλέον παραγωγικός τομέας της ελληνικής οικονομίας είναι αυτός της Διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, με τους τομείς της Παροχής ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού, Παροχής νερού, επεξεργασίας λυμάτων, διαχείρισης αποβλήτων και εξυγίανσης, και Χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων να ακολουθούν στη σειρά. Η

μεγάλη ΑΠΑ ανά ώρα εργασίας και εργαζόμενο στη Διαχείριση ακίνητης περιουσίας αποδίδεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τομέα, ο οποίος είναι πολύ υψηλής έντασης κεφαλαίου, με σχετικά υψηλές αξίες συναλλαγών, εξαιτίας των τιμών των ακινήτων, και μικρό αριθμό εργαζομένων. Αντιθέτως, οι λιγότερο παραγωγικοί τομείς είναι η Γεωργία, δασοκομία και αλιεία, οι Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, και το Χονδρικό και λιανικό εμπόριο.

Μεταξύ 2008-2016, οι τομείς με τη μεγαλύτερη βελτίωση στην παραγωγικότητα είναι η Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, η Μεταποίηση, οι Κατασκευές (ως προς την ΑΠΑ ανά ώρα εργασίας) και η Γεωργία, δασοκομία και αλιεία (ως προς την ΑΠΑ ανά εργαζόμενο). Σημειώνεται ότι, μεταξύ 2008-2016, οι τομείς της Διαχείρισης ακίνητης περιουσίας και της Μεταποίησης σημείωσαν αύξηση της συμμετοχής τους στο ΑΕΠ και, το 2016, είχαν τη μεγαλύτερη συμμετοχή στο ΑΕΠ (21,3% και 9,4%), μαζί με τον τομέα της Δημόσιας διοίκησης και άμυνας, και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης (11,8%), του οποίου η παραγωγικότητα επίσης αυξήθηκε.

Οι περισσότεροι τομείς επέδειξαν σημαντική μείωση της παραγωγικότητας κατά την περίοδο της κρίσης. Οι τομείς με τη μεγαλύτερη μείωση είναι οι Δραστηριότητες διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών, και Ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας, των Ορυχείων και λατομείων, των Μεταφορών και της αποθήκευσης, των Επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων, της Πληροφόρησης και επικοινωνίας, του Χονδρικού και λιανικού εμπορίου, και της επισκευής αυτοκινήτων και μοτοσικλετών.

Τα Διαγράμματα 8-15 απεικονίζουν την εξέλιξη του δείκτη της παραγωγικότητας για την Ελλάδα, ως προς την ΑΠΑ ανά ώρα εργασίας, την ετήσια μεταβολή του, και το χάσμα παραγωγικότητας από την πλέον παραγωγική χώρα μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ (εξαιρουμένων των ΗΠΑ, της Ιαπωνίας και της Τουρκίας, για τις οποίες δεν υπάρχουν διαθέσιμα λεπτομερή στοιχεία για τις ώρες εργασίας), για τους ακόλουθους ευρείς τομείς οικονομικής δραστηριότητας:

- Γεωργία, δασοκομία και αλιεία,
- Ορυχεία και λατομεία,
- Μεταποίηση,
- Κατασκευές,
- Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης, μεταφορές και αποθήκευση,
- Πληροφόρηση και επικοινωνία,

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ) ανά ώρα εργασίας (ευρώ σε σταθερές τιμές 2010) ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας και τομεακή συμμετοχή (%) στο ΑΕΠ, 2008 και 2016

Τομέας (NACE rev. 2)	2008		2016		% μεταβολή ΑΠΑ ανά ώρα
	Μερίδιο ΑΕΠ (%)	ΑΠΑ ανά ώρα	Μερίδιο ΑΕΠ (%)	ΑΠΑ ανά ώρα	
Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	2,7	5,7	3,9	6,5	14,4
Ορυχεία και λατομεία	0,4	35,1	0,3	19,5	-44,4
Μεταποίηση	9,0	18,6	9,4	22,8	22,7
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	1,0	50,3	1,4	56,9	13,1
Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και εξυγίανση	1,7	61,0	1,4	45,2	-26,0
Κατασκευές	4,4	11,3	3,1	13,6	20,5
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή αυτοκινήτων και μοτοσικλετών	12,8	12,5	9,0	8,2	-34,3
Μεταφορές και αποθήκευση	8,3	33,8	5,5	21,4	-36,6
Υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης	5,8	17,4	6,7	13,8	-20,6
Πληροφόρηση και επικοινωνία	4,0	46,6	3,1	29,8	-36,1
Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	4,64	44,2	4,5	43,2	-2,1
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	13,7	1.433,1	21,3	1.746,2	21,8
Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	3,9	16,8	3,1	10,6	-37,0
Δραστηριότητες διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών	2,7	25,9	1,6	10,5	-59,6
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	8,9	22,3	11,8	25,9	16,2
Εκπαίδευση	5,6	26,4	6,5	26,8	1,5
Ανθρώπινη υγεία και κοινωνική μέριμνα	6,3	29,3	4,1	16,1	-45,0
Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	1,5	29,8	1,3	24,8	-16,9
Άλλες υπηρεσίες	2,2	12,8	2,6	12,0	-6,2
Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, μη διαφοροποιημένες δραστηριότητες νοικοκυριών για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για ιδία χρήση	0,6	9,6	0,3	6,9	-27,7

Πηγή: Στοιχεία Eurostat και υπολογισμοί του συγγραφέα.

- Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες,
- Επαγγελματικές, επιστημονικές, τεχνικές δραστηριότητες, και δραστηριότητες διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών.

Δεδομένου ότι δεν υπάρχει χώρα η οποία να είναι σταθερά η πλέον παραγωγική σε κάθε τομέα κατά την υπό εξέταση περίοδο, χρησιμοποιείται η προσέγγιση της δυναμικής συγκριτικής αξιολόγησης (dynamic benchmarking). Δηλαδή, η χώρα αναφοράς με βάση

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ) ανά εργαζόμενο (ευρώ σε σταθερές τιμές 2010) ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας και τομεακή συμμετοχή (%) στο ΑΕΠ, 2008 και 2016

Τομέας (NACE rev. 2)	2008		2016		% μεταβολή ΑΠΑ ανά εργαζόμενο
	Μερίδιο ΑΕΠ (%)	ΑΠΑ ανά εργαζόμενο	Μερίδιο ΑΕΠ (%)	ΑΠΑ ανά εργαζόμενο	
Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	2,7	11.206	3,9	13.680	22,1
Ορυχεία και λατομεία	0,4	75.579	0,3	41.600	-45,0
Μεταποίηση	9,0	39.908	9,4	47.516	19,1
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	1,0	105.641	1,4	119.366	13,0
Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και εξυγίανση	1,7	122.999	1,4	90.568	-26,4
Κατασκευές	4,4	25.086	3,1	25.552	1,9
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή αυτοκινήτων και μοτοσικλετών	12,8	28.349	9,0	18.023	-36,4
Μεταφορές και αποθήκευση	8,3	81.698	5,5	46.460	-43,1
Υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης	5,8	39.619	6,7	31.520	-20,4
Πληροφόρηση και επικοινωνία	4,0	96.884	3,1	60.220	-37,8
Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	4,64	90.777	4,5	89.676	-1,2
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	13,7	3.110.352	21,3	3.783.344	21,6
Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	3,9	36.176	3,1	22.014	-39,1
Δραστηριότητες διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών	2,7	53.667	1,6	21.081	-60,7
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	8,9	45.630	11,8	52.079	14,1
Εκπαίδευση	5,6	38.440	6,5	35.790	-6,9
Ανθρώπινη υγεία και κοινωνική μέριμνα	6,3	59.412	4,1	30.251	-49,1
Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	1,5	58.067	1,3	46.617	-19,7
Άλλες υπηρεσίες	2,2	26.042	2,6	22.738	-12,7
Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, μη διαφοροποιημένες δραστηριότητες νοικοκυριών για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για ίδια χρήση	0,6	19.495	0,3	12.802	-34,3

Πηγή: Στοιχεία Eurostat και ίδια επεξεργασία.

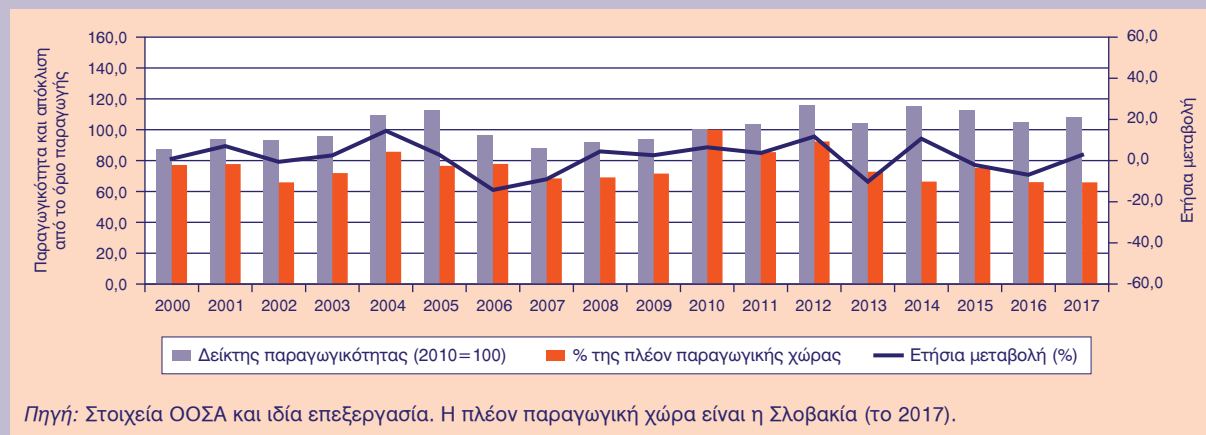
την οποία προκύπτει το χάσμα παραγωγικότητας (η απόσταση από το όριο παραγωγής) αντιστοιχεί στην πλέον παραγωγική χώρα μεταξύ αυτών του ΟΟΣΑ σε κάθε τομέα και μπορεί να διαφέρει κατά τη διάρκεια της περιόδου μελέτης. Η συγκεκριμένη προσέγγιση

διασφαλίζει ότι η ομάδα των χωρών αναφοράς αποτελείται από τις πλέον παραγωγικές οικονομίες.

Είναι φανερό ότι, σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις, μαζί με τη μείωση του επιπέδου της παραγωγικότητας, η απόσταση κάθε τομέα της ελληνικής οικονομίας

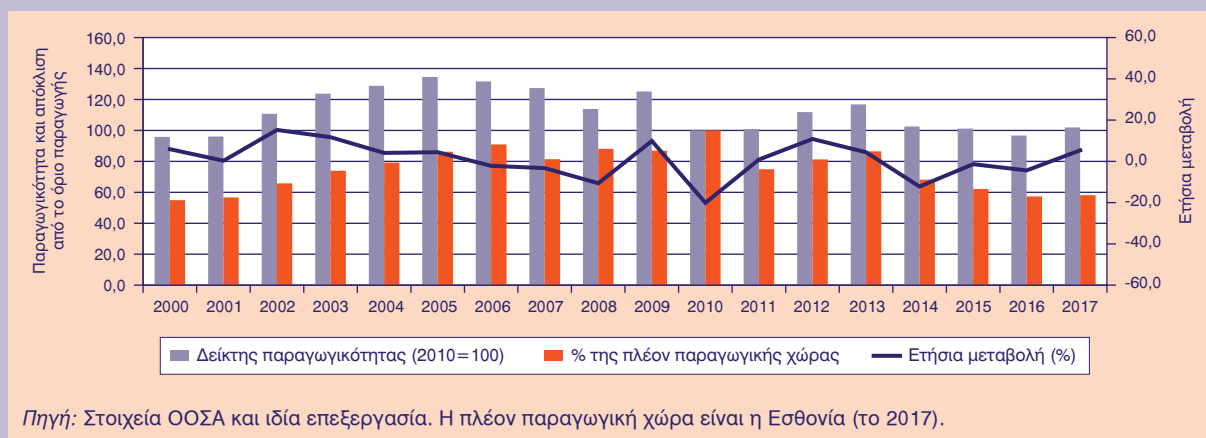
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 8

Δείκτης παραγωγικότητας, ετήσια μεταβολή και χάσμα από την πιο παραγωγική χώρα στη Γεωργία, δασοκομία και αλιεία στην Ελλάδα, 2000-2017

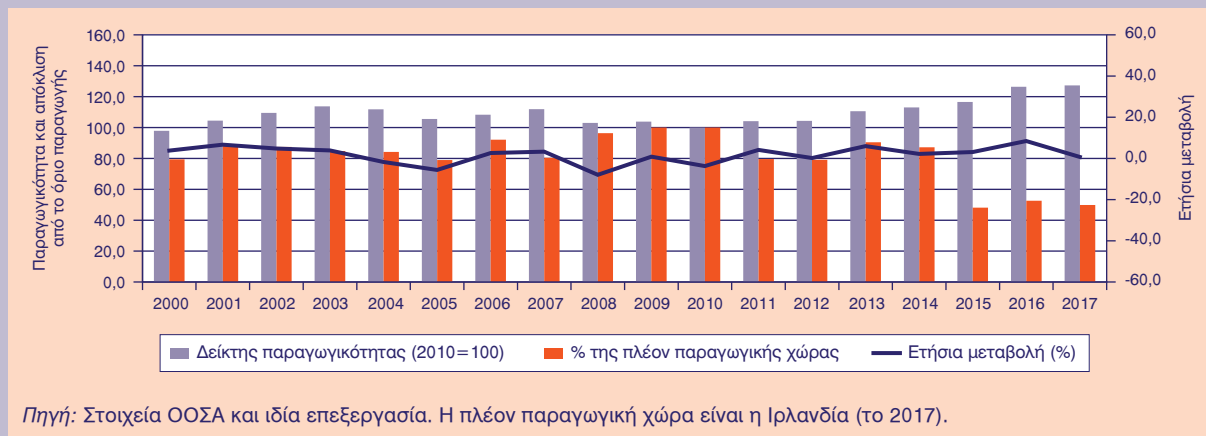
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 9

Δείκτης παραγωγικότητας, ετήσια μεταβολή και χάσμα από την πιο παραγωγική χώρα στα Ορυχεία και τις Δραστηριότητες κοινής ωφέλειας στην Ελλάδα, 2000-2017

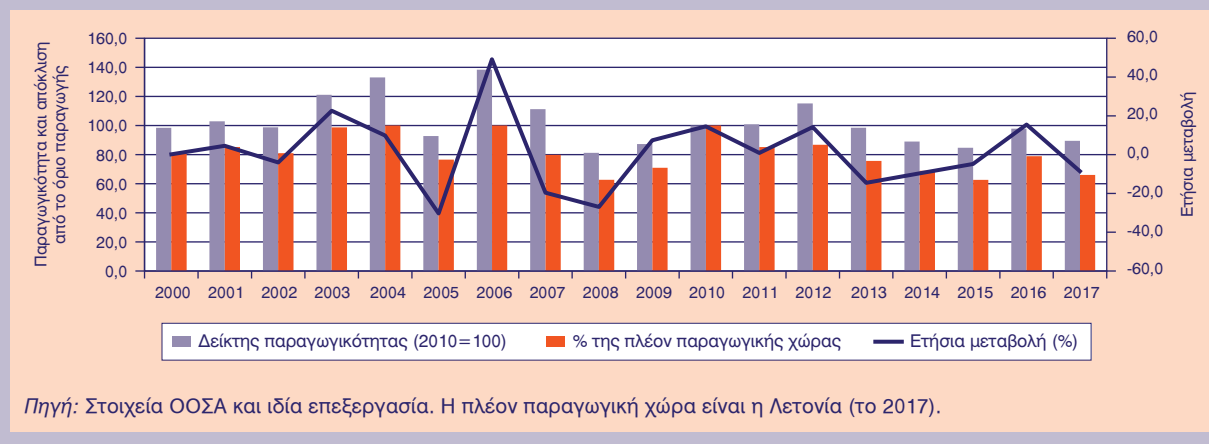
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 10

Δείκτης παραγωγικότητας, ετήσια μεταβολή και χάσμα από την πιο παραγωγική χώρα στη Μεταποίηση στην Ελλάδα, 2000-2017

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 11

Δείκτης παραγωγικότητας, ετήσια μεταβολή και χάσμα από την πιο παραγωγική χώρα στις Κατασκευές στην Ελλάδα, 2000-2017

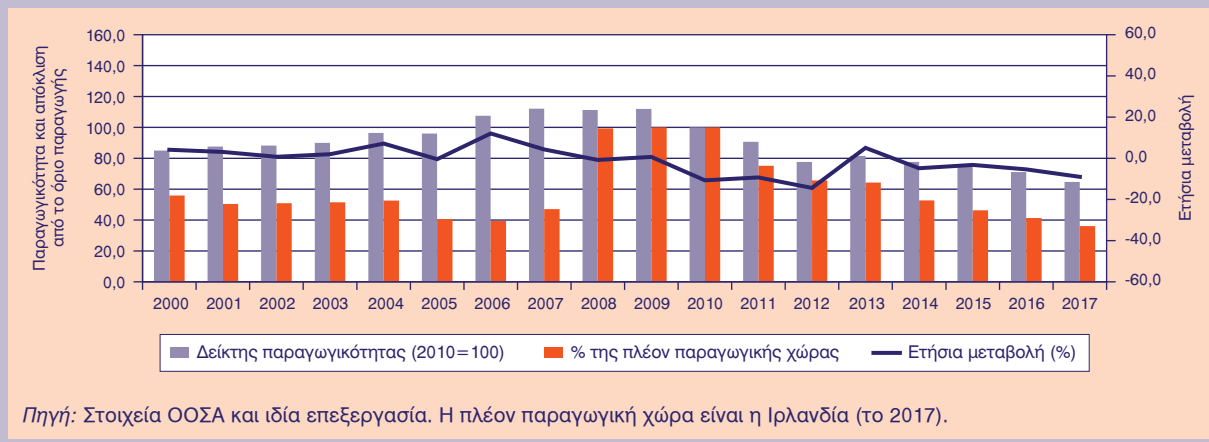
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 12

Δείκτης παραγωγικότητας, ετήσια μεταβολή και χάσμα από την πιο παραγωγική χώρα στο Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, τις Υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης, τις Μεταφορές και την αποθήκευση στην Ελλάδα, 2000-2017

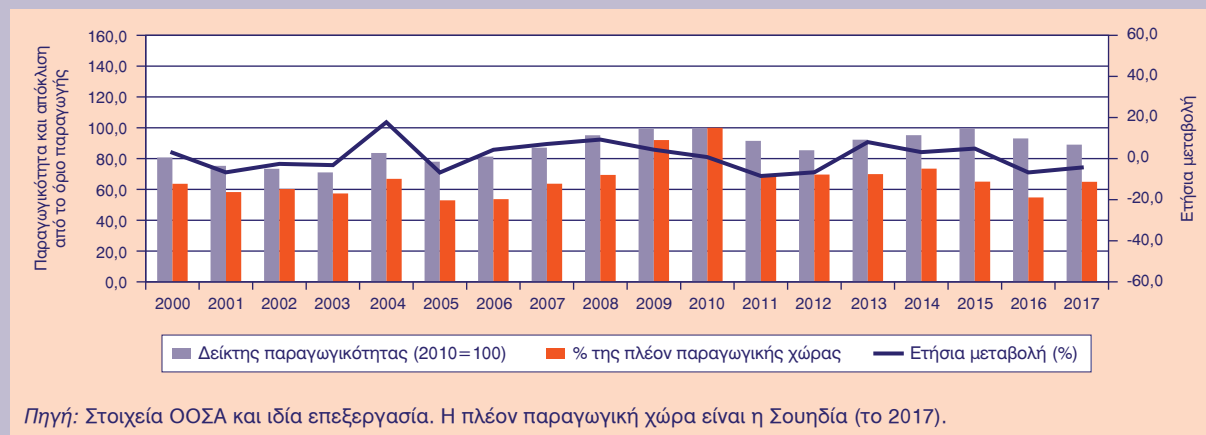
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 13

Δείκτης παραγωγικότητας, ετήσια μεταβολή και χάσμα από την πιο παραγωγική χώρα στην Πληροφόρηση και επικοινωνία στην Ελλάδα, 2000-2017

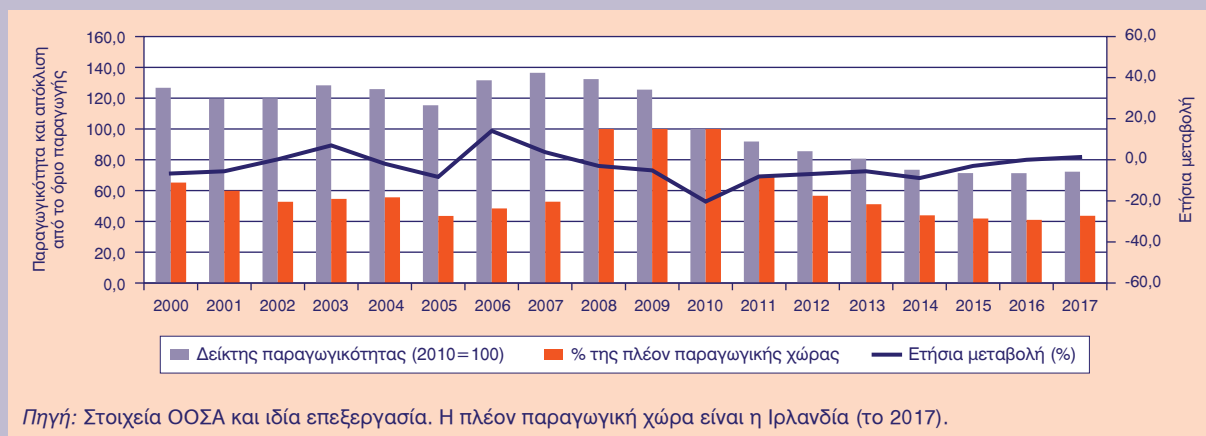
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 14

Δείκτης παραγωγικότητας, ετήσια μεταβολή και χάσμα από την πιο παραγωγική χώρα στις Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες στην Ελλάδα, 2000-2017

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 15

Δείκτης παραγωγικότητας, ετήσια μεταβολή και χάσμα από την πιο παραγωγική χώρα στις Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες και τις Δραστηριότητες διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών στην Ελλάδα, 2000-2017

από το όριο παραγωγής αυξάνεται, ιδιαίτερα κατά τα τελευταία έτη. Στη διάρκεια της συνολικής χρονικής περιόδου 2000-2017, οι τομείς των υπηρεσιών της Πληροφόρησης και της επικοινωνίας, των Χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων, και των Επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων, και διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών, εμφάνισαν, κατά μέσο όρο, τη μεγαλύτερη απόσταση από το όριο παραγωγής (μεταξύ 60%-70%).

Το έτος 2017, υπάρχουν τομείς όπου η Ελλάδα απέχει μακράν από το αντίστοιχο όριο παραγωγής (<50%), όπως αυτοί της Πληροφόρησης και της επικοινωνίας, των Επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων, και διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών, και της Μεταποίησης. Σε αυτούς τους το-

μείς, μπορεί να θεωρηθεί ότι υπάρχουν τα μεγαλύτερα περιθώρια για βελτίωση της παραγωγικότητας. Κατά την περίοδο της κρίσης (2008-2016), όλοι οι τομείς οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα αύξησαν την απόστασή τους από το αντίστοιχο όριο παραγωγής, εκτός των Κατασκευών, όπου η απόσταση μειώθηκε κατά 5,4%.

Οι τομείς οικονομικής δραστηριότητας που παρουσίασαν τη μεγαλύτερη απόκλιση από το όριο παραγωγής την περίοδο της κρίσης είναι αυτοί της Πληροφόρησης και της επικοινωνίας (κατά 64%), των Επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων, και διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών (κατά 56%), της Μεταποίησης (κατά 48%) και του Χονδρικού και λιανικού εμπορίου, των Υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης, των Μεταφορών και της

αποθήκευσης (κατά 47%). Δηλαδή, οι τομείς εκείνοι όπου η Ελλάδα υστερεί μόνιμα με μεγάλη απόσταση από το όριο παραγωγής, όπως η Πληροφόρηση και επικοινωνία, οι Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, και οι Διοικητικές και υποστηρικτικές υπηρεσίες, είναι και αυτοί όπου παρουσιάστηκαν οι μεγαλύτερες αποκλίσεις από το όριο παραγωγής κατά την περίοδο της κρίσης. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει την περιορισμένη ανθεκτικότητα των συγκεκριμένων τομέων, δηλαδή, τη μειωμένη ικανότητά τους να προσαρμόζονται στο γρήγορα μεταβαλλόμενο περιβάλλον του διεθνούς ανταγωνισμού και της τεχνολογικής προόδου. Η ανάγκη για αύξηση της προσαρμοστικής ικανότητας επίσης αφορά την ελληνική μεταποίηση, η οποία, παρά τη βελτίωση της παραγωγικότητάς της την περίοδο της κρίσης, απομακρύνθηκε περαιτέρω από το αντίστοιχο όριο παραγωγής.

5. Συμπεράσματα

Στο παρόν άρθρο παρουσιάστηκαν οι εξελίξεις και ορισμένες μακροχρόνιες τάσεις και προβλήματα που διέπουν την παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας. Η ανάλυση έδειξε τη σημαντική μείωση του επιπέδου παραγωγικότητας στην Ελλάδα, την αύξηση της απόκλισης από το διεθνές όριο παραγωγής κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, και, συνεπώς, την απώλεια ανταγωνιστικότητας της χώρας, σε σχεδόν όλους τους τομείς οικονομικής δραστηριότητας. Τα μεγαλύτερα περιθώρια βελτίωσης της παραγωγικότητας εντοπίστηκαν στους τομείς της Πληροφόρησης και επικοινωνίας, των Επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων, και διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών, και της Μεταποίησης.

Η συνεισφορά του κεφαλαίου που σχετίζεται με τις ΤΠΕ και της ποιότητας του εργατικού δυναμικού στη μεγέθυνση της οικονομίας υπήρξε θετική αλλά ιδιαίτερα μικρή, υποδεικνύοντας την ανάγκη για ενίσχυση της διάχυσης της τεχνολογίας και της καινοτομίας, και την περαιτέρω αξιοποίηση του ανθρωπίνου κεφαλαίου για να προωθηθεί η βιομηχανική παραγωγή. Σημειώνεται ότι η Ελλάδα κατατάσσεται στις τελευταίες θέσεις μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ σε σχέση με την απευθείας κρατική χρηματοδότηση της έρευνας και ανάπτυξης (Ε&Α) στις επιχειρήσεις, τα φορολογικά κίνητρα για Ε&Α και τις δαπάνες των επιχειρήσεων για Ε&Α. Ωστόσο, κατατάσσεται στις υψηλότερες θέσεις σε σχέση με τη συμμετοχή των νέων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και το ποσοστό των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στις φυσικές επιστήμες και τις επιστήμες μηχανικού (Τσέκερης και Σκίντζη, 2017).

Επιπρόσθετα με την ενίσχυση της προσαρμοστικής ικανότητας στην τεχνολογική πρόοδο, η ελληνική οικονομία πρέπει να αντιμετωπίσει με μια σειρά μεταρρυθμίσεων δομικά προβλήματα που συνδέονται άμεσα με τη χαμηλή παραγωγικότητά της, όπως η περιορισμένη εξωστρέφεια, η αναποτελεσματική ρύθμιση των αγορών προϊόντων και εργασίας, η έλλειψη επαρκούς ανταγωνισμού και οι αδυναμίες του δημόσιου τομέα. Ο σημαντικός ρόλος των θεσμικών και πολιτικών παραγόντων είναι επίσης ευρέως αναγνωρισμένος, όπως η ποιότητα των κυβερνητικών πολιτικών και θεσμών, για παράδειγμα, αναφορικά με την εφαρμογή των κανόνων δικαίου, την κυβερνητική αποτελεσματικότητα και τη διαφάνεια, τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο. Οι παράγοντες αυτοί δύνανται να έχουν καθοριστική επίδραση στη διαδικασία παραγωγής και τις οικονομικές επιδόσεις μακροπρόθεσμα (Acemoglu, 2008· Rodríguez-Posé, 2013; Rodríguez-Posé and Di Cataldo, 2015).

Με βάση την εθνική στρατηγική ανάπτυξης (Ελληνική Κυβέρνηση, 2018), απαιτείται μεταφορά ή ανακατανομή πόρων από επιχειρήσεις ή κλάδους με χαμηλή παραγωγικότητα προς επιχειρήσεις ή κλάδους αυξημένης παραγωγικότητας, δίνοντας έμφαση σε οικονομικές δραστηριότητες οι οποίες παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες υψηλότερης προστιθέμενης αξίας. Τέτοιες δραστηριότητες περιλαμβάνουν τη γεωργία, ιδιαίτερα όσον αφορά αγροτικά προϊόντα που εξαγονται και συνδέονται με τον τουρισμό, τη βιομηχανική μεταποίηση, τις μεταφορές και την αποθήκευση, και τις υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης, πληροφόρησης και επικοινωνίας. Τέλος, η αναβάθμιση και ο εκσυγχρονισμός της περιφερειακής διακυβέρνησης και των διαδικασιών σχεδιασμού του χώρου και των χρήσεων γης μπορούν να έχουν σημαντική θετική συνεισφορά στη μεγέθυνση του παραγόμενου προϊόντος και της παραγωγικότητας της χώρας (OECD, 2017).

Βιβλιογραφία

Στα Ελληνικά

Αθανασίου, Ε., Τσέκερης, Θ., Τσούμα, Α. (2014), Ανάλυση εισροών-εκροών και πολλαπλασιαστικές επιδράσεις στην ελληνική οικονομία, *Οικονομικές Εξελίξεις*, 24, 69-79.

Ελληνική Κυβέρνηση (2018), *Ελλάδα: Μια Στρατηγική Ανάπτυξης για το Μέλλον*, Ελληνική Κυβέρνηση, Αθήνα (Διαθέσιμο στο: <<https://www.docdroid.net/JnCoyha/strathgikh-anartyxhs-teliko.pdf>>. Τελευταία πρόσβαση στις 21 Αυγούστου, 2018).

Τσέκερης, Θ. και Σκίντζη, Γ. (2017), Συμμετοχή και δυνατότητες της Ελλάδας στις παγκόσμιες αλυσίδες αξίας, *Οικονομικές Εξελίξεις*, 32, 73-82.

Στα Αγγλικά

Acemoglu, D. (2008), *Introduction to Modern Economic Growth*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Charron, N., Dahlberg, S., Holmberg, S., Rothstein, B., Khomenko, A., Svensson, R. (2016), *The Quality of Government EU Regional Dataset*. Sep16 version, The Quality of Government Institute, University of Gothenburg, Gothenburg, Sweden (Διαθέσιμο στο: <<http://www.qog.pol.gu.se>>).

de Vries, K. and Erumban, A.A. (2017), *Total Economy Database: A detailed guide to its sources and methods*, The Conference Board, Brussels, Belgium.

Feenstra, R., Inklaar, R., Timmer, M. (2015), The next generation of the Penn World Table, *American Economic Review*, 105 (10), 3150-3182.

Mariolis, T. and Soklis, G. (2015), The Sraffian multiplier for the Greek economy: evidence from the Supply and Use Table for the year 2010, *KEPE Discussion Papers*, No. 142, KEPE, Athens, Greece.

Mas, M. and Stehrer, R. (eds.) (2012), *Industrial Productivity in Europe: Growth and Crisis*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, U.K.

OECD (2001), *Measuring Productivity - OECD Manual: Measurement of Aggregate and Industry-Level Productivity Growth*, OECD Publications, Paris, France.

OECD (2017), *The Governance of Land Use in OECD Countries - Policy Analysis and Recommendations*, OECD Publications, Paris, France.

Papaioannou, S. (2015), Fiscal multipliers in euro area peripheral countries: empirical evidence from a structural VAR model, *KEPE Discussion Papers*, No. 141, KEPE, Athens, Greece.

Papaioannou, S., Tsekeris, T., Tassis, C. (2017), *Regional and Sectoral Efficiency of the Greek Economy: Measurement and Determinants*, Studies, No. 78, KEPE, Athens, Greece.

Rodríguez-Posé, A. (2013), Do institutions matter for regional development? *Regional Studies*, 47 (7), 1034-1047.

Rodríguez-Posé, A., Di Cataldo, M. (2015), Quality of government and innovative performance in the regions of Europe, *Journal of Economic Geography*, 15 (4), 673-706.

Tsekeris, T. (2017), Network analysis of inter-sectoral relationships and key sectors in the Greek economy, *Journal of Economic Interaction and Coordination*, 12 (2), 413-435.

van Ark, B. and Jäger, K. (2017), Recent trends in Europe's output and productivity growth performance at the sector level, 2002-2015, *International Productivity Monitor*, 33, Fall 2017.

Σχετική αποτελεσματικότητα της νοσηλευτικής δραστηριότητας των δημόσιων νοσοκομείων στην Ελλάδα

Ρωξάνη Καραγιάννη*

1. Εισαγωγή

Τα νοσοκομεία κατατάσσονται στην κορυφή των υγειονομικών συστημάτων των χωρών εφόσον έχουν πρωταρχικό και σημαντικό ρόλο στην παροχή υπηρεσιών υγείας (OECD, 2017· WHO, 2000). Από την πλευρά του πολίτη αποτελούν τον κύριο φορέα προστασίας της υγείας, ενώ για την πολιτεία είναι το πεδίο εφαρμογής των μεγαλύτερων παρεμβάσεων στον χώρο της υγείας. Μετά το 2010 οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στον τομέα της υγείας στην Ελλάδα επικεντρώθηκαν στη συγκράτηση των δαπανών υγείας και στην παράλληλη διατήρηση της καθολικής πρόσβασης και βελτίωση της ποιότητας της προσφερόμενης περίθαλψης, με μεγάλο μέρος αυτών των μεταρρυθμίσεων να αφορά τη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια περίθαλψη.

Το ύψος των δαπανών υγείας για τη νοσοκομειακή περίθαλψη αποτελεί ένδειξη για το μέγεθος και τη σπουδαιότητα της λειτουργίας της. Το 2016, οι συνολικές δαπάνες της νοσοκομειακής περίθαλψης ανήλθαν στο 43,4% (€6,4 δις) των συνολικών δαπανών υγείας (ΕΛΣΤΑΤ, Σύστημα λογαριασμών υγείας, 2018). Επιπρόσθετα, η συμμετοχή της Γενικής Κυβέρνησης στη νοσοκομειακή δαπάνη κυμάνθηκε περίπου στο 64% των συνολικών δαπανών υγείας το 2015 (Καραγιάννη, 2017). Σύμφωνα με την Εισηγητική Έκθεση για τον Κρατικό Προϋπολογισμό του 2018, από τα €2,7 δις προβλεπόμενα έσοδα των δημόσιων νοσοκομείων για το έτος 2017 τα €1,5 δις αφορούν μεταβιβάσεις από τον Κρατικό Προϋπολογισμό (Υπουργείο Οικονομικών, 2017). Οι μεταβιβάσεις αυτές καλύπτουν τις λειτουργικές ανάγκες των δημόσιων νοσοκομείων και την αποζημίωση του ανθρώπινου δυναμικού. Επιπρό-

σθετα, η Γενική Κυβέρνηση μπορεί να συνεισφέρει με έκτακτη επιχορήγηση για την κάλυψη των ληξιπρόθεσμων οφειλών προς τρίτους.

Τα νοσοκομεία αποτελούν αντικείμενο έρευνας για τη βέλτιστη αξιοποίηση των πόρων, τη βελτίωση της παραγωγικότητας και της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών καθώς και την άσκηση πολιτικής. Πολλές μελέτες στη διεθνή βιβλιογραφία αξιολογούν τη σχετική αποτελεσματικότητα της νοσηλευτικής δραστηριότητας, χρησιμοποιώντας είτε δείκτες εκρών και εισροών (βλέπε Lorenzoni and Marino, 2017· Rahimi et al., 2014· OECD, 2002) είτε πιο σύνθετες μεθόδους (βλέπε O'Neil et al., 2008· Kohl et al., 2018· Hollingsworth, 2008· Jacobs et al., 2006) με στόχο να εντοπίσουν τα δυνατά και αδύνατα σημεία στη λειτουργία των νοσοκομείων και να βοηθήσουν τους διοικητές των οργανισμών στην άσκηση πολιτικής. Το παρόν άρθρο εστιάζει στην ανάλυση της νοσηλευτικής δραστηριότητας των δημόσιων νοσοκομείων της Ελλάδας, διακρίνοντας τα νοσοκομεία με βάση τη γεωγραφική τους κατανομή και το μέγεθός τους. Μεθοδολογικά βασίζεται στη χρήση δεικτών εκρών, οι οποίοι μπορούν να συγκριθούν ταυτόχρονα μεταξύ τους με τη χρήση διαγραμματικής απεικόνισης.

2. Μεθοδολογία

Η νοσηλευτική δραστηριότητα των δημόσιων νοσοκομείων προσδιορίζεται από μία σειρά μεγεθών όπως ο αριθμός των ανεπτυγμένων κλινών¹, ο αριθμός των ημερών νοσηλείας, ο αριθμός των νοσηλευθέντων ασθενών, ο αριθμός των επισκέψεων στα τακτικά εξωτερικά ιατρεία (ΤΕΙ), στα τακτικά επείγοντα ιατρεία (ΤΕΠ) καθώς και στα ιατρεία ολοήμερης λειτουργίας. Επιπρόσθετα, για την ερμηνεία της σχετικής αποτελεσματικότητας της δραστηριότητας των νοσοκομείων χρησιμοποιούνται και οι δείκτες εκρών, κυριότεροι των οποίων είναι η μέση διάρκεια νοσηλείας, η μέση ετήσια πληρότητα κλινών, ο ρυθμός εισροής ασθενών ανά κλίνη και το μέσο διάστημα εναλλαγής ασθενών ανά κλίνη. Οι δείκτες αυτοί αξιολογούν το παραγόμενο έργο των νοσοκομείων και επιτρέπουν τη διενέργεια συγκριτικών αναλύσεων μεταξύ των νοσοκομείων ή υποομάδων αυτών (Λιαρόπουλος, 2007).

* Ερευνήτρια Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

– Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις της συγγραφέως και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

1. Ανεπτυγμένες κλίνες ορίζονται όλες οι κλίνες των νοσοκομείων που είναι άμεσα διαθέσιμες προς χρήση.

Πιο αναλυτικά, η μέση διάρκεια νοσηλείας είναι βασικός δείκτης αξιολόγησης της λειτουργίας και της αποδοτικότητας των νοσοκομειακών μονάδων και ορίζεται από τη σχέση:

$$\text{Μέση διάρκεια νοσηλείας} = \frac{\text{Αριθμός ημερών νοσηλείας}}{\text{Αριθμός νοσηλευθέντων ασθενών}} \quad (1)$$

Το μέγεθός της επηρεάζεται από τις συνθήκες νοσηλείας, τις αποφάσεις των ιατρών σχετικά με τη θεραπευτική διαδικασία, τα χαρακτηριστικά της νόσου αλλά και την οργανωτική διάρθρωση του νοσοκομείου. Η μείωση του δείκτη αποτελεί θετική εξέλιξη για τη λειτουργία του νοσοκομείου.

Η μέση ετήσια πληρότητα κλινών ορίζεται από τη σχέση:

$$\text{Μέση ετήσια πληρότητα κλινών} = \frac{100 \times \text{Αριθμός ημερών νοσηλείας}}{365 \times \text{Αριθμός κλινών}} \quad (2)$$

και εκφράζει την αποδοτική χρήση των πόρων ενός νοσοκομείου. Χαμηλός βαθμός πληρότητας υποδηλώνει ότι το νοσοκομείο λειτουργεί αντιοικονομικά, λαμβάνοντας υπόψη ότι ένα νοσοκομείο αντιμετωπίζει υψηλά σταθερά έξοδα, όπως η μισθοδοσία του ανθρώπινου δυναμικού. Υψηλά ποσοστά πληρότητας (πάνω από 90%) μπορεί να εκφράζουν υπερεντατική λειτουργία του νοσοκομείου και διόγκωση του μεταβλητού κόστους.

Η ανάλυση της αποδοτικής χρήσης των πόρων ενός νοσοκομείου συμπληρώνεται από τους δείκτες του ρυθμού εισροής ασθενών ανά κλίνη και του διαστήματος εναλλαγής των ασθενών ανά κλίνη. Ο ρυθμός εισροής ασθενών εκφράζει τον ρυθμό χρήσης των κλινών σε μία χρονική περίοδο και δίνεται από τη σχέση:

$$\text{Ρυθμός εισροής ασθενών ανά κλίνη} = \frac{\text{Αριθμός νοσηλευθέντων ασθενών}}{\text{Αριθμός κλινών}} \quad (3)$$

Το μέσο διάστημα εναλλαγής ασθενών ανά κλίνη εκφράζει πόσες ημέρες παραμένει κενή η κάθε κλίνη μέχρι την είσοδο του επόμενου ασθενή. Ορίζεται σύμφωνα με τη σχέση:

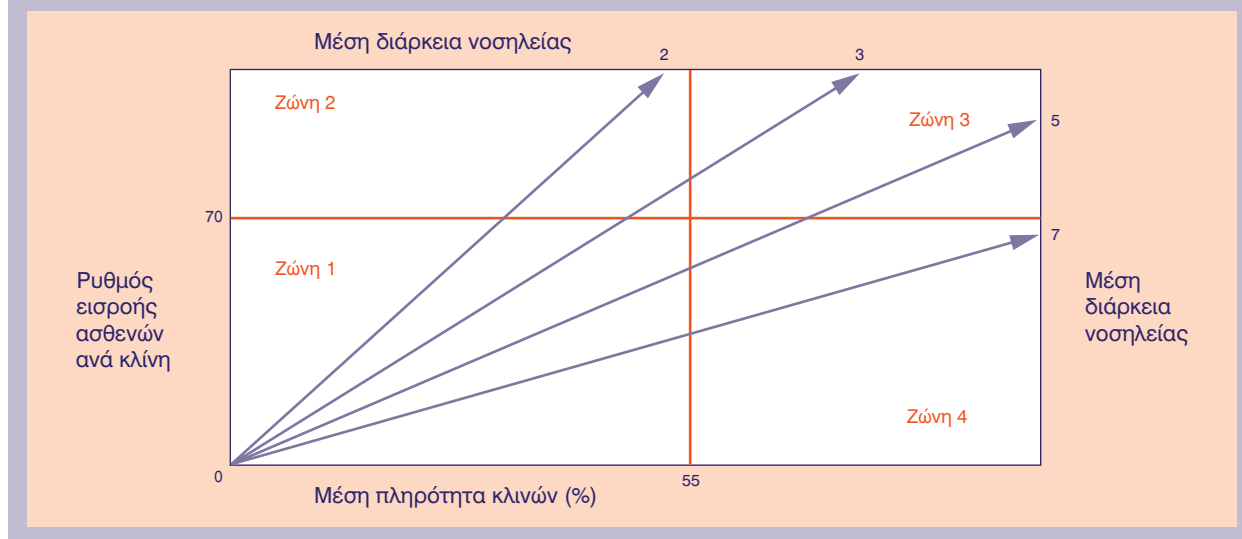
$$\begin{aligned} \text{Μέσο διάστημα εναλλαγής ασθενών ανά κλίνη} &= \\ &= \frac{365}{\text{Ρυθμός εισροής ασθενών ανά κλίνη}} - \text{Μέση διάρκεια νοσηλείας} \end{aligned} \quad (4)$$

Χαμηλό διάστημα εναλλαγής καταδεικνύει αποδοτική αξιοποίηση των κλινών με τη χρήση τους. Ο δείκτης μπορεί να λάβει και αρνητικές τιμές, οι οποίες εκφράζουν υπερεντατική χρήση και έλλειψη κλινών και συνήθως συνδέεται με τη χρήση των ράντζων.

Ενώ είναι σύνηθες να εξετάζονται οι προαναφερθέντες δείκτες εκκρών μεμονωμένα, η συνδυαστική ανάλυση δύο ή περισσότερων δεικτών μπορεί να οδηγήσει σε πιο ασφαλή συμπεράσματα για την αποτελεσματική λειτουργία των νοσοκομείων και κατ'επέκταση να συμβάλει στη λήψη αποφάσεων. Μία από τις πιο γνωστές μεθόδους μέτρησης της σχετικής αποτελεσματικότητας των νοσοκομείων μέσω των δεικτών εκκρών είναι η διαγραμματική απεικόνιση του Pabón Lasso (1986). Η βασική ιδέα έγκειται στη συνδυαστική απεικόνιση των δεικτών της μέσης πληρότητας κλινών, του ρυθμού εισροής ασθενών ανά κλίνη και της μέσης διάρκειας νοσηλείας σε ένα διάγραμμα (βλέπε Διάγραμμα 1). Στον άξονα Χ απεικονίζεται η μέση πληρότητα κλινών ενώ στον άξονα Υ ο ρυθμός εισροής ασθενών ανά κλίνη. Οι δύο αυτοί δείκτες παρέχουν την απαιτούμενη πληροφορία για τον υπολογισμό της μέσης διάρκειας νοσηλείας, η οποία απεικονίζεται στο διάγραμμα με ευθείες γραμμές από την αρχή των αξόνων. Η κάθε μία από τις ευθείες γραμμές εκφράζει έναν συγκεκριμένο αριθμό ημερών παραμονής των ασθενών στο νοσοκομείο. Το διάγραμμα χωρίζεται σε τέσσερις ζώνες με τη βοήθεια δύο γραμμών αναφοράς, οι οποίες απεικονίζουν τον μέσο όρο της πληρότητας κλινών και του ρυθμού εισροής ασθενών ανά κλίνη, αντίστοιχα, μιας σχετικά ομοειδούς ομάδας νοσοκομείων. Η κάθε ζώνη έχει τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Ζώνη 1: Νοσοκομεία με χαμηλή πληρότητα κλινών και χαμηλό ρυθμό εισροής ασθενών ανά κλίνη, υποδηλώνοντας μεγάλο αριθμό κλινών συγκριτικά με τη διαθέσιμη ζήτηση υπηρεσιών υγείας (λιγότερο επιθυμητή κατάσταση).
- Ζώνη 2: Νοσοκομεία με χαμηλή πληρότητα κλινών, υψηλό ρυθμό εισροής ασθενών ανά κλίνη και χαμηλή μέση διάρκεια νοσηλείας, υποδηλώνοντας αδικαιολόγητη και μη αναγκαία νοσηλεία, μεγάλο αριθμό κλινών ή/και τη νοσηλεία ασθενών με απλά περιστατικά.
- Ζώνη 3: Νοσοκομεία με υψηλή πληρότητα κλινών και υψηλό ρυθμό εισροής ασθενών ανά κλίνη. Στη ζώνη αυτή κατανέμονται νοσοκομεία, τα οποία έχουν επιτύχει ικανοποιητικό βαθμό σχετικής αποτελεσματικότητας με σχετικά μικρό βαθμό μη κατειλημμένων κλινών (η περισσότερο επιθυμητή κατάσταση).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1 Υπόδειγμα Pabón Lasso

- Ζώνη 4: Νοσοκομεία με υψηλή πληρότητα κλινών, χαμηλό ρυθμό εισροής ασθενών ανά κλίνη και υψηλή μέση διάρκεια νοσηλείας. Στη ζώνη αυτή κατανέμονται συνήθως νοσοκομεία που νοσηλεύουν ασθενείς με σοβαρά περιστατικά και χρόνιες παθήσεις ή νοσοκομεία που παρουσιάζουν αδικαιολόγητα μακρά διάρκεια παραμονής των ασθενών.

Σύμφωνα με τον Pabón Lasso (1986), η διαγραμματική απεικόνιση καθιστά άμεσα εμφανές το μέγεθος και την κατεύθυνση της μεταβολής σε κάθε έναν από τους δείκτες μέτρησης της σχετικής αποτελεσματικότητας, επιτρέπει τη διαχρονική παρακολούθηση των μεταβολών τους και παρέχει τη βάση για τη χάραξη πολιτικής με απώτερο στόχο τον περιορισμό των αδυναμιών στην απόδοση των νοσοκομείων. Η χρησιμότητα της ταυτόχρονης ανάλυσης των τριών δεικτών προκύπτει από το γεγονός ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η βελτίωση της σχετικής αποτελεσματικότητας των νοσοκομείων, η οποία οφείλεται στην αύξηση ή σταθερότητα του ρυθμού εισροής ασθενών ανά κλίνη ή στη μείωση της μέσης διάρκειας νοσηλείας, φαίνεται να αντισταθμίζεται από τη μείωση στη μέση πληρότητα των κλινών, ενώ σε άλλες περιπτώσεις καταγράφεται αύξηση στον ρυθμό εισροής ασθενών ανά κλίνη όταν η μέση διάρκεια νοσηλείας παρέμεινε σχετικά σταθερή και η μέση πληρότητα των κλινών αυξήθηκε.

3. Νοσηλευτική δραστηριότητα των νοσοκομείων

Η εμπειρική ανάλυση των μεγεθών της νοσηλευτικής δραστηριότητας για ένα δείγμα 116 δημόσιων νοσο-

κομείων βασίζεται στα διαθέσιμα στοιχεία της βάσης δεδομένων του Bi.Health του Υπουργείου Υγείας για την περίοδο 2010-2017. Από το δείγμα των νοσοκομείων εξαιρέθηκαν τα ψυχιατρικά νοσοκομεία, τα ΝΠΙΔ και τα νοσοκομεία με ελλειπή στοιχεία. Τα δημόσια νοσοκομεία διακρίνονται με βάση τη γεωγραφική τους κατανομή, το είδος και τη σοβαρότητα των περιστατικών που εξετάζουν καθώς και το μέγεθός τους (Πίνακας 1). Σε ό,τι αφορά τη γεωγραφική τους κατανομή τα 116 δημόσια νοσοκομεία κατανέμονται σε επτά υγειονομικές περιφέρειες (Υ.Πε.) (1η Υ.Πε.: Αττικής, 2η Υ.Πε.: Πειραιώς & Αιγαίου, 3η Υ.Πε.: Μακεδονίας, 4η Υ.Πε.: Μακεδονίας & Θράκης, 5η Υ.Πε.: Θεσσαλίας & Στ. Ελλάδας, 6η Υ.Πε.: Πελοποννήσου-Ιονίων Νήσων-Ηπείρου & Δυτ. Ελλάδας, 7η Υ.Πε.: Κρήτης), στις οποίες υπάγονται και διοικητικά, έχοντας υπό την ευθύνη τους 21, 19, 13, 14, 13, 28 και 8 νοσοκομεία, αντίστοιχα, καλύπτοντας ανάλογο πληθυσμό ευθύνης, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 1. Ανάλογα με το είδος των περιστατικών, το δείγμα περιλαμβάνει 83 γενικά νοσοκομεία, 16 γενικά – κέντρα υγείας, 10 ειδικά όπως παιδών, ογκολογικά, ειδικών παθήσεων κ.ά. και 7 πανεπιστημιακά. Ανάλογα με τον αριθμό των κλινών τα δημόσια νοσοκομεία διακρίνονται σε 30 νοσοκομεία μικρού μεγέθους (έως 100 κλίνες), 54 νοσοκομεία μεσαίου μεγέθους (από 101 έως 369 κλίνες) και 32 νοσοκομεία μεγάλου μεγέθους (άνω των 370 κλινών).

Τα βασικά μεγέθη της νοσηλευτικής δραστηριότητας των δημόσιων νοσοκομείων για το 2017 παρουσιάζονται στον Πίνακα 2. Τα 116 νοσοκομεία που υπάγονται στο Εθνικό Σύστημα Υγείας (ΕΣΥ) διαθέτουν 30.160 ανεπτυγμένες κλίνες, στις οποίες νοση-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Κατανομή των νοσοκομείων ανά περιφέρεια, ανά ειδικότητα και ανά μέγεθος, 2017

Υ.ΠΕ.	Σύνολο	Γενικά	ΓΝ-ΚΥ	Ειδικά	Πανεπιστημιακά	Μικρά	Μεσαία	Μεγάλα	Πληθυσμός ευθύνης
1η Υ.Πε.	21	15	0	6	0	1	8	12	2.604.975
2η Υ.Πε.	19	11	6	1	1	8	7	4	1.731.705
3η Υ.Πε.	13	13	0	0	0	1	10	2	1.801.229*
4η Υ.Πε.	14	10	1	1	2	1	7	6	2.083.301*
5η Υ.Πε.	13	10	2	0	1	5	6	2	1.280.152
6η Υ.Πε.	28	20	4	2	2	11	14	3	1.802.410
7η Υ.Πε.	8	4	3	0	1	3	2	3	623.065
Σύνολο επικράτειας	116	83	16	10	7	30	54	32	

Σημείωση: * Ο πληθυσμός του νομού Θεσσαλονίκης εξυπηρετείται από νοσοκομεία που υπάγονται τόσο στην 3η όσο και στην 4η Υ.Πε.

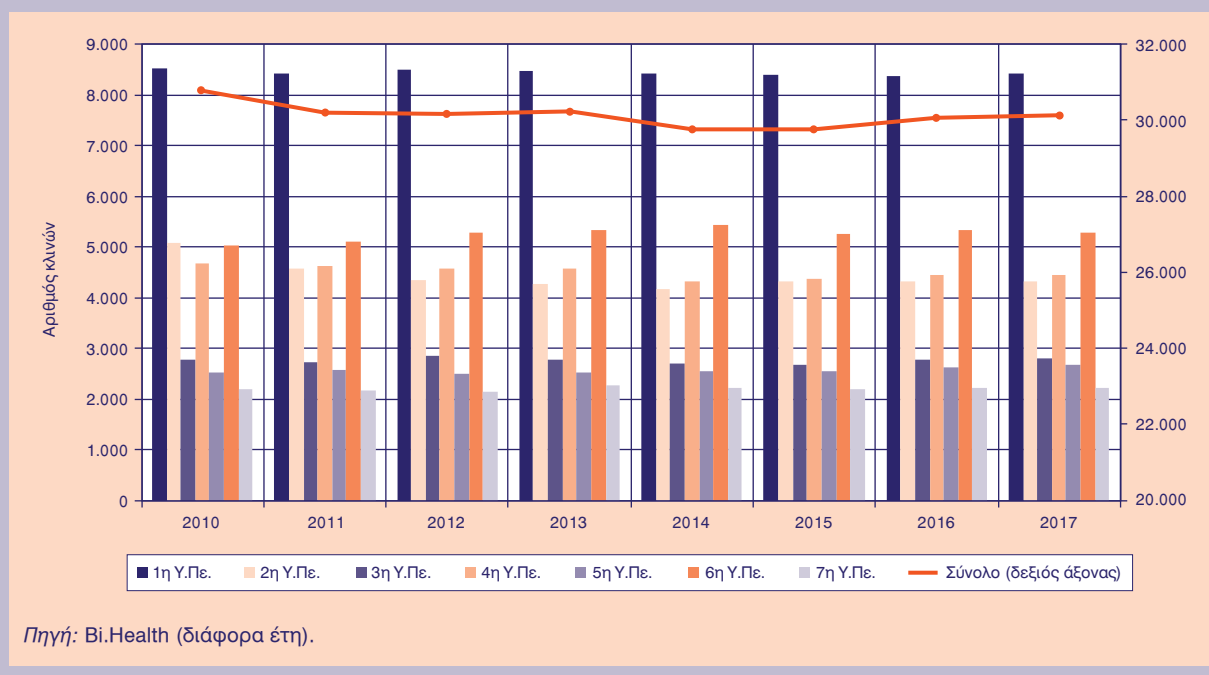
ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Βασικά μεγέθη της νοσηλευτικής δραστηριότητας των δημόσιων νοσοκομείων, 2017

	Κλίνες	Νοσηλευθέντες ασθενείς	Ημέρες νοσηλείας	Επισκέψεις ΤΕΠ	Επισκέψεις ΤΕΙ	Επισκέψεις ολόημερης λειτουργίας
Σύνολο	30.160	2.286.282	7.259.568	4.605.045	6.883.910	514.477
Υγειονομικές περιφέρειες						
1η Υ.Πε.	8.438	634.097	2.150.443	1.098.957	1.416.557	220.232
2η Υ.Πε.	4.324	284.173	1.017.868	575.173	949.349	39.306
3η Υ.Πε.	2.790	206.770	603.380	509.110	664.036	12.295
4η Υ.Πε.	4.452	359.960	992.557	696.863	1.190.267	69.736
5η Υ.Πε.	2.673	222.472	601.594	452.981	749.482	47.960
6η Υ.Πε.	5.276	400.799	1.331.098	893.055	1.364.426	50.130
7η Υ.Πε.	2.207	178.011	562.628	378.906	549.793	74.818
Ειδικότητα						
Γενικά	21.985	1.557.132	5.181.669	3.610.445	4.789.420	273.294
Γενικά - ΚΥ	792	37.913	115.938	141.782	421.801	0
Ειδικά	2.837	265.844	651.448	358.775	718.842	101.524
Πανεπιστημιακά	4.546	425.393	1.310.513	494.043	953.847	139.659
Δυναμικότητα κλινών						
0 έως 100	1.759	94.112	285.927	345.903	812.279	19.601
101 έως 369	10.975	822.910	2.464.247	2.129.372	3.014.356	131.525
370 και άνω	17.426	1.369.260	4.509.394	2.129.770	3.057.275	363.351

Πηγή: Bi.Health (2017).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Αριθμός ανεπτυγμένων κλινών, 2010-2017

λεύτηκαν 2.286.282 ασθενείς, ενώ τα εξωτερικά ιατρεία επισκέφτηκαν συνολικά 12.003.432 ασθενείς. Η περιφέρεια της Αττικής κατέχει την πρώτη θέση μεταξύ των υγειονομικών περιφερειών σε ό,τι αφορά τη λειτουργική δραστηριότητα. Στις 8.438 κλίνες της 1ης Υ.Πε. (28% επί του συνόλου του δείγματος) νοσηλεύτηκε το 28% των ασθενών, ενώ στα εξωτερικά ιατρεία εξετάστηκε το 23% των ασθενών. Ακολουθεί η 6η Υ.Πε. με 5.276 κλίνες (18% επί του συνόλου), προσφέροντας υπηρεσίες στο 18% των ασθενών και στο 19% των επισκεπτών στα εξωτερικά ιατρεία. Τα γενικά νοσοκομεία καθώς και τα νοσοκομεία μεγάλου μεγέθους παρέχουν τις υπηρεσίες τους στην πλειονότητα των ασθενών, όπως είναι αναμενόμενο λόγω της ποικιλότητας των περιστατικών που νοσηλεύουν καθώς και του μεγάλου αριθμού κλινών που διαθέτουν. Στα γενικά νοσοκομεία κατανέμεται το 72% των κλινών, νοσηλεύεται το 68% των ασθενών και εξυπηρετείται το 73% των ασθενών στα εξωτερικά ιατρεία. Στα νοσοκομεία μεγάλου μεγέθους αντιστοιχεί το 58% των κλινών, το 60% των ασθενών και το 43% των επισκέψεων στα εξωτερικά ιατρεία.

Ο αριθμός των κλινών στα δημόσια νοσοκομεία του δείγματος ανήλθε στις 30.134 το 2017 (Διάγραμμα 2). Παρατηρούμε ότι πάνω από το 40% κατανέμεται στα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας, Πειραιά και Θεσσαλονίκης. Διαχρονικά ο αριθμός των κλινών μειώθηκε κατά 630 κλίνες (μέσος ετήσιος ρυθμός μείωσης κατά 0,3%) το 2017 συγκριτικά με

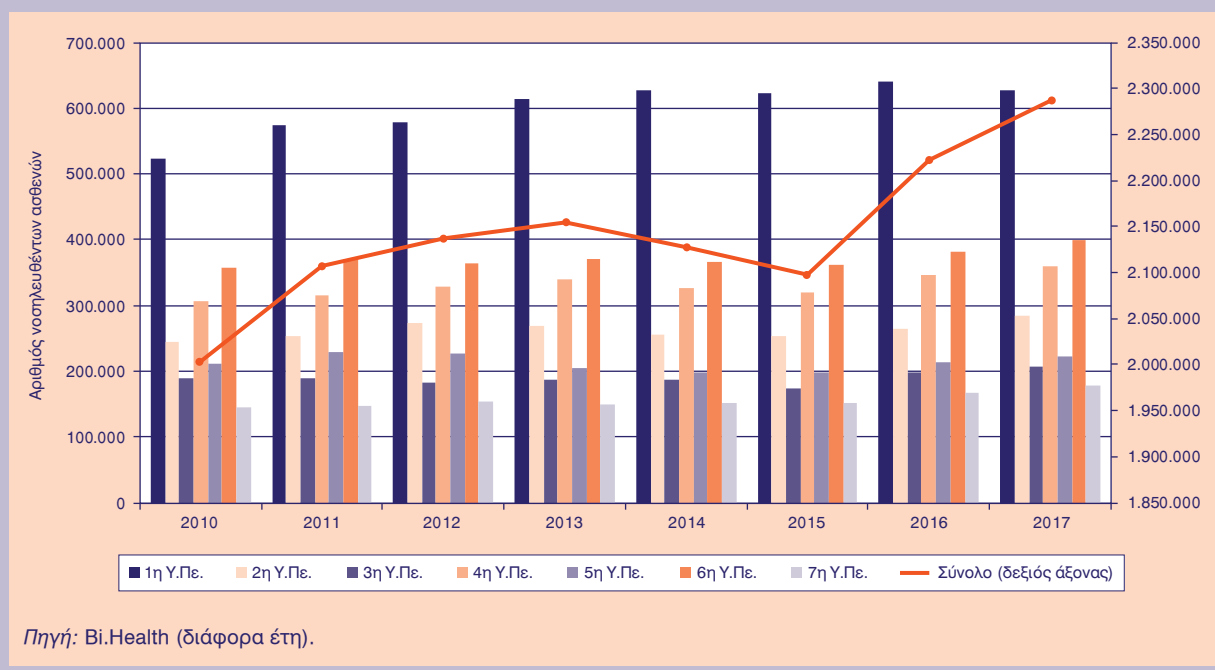
το 2010. Η αναδιάρθρωση των δημόσιων νοσοκομείων το 2011 και το 2013, η οποία οδήγησε στη διοικητική διασύνδεση όμορων νοσοκομείων (83 κύρια και 48 διασυνδεόμενα), στην αλλαγή χρήσης ψυχιατρικών, ή/και μικρών-ειδικών νοσοκομείων και των νοσοκομείων του ΙΚΑ καθώς και στην αναδιάρθρωση των κλινικών είχε ως αποτέλεσμα την ετήσια μείωση στον αριθμό των κλινών κατά 1,8% και 1,6%, αντίστοιχα. Η μείωση των κλινών φαίνεται να επηρέασε περισσότερο την 2η, 4η και 1η Υ.Πε., ενώ η 5η και η 6η ενισχύθηκαν ως προς τη δυναμικότητά τους.

Ο αριθμός των νοσηλευθέντων ασθενών στα δημόσια νοσοκομεία του δείγματος παρουσιάζει αυξητική τάση 1,9% κατά μέσο όρο ετησίως την περίοδο 2010-2017, με εξαίρεση την περίοδο 2013-2015 όπου παρατηρείται μέση ετήσια μείωση 1,3% (Διάγραμμα 3). Η μείωση στον αριθμό των νοσηλευθέντων ασθενών κατά τα έτη 2014 και 2015 παρατηρείται σε όλες τις Υ.Πε. με εξαίρεση την Κρήτη, η οποία καταγράφει και τον μεγαλύτερο μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης (3,0%) στη ροή των νοσηλευθέντων ασθενών. Αναφορικά με την κατάταξη των Υ.Πε. ως προς τον αριθμό των νοσηλευθέντων ασθενών, την πρώτη θέση καταλαμβάνει η 1η Υ.Πε. με 27% επί του συνόλου των νοσηλευμένων ασθενών και ακολουθούν οι 6η, 4η, 2η, 5η, 3η και 7η Υ.Πε. με 18%, 16%, 12%, 10%, 9% και 8%, αντίστοιχα.

Ο θετικός ρυθμός μεταβολής των νοσηλευθέντων ασθενών φαίνεται να συνοδεύεται από μέση ετήσια

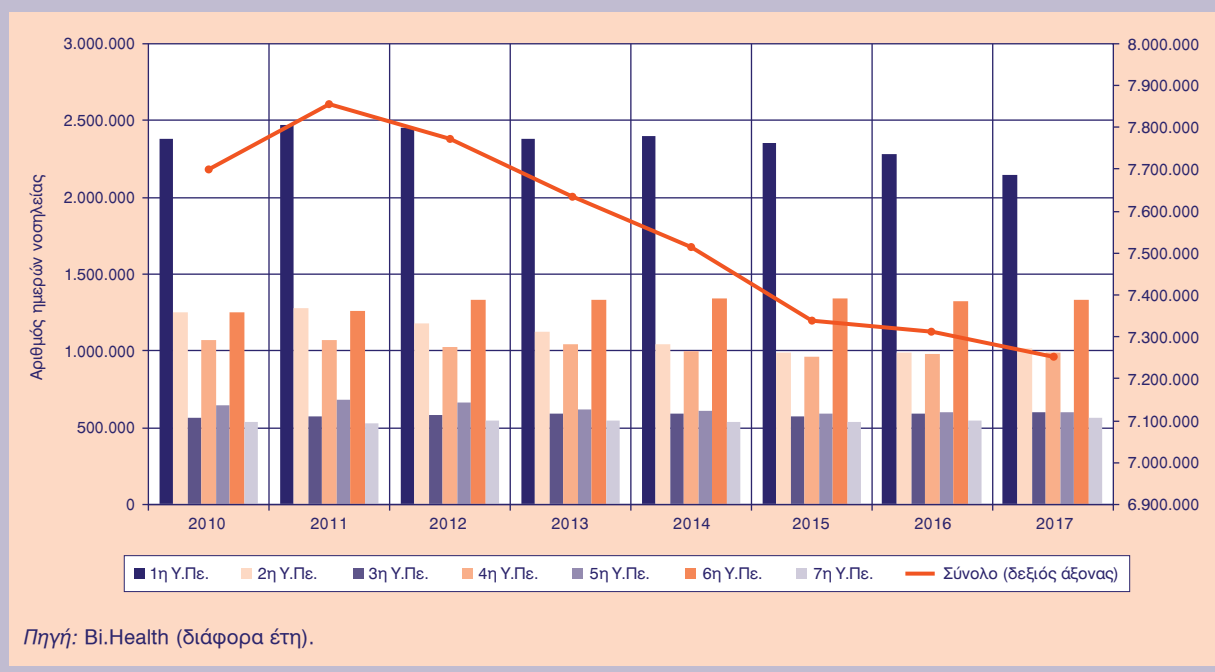
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Αριθμός νοσηλευθέντων ασθενών, 2010-2017

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Αριθμός ημερών νοσηλείας, 2010-2017

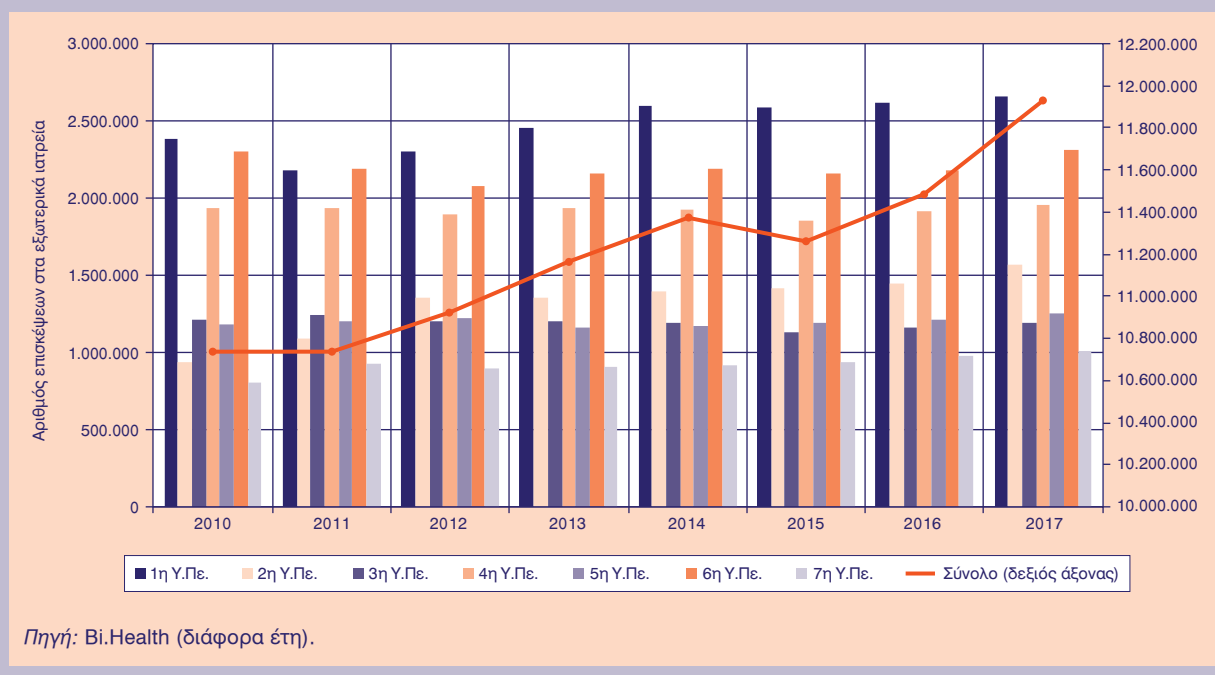
μείωση 0,9% των ημερών νοσηλείας την υπό εξέταση περίοδο, όπως απεικονίζεται στο Διάγραμμα 4. Το 2015 καταγράφεται η μεγαλύτερη αρνητική μεταβολή (-2,3%) των συνολικών ημερών νοσηλείας. Τα δημόσια νοσοκομεία της 2ης Υ.Πε. καταγράφουν τη μεγαλύτερη μέση ετήσια μείωση κατά 2,8% ενώ

τα δημόσια νοσοκομεία της 6ης και 3ης Υ.Πε. τη μεγαλύτερη μέση ετήσια αύξηση των ημερών νοσηλείας κατά 1%.

Ο αριθμός των επισκέψεων στα εξωτερικά ιατρεία των δημοσίων νοσοκομείων καταγράφει αυξητική πορεία διαχρονικά, η οποία οφείλεται κυρίως στην εφάρ-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5

Αριθμός επισκέψεων στα εξωτερικά ιατρεία, 2010-2017

μογή της ολόημερης λειτουργίας των εξωτερικών ιατρείων, ειδικότερα μετά την κατάργηση των πολυιατρείων του ΙΚΑ, και στην αυξημένη προσέλκυση των ανασφάλιστων λόγω της οικονομικής ύφεσης. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής ανήλθε στο 1,5%, με τα νοσοκομεία της 2ης Υ.Πε. (8%) και της Κρήτης (3,5%) να παρουσιάζουν την υψηλότερη αύξηση (Διάγραμμα 5).

4. Δείκτες εκροών των δημόσιων νοσοκομείων

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζεται η περιγραφική στατιστική των δεικτών εκροών μέτρησης της απόδοσης των δημόσιων νοσοκομείων για την περίοδο 2010-2017. Η μέση διάρκεια νοσηλείας μειώθηκε στις 3,4 ημέρες το 2017 από 4,2 ημέρες το 2010. Ανάλογη πτωτική τάση παρατηρείται στα δημόσια νοσοκομεία όλων των υγειονομικών περιφερειών με την 2η και την 1η Υ.Πε. να καταγράφουν την καλύτερη απόδοση, μειώνοντας τη μέση διάρκεια νοσηλείας κατά 2 και 1 ημέρες, αντίστοιχα. Η μέση διάρκεια νοσηλείας δεν φαίνεται να διαφοροποιείται σημαντικά μεταξύ των νοσοκομείων των διαφόρων υγειονομικών περιφερειών, λαμβάνοντας τιμές μεταξύ του 3 και 4. Εξάιρεση αποτελούν τα νοσοκομεία της 1ης και 2ης Υ.Πε., τα οποία μέχρι το 2014 νοσήλευαν τους ασθενείς από 4 έως 5 ημέρες. Μετά το 2014 όμως παρατηρείται σημαντική βελτίωση, συγκλίνοντας με τη μέση διάρκεια νοσηλείας των υπόλοιπων νοσοκομείων. Συγκρίνοντας τις ελάχιστες και μέγιστες τιμές του δείκτη,

παρατηρούμε ότι κυμαίνεται από 1 έως 15 ημέρες το 2017. Η απόκλιση αυτή οφείλεται στη λειτουργία των ειδικών νοσοκομείων ή των νοσοκομείων μεγάλου μεγέθους, τα οποία εξυπηρετούν σοβαρότερα ή μακράς νοσηλείας περιστατικά. Από τη διαγραμματική απεικόνιση της συχνότητας κατανομής των δεικτών εκροών ανά περιφέρεια μεταξύ των ετών 2010 και 2017 (Διάγραμμα 6) παρατηρούμε ότι το 2010 το 37% των δημόσιων νοσοκομείων νοσήλευε τους ασθενείς από 3 έως 4 ημέρες, το 24% από 2 έως 3 ημέρες, ενώ το 18% άνω των 5 ημερών. Το 2017 η συχνότητα κατανομής μετατοπίζεται με το 44% των νοσοκομείων να καταγράφει μέση διάρκεια νοσηλείας από 2 έως 3 ημέρες, ενώ μόνο το 5% των νοσοκομείων νοσηλεύει τους ασθενείς πάνω από 5 ημέρες.

Η μέση πληρότητα κλινών του δείγματος μειώθηκε σταδιακά στο 58,3% το 2017 συγκριτικά με 61,7% το 2010. Σε επίπεδο Υ.Πε. η μέση πληρότητα κλινών κυμαίνεται από 50% έως 66% περίπου. Η 1η Υ.Πε. καταγράφει τα υψηλότερα ποσοστά πληρότητας καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου (65,7% το 2017 από 70,3% το 2010) συγκριτικά με τις υπόλοιπες Υ.Πε., ενώ η 2η Υ.Πε. το χαμηλότερο ποσοστό πληρότητας (50,8% το 2017 από 55,3% το 2010). Σε επίπεδο νοσηλευτικών μονάδων παρατηρείται σημαντική απόκλιση από 17% έως 119% το 2017. Τα γενικά νοσοκομεία – κέντρα υγείας και τα νοσοκομεία μικρού μεγέθους εμφανίζουν σχετικά χαμηλά ποσοστά πληρότητας κλινών σε αντίθεση με τα γενικά, πανεπιστημιακά και μεγά-

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Περιγραφική στατιστική των δεικτών εκρών των δημόσιων νοσοκομείων, 2010-2017

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Μέση διάρκεια νοσηλείας								
Μέσος όρος	4,15	4,07	3,97	3,86	3,81	3,79	3,57	3,41
Ελάχιστη τιμή	1,66	2,14	2,03	2,00	1,11	1,00	1,00	1,00
Μέγιστη τιμή	24,74	26,23	20,82	20,38	19,31	17,66	20,48	15,51
Τυπική απόκλιση	2,54	2,63	2,13	2,30	2,16	2,07	2,17	1,47
Πληρότητα κλινών (%)								
Μέσος όρος	61,69	63,19	63,12	60,80	59,99	58,21	57,06	58,27
Ελάχιστη τιμή	17,68	14,32	19,93	22,71	9,91	15,62	12,79	17,00
Μέγιστη τιμή	124,75	119,24	130,24	128,04	118,09	117,59	109,05	119,06
Τυπική απόκλιση	19,95	18,43	17,77	17,11	17,04	17,90	18,48	16,91
Ρυθμός εισροής ασθενών ανά κλίνη								
Μέσος όρος	60,96	63,35	63,91	63,70	63,05	61,70	64,60	67,61
Ελάχιστη τιμή	8,30	10,77	11,87	9,42	13,74	8,77	14,25	12,81
Μέγιστη τιμή	150,02	109,63	139,08	141,26	139,66	134,46	140,45	152,13
Τυπική απόκλιση	21,88	20,62	21,75	21,98	21,31	21,42	23,56	24,15
Μέσο διάστημα εναλλαγής ασθενών ανά κλίνη								
Μέσος όρος	3,21	2,84	2,73	2,93	2,97	3,30	3,20	2,91
Ελάχιστη τιμή	-1,36	-4,04	-1,11	-1,01	-0,72	-0,77	-0,40	-0,79
Μέγιστη τιμή	19,21	28,36	16,10	18,37	16,27	24,35	18,21	13,84
Τυπική απόκλιση	3,55	3,52	2,40	2,59	2,57	3,24	2,72	2,36

λου μεγέθους νοσοκομεία, όπου η μέση πληρότητα υπερβαίνει το 100%, υποδηλώνοντας την υπερχρησιμοποίηση των κλινών. Από τη συχνότητα κατανομής του δείκτη (Διάγραμμα 6) συμπεραίνουμε ότι το 42% των δημόσιων νοσοκομείων του δείγματος έχει μέση ετήσια πληρότητα κλινών που κυμαίνεται μεταξύ 40% και 60%, το 38% μεταξύ 60% και 80% και το 8% μεταξύ 80% και 100%. Μέση πληρότητα κλινών μικρότερη του 40% εμφανίζει μόνο το 11% των δημόσιων νοσοκομείων. Η συχνότητα κατανομής δεν μεταβάλλεται σημαντικά μεταξύ των δύο ετών 2010 και 2017. Σημαντική μεταβολή παρατηρείται μόνο στο ποσοστό των νοσοκομείων με υπερβάλλουσα χρήση κλινών, το οποίο μειώνεται στο 0,9% των δημόσιων νοσοκομείων το 2017 από 4,3% το 2010.

Κατά μέσο όρο, ο ρυθμός εισροής ασθενών ανά κλίνη βελτιώθηκε διαχρονικά από 61 ασθενείς το 2010 σε 68 το 2017 (Πίνακας 3). Ο δείκτης παρουσιάζει σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ των νοσοκομείων και κυ-

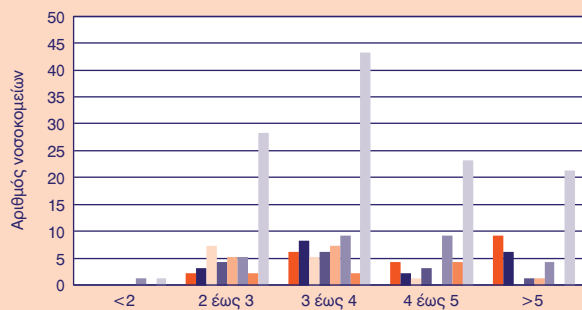
μαίνεται από 13 μέχρι και 152 ασθενείς ανά κλίνη. Η απόκλιση αυτή οφείλεται κυρίως στα χαρακτηριστικά των περιστατικών που νοσηλεύει το κάθε νοσοκομείο. Τα γενικά, πανεπιστημιακά και μεγάλα νοσοκομεία εμφανίζουν καλύτερη εισροή ασθενών ανά κλίνη συγκριτικά με τα γενικά – κέντρα υγείας και μικρού μεγέθους νοσοκομεία. Ως προς τη γεωγραφική κατανομή, τα νοσοκομεία της 4ης και της 3ης Υ.Πε. φαίνεται να αξιοποιούν με καλύτερο ρυθμό τις κλίνες συγκριτικά με τα νοσοκομεία των υπόλοιπων υγειονομικών περιφερειών. Σε ό,τι αφορά τη συχνότητα κατανομής των νοσοκομείων του δείγματος παρατηρούμε το 2017 μία μετατόπιση προς τα δεξιά, υποδηλώνοντας αύξηση στον ρυθμό εισροής ασθενών ανά κλίνη (Διάγραμμα 6). Το ποσοστό των νοσοκομείων με ρυθμό εισροής ασθενών ανά κλίνη μεγαλύτερο των 80 ασθενών αυξήθηκε από 16% το 2010 σε 31% το 2017.

Η ανάλυση του ρυθμού εισροής ασθενών ανά κλίνη συμπληρώνεται από τον δείκτη μέτρησης του μέσου

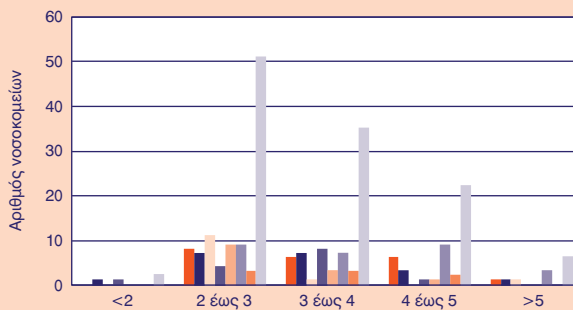
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6

Συχνότητα κατανομής των δεικτών εκροών των δημόσιων νοσοκομείων ανά γεωγραφική περιφέρεια, 2010 & 2017

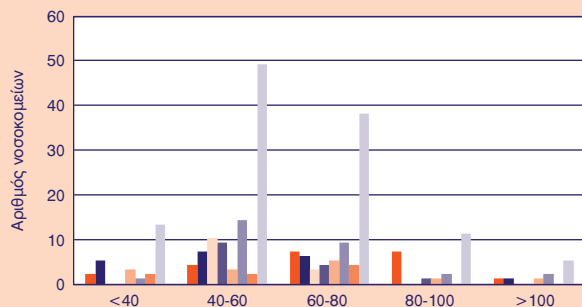
Μέση διάρκεια νοσηλείας 2010

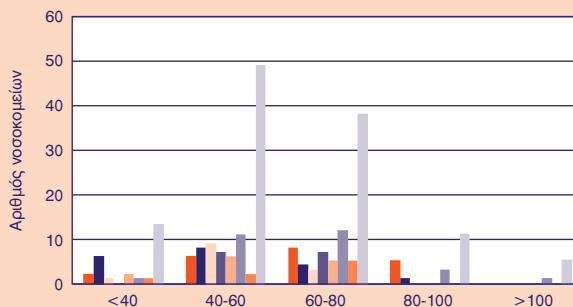
Μέση διάρκεια νοσηλείας 2017

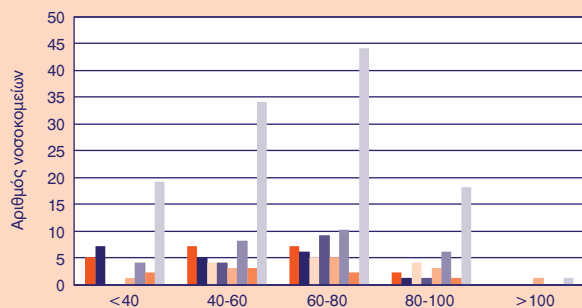
Πληρότητα κλινών 2010

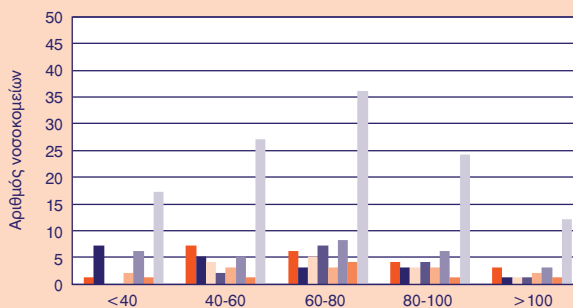
Πληρότητα κλινών 2017

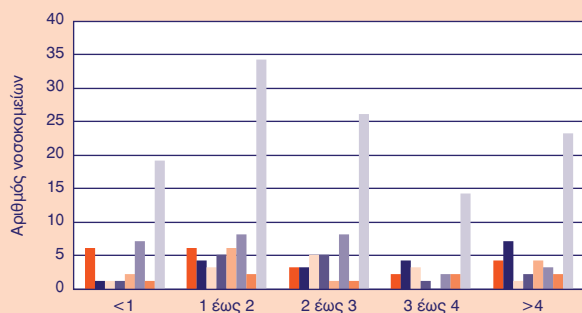
Ρυθμός εισροής ασθενών ανά κλίνη 2010

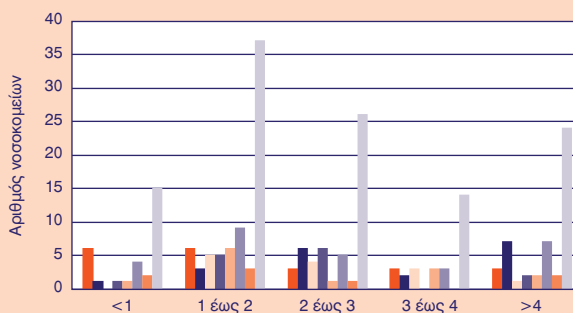
Ρυθμός εισροής ασθενών ανά κλίνη 2017

Μέσο διάστημα εναλλαγής ασθενών ανά κλίνη 2010

Μέσο διάστημα εναλλαγής ασθενών ανά κλίνη 2017

■ 1η Υ.Πε. ■ 2η Υ.Πε. ■ 3η Υ.Πε. ■ 4η Υ.Πε. ■ 5η Υ.Πε. ■ 6η Υ.Πε. ■ 7η Υ.Πε. ■ Σύνολο

διαστήματος εναλλαγής ασθενών ανά κλίνη ή αδράνεια της κλίνης. Κατά μέσο όρο, το μέσο διάστημα εναλλαγής ασθενών ανά κλίνη ισούται με 3 ημέρες και διαχρονικά δεν παρουσιάζει σημαντικές αυξομειώσεις. Σε ορισμένα νοσοκομεία ο δείκτης λαμβάνει αρνητικές τιμές, υποδηλώνοντας υπερεντατική χρήση και έλλειψη κλινών. Αντίθετα, τα γενικά νοσοκομεία – κέντρα υγείας και τα μικρού μεγέθους νοσοκομεία εμφανίζουν μεγαλύτερο διάστημα αδράνειας των κλινών (από 28 ημέρες το 2011 μέχρι 14 ημέρες το 2017) συγκριτικά με τα υπόλοιπα νοσοκομεία. Το 54% του δείγματος καταγράφει μέσο διάστημα εναλλαγής ασθενών από 1 έως 3 ημέρες. Διαχρονικά όμως παρατηρείται μείωση του ποσοστού των νοσοκομείων με υπερεντατική χρήση κλινών (13% το 2017 από 16% το 2010) και αύξηση των νοσοκομείων με αδράνεια κλίνης μεγαλύτερη των 4 ημερών (21% το 2017 από 20% το 2010).

5. Σχετική αποτελεσματικότητα της νοσηλευτικής δραστηριότητας

Για τη μέτρηση της σχετικής αποτελεσματικότητας της νοσηλευτικής δραστηριότητας των δημόσιων νο-

σοκομείων του δείγματος και τη συγκριτική απεικόνιση των δεικτών της μέσης διάρκειας νοσηλείας, της μέσης πληρότητας κλινών και του ρυθμού εισροής ασθενών ανά κλίνη χρησιμοποιήθηκε η διαγραμματική απεικόνιση του Pabón Lasso (1986) για σχετικά όμοια νοσοκομεία. Για την επίτευξη της ομοιογένειας ως προς τη δομή και λειτουργία, τα νοσοκομεία διακρίνονται σε τρεις ομάδες ανάλογα με τον αριθμό των κλινών τους και οι δείκτες συγκρίνονται για τα έτη 2010 και 2017.

Ο Πίνακας 4 παρουσιάζει την περιγραφική στατιστική των δεικτών εκροών ανά μέγεθος νοσοκομείου για τα δύο έτη. Τόσο τα νοσοκομεία μικρού μεγέθους (≤ 100 κλινών, $n=30$), όσο και τα νοσοκομεία μεσαίου μεγέθους (101-369 κλίνες, $n=54$) και μεγάλου μεγέθους (≥ 370 κλίνες, $n=32$) βελτίωσαν τη μέση διάρκεια νοσηλείας κατά περίπου 1 ημέρα, αύξησαν τον ρυθμό εισροής ασθενών ανά κλίνη κατά 10%, 10% και 13%, αντίστοιχα και μείωσαν τη μέση πληρότητα των κλινών κατά 8%, 3% και 8%, αντίστοιχα.

Στο Διάγραμμα 7 απεικονίζεται η σχετική αποτελεσματικότητα της νοσηλευτικής δραστηριότητας των μικρού, μεσαίου και μεγάλου μεγέθους νοσοκομείων

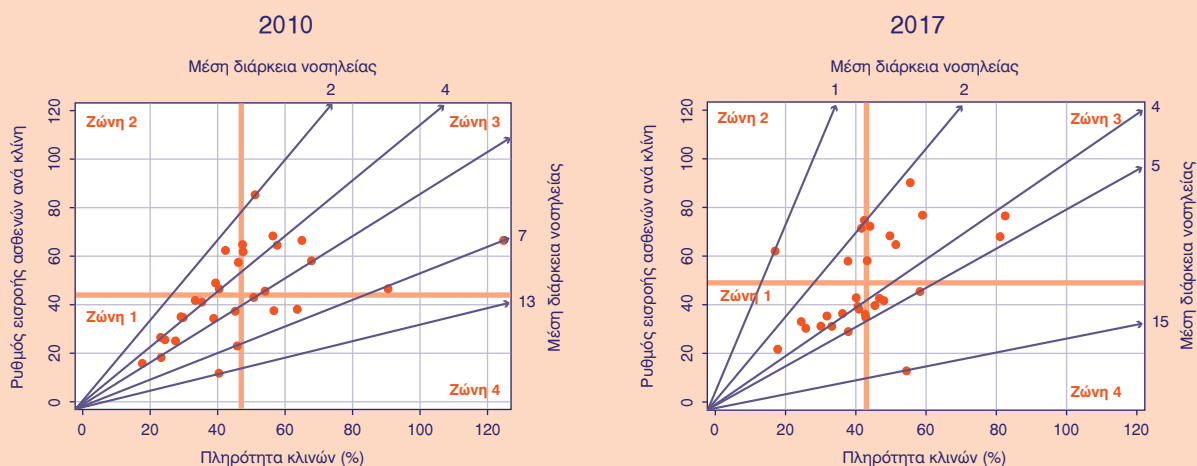
ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Περιγραφική στατιστική των δεικτών εκροών ανά μέγεθος νοσοκομείου, 2010 & 2017

	2010			2017		
	Μέση διάρκεια νοσηλείας	Πληρότητα κλινών	Ρυθμός εισροής ασθενών ανά κλίνη	Μέση διάρκεια νοσηλείας	Πληρότητα κλινών	Ρυθμός εισροής ασθενών ανά κλίνη
Μικρού μεγέθους (≤ 100 κλινών, $n=30$)						
Μέσος όρος	4,25	47,17	44,41	3,73	43,40	48,75
Ελάχιστη τιμή	2,19	17,68	11,77	1,00	11,77	12,81
Μέγιστη τιμή	12,52	124,75	82,51	15,51	82,51	90,19
Τυπική απόκλιση	2,07	21,50	18,17	2,41	14,87	19,57
Μεσαίου μεγέθους (101-369 κλίνες, $n=54$)						
Μέσος όρος	4,10	61,31	65,39	3,21	59,68	71,85
Ελάχιστη τιμή	1,66	35,92	8,30	2,07	33,88	35,08
Μέγιστη τιμή	24,74	100,70	150,02	7,02	119,06	120,06
Τυπική απόκλιση	3,30	12,89	22,88	0,99	13,75	20,11
Μεγάλου μεγέθους (≥ 370 κλίνες, $n=32$)						
Μέσος όρος	4,14	75,94	69,02	3,46	69,81	78,13
Ελάχιστη τιμή	2,72	52,27	46,95	1,73	36,97	39,62
Μέγιστη τιμή	6,80	122,98	108,2	5,54	97,57	152,13
Τυπική απόκλιση	1,17	18,61	14,37	0,88	13,25	24,98

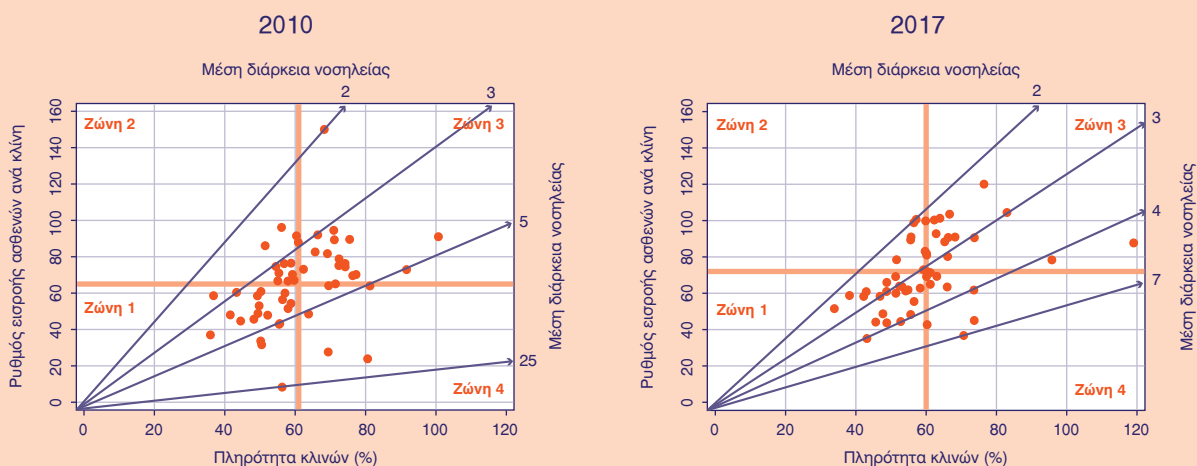
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 7

Σχετική αποτελεσματικότητα της νοσηλευτικής δραστηριότητας των δημόσιων νοσοκομείων, 2010 & 2017

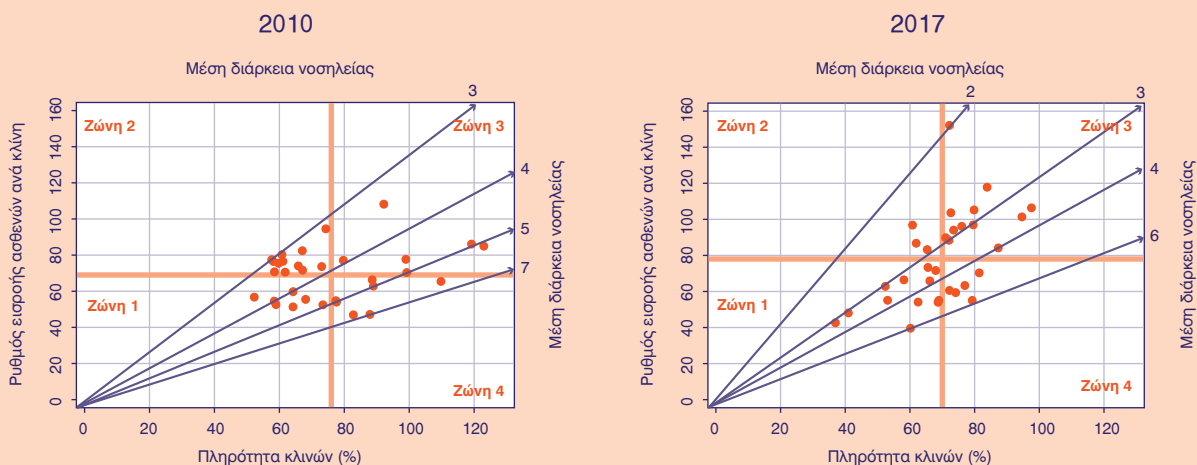
A. Νοσοκομεία μικρού μεγέθους (≤100 κλινών, n=30)

B. Νοσοκομεία μεσαίου μεγέθους (101-369 κλίνες, n=54)

Γ. Νοσοκομεία μεγάλου μεγέθους (≥370 κλίνες, n=32)

ΠΙΝΑΚΑΣ 5 Κατανομή των δημόσιων νοσοκομείων ανά ζώνη σχετικής λειτουργικής αποτελεσματικότητας, 2010 & 2017

		2010		2017		Μεταβολή 2017-2010	
		Αριθμός νοσοκομείων	%	Αριθμός νοσοκομείων	%	Αριθμός νοσοκομείων	%
Ζώνη 1	Μικρά	13		13		0	
	Μεσαία	19		21		2	
	Μεγάλα	7		12		5	
	Υποσύνολο	39	34	46	40	7	18
Ζώνη 2	Μικρά	4		4		0	
	Μεσαία	12		9		-3	
	Μεγάλα	12		3		-9	
	Υποσύνολο	28	24	16	14	-12	-43
Ζώνη 3	Μικρά	10		8		-2	
	Μεσαία	17		13		-4	
	Μεγάλα	6		12		6	
	Υποσύνολο	33	28	33	28	0	0
Ζώνη 4	Μικρά	3		5		2	
	Μεσαία	6		11		5	
	Μεγάλα	7		5		-2	
	Υποσύνολο	16	14	21	18	5	31
	Σύνολο	116	100	116	100		

για τα έτη 2010 και 2017 με τη χρήση του διαγράμματος Pabón Lasso. Ο άξονας Χ απεικονίζει τη μέση ετήσια πληρότητα των κλινών και ο άξονας Υ τον ρυθμό εισροής ασθενών ανά κλίνη. Η μέση διάρκεια νοσηλείας απεικονίζεται με ευθείες γραμμές από την αρχή των αξόνων. Κάθε ευθεία γραμμή αντιστοιχεί σε ένα συγκεκριμένο αριθμό ημερών νοσηλείας. Για λόγους ευδιάκριτης απεικόνισης, επιλέχθηκε η απεικόνιση της ελάχιστης, της μέγιστης και ενδεικτικών ενδιάμεσων τιμών της μέσης διάρκειας νοσηλείας. Οι κάθετες ευθείες γραμμές επί των αξόνων Χ και Υ εκφράζουν κατά περίπτωση τον μέσο όρο της πληρότητας των κλινών και του ρυθμού εισροής ασθενών ανά κλίνη για κάθε υποομάδα νοσοκομείων (βλέπε Πίνακα 4).

Σύμφωνα με το Διάγραμμα 7Α, το 2010 η πλειονότητα του δείγματος των 30 μικρού μεγέθους νοσοκομείων κατανέμονται στη Ζώνη 1 (43%) και στη Ζώνη 3 (33%). Στις Ζώνες 2 και 4 κατανέμεται περίπου το 12% των μικρών νοσοκομείων. Το 2017, ο αριθμός των μικρών νοσοκομείων παραμένει σταθερός για τις Ζώνες 1 και 2, ενώ παρατηρείται μετατόπιση 2 νοσοκομείων από

τη Ζώνη 3 (27%) στη Ζώνη 4 (17%) (Πίνακας 5). Σύμφωνα με τον Pabón Lasso (1986), το 27% των μικρών νοσοκομείων που κατανέμονται στη Ζώνη 3 παρουσιάζουν υψηλή πληρότητα κλινών και υψηλό ρυθμό εισροής ασθενών ανά κλίνη, επιτυγχάνοντας ικανοποιητικό βαθμό σχετικής αποτελεσματικότητας. Ένα μικρό ποσοστό των μικρών νοσοκομείων κατανέμεται στις Ζώνες 2 και 4, υποδηλώνοντας μεγάλο αριθμό κλινών ή/και αδικαιολόγητα μακρά διάρκεια νοσηλείας, που μπορεί να αιτιολογείται από το είδος των περιστατικών που περιθάλπουν ή από τη γεωγραφική κατανομή τους σε απομακρυσμένες ή νησιωτικές περιοχές. Το 43% των μικρών νοσοκομείων κατανέμεται στη λιγότερη επιθυμητή Ζώνη 1, καταγράφοντας χαμηλή πληρότητα κλινών και χαμηλό ρυθμό εισροής ασθενών ανά κλίνη.

Ως προς τα 54 μεσαίου μεγέθους νοσοκομεία, το 2010 η πλειονότητα κατανέμεται στη Ζώνη 1 και 3 (35% και 31%, αντίστοιχα) (Διάγραμμα 7Β). Στις Ζώνες 2 και 4 κατανέμεται το 22% και το 12% των μεσαίων νοσοκομείων, αντίστοιχα. Το 2017 παρατηρείται με-

τατόπιση νοσοκομείων μεταξύ των τεσσάρων Ζωνών του διαγράμματος (Πίνακας 5). Το 24% των μεσαίων νοσοκομείων το 2017 κατανέμεται στην περισσότερη επιθυμητή Ζώνη 3, υποδηλώνοντας ικανοποιητικό βαθμό σχετικής αποτελεσματικότητας. Από την άλλη πλευρά, το 40% των μεσαίων νοσοκομείων κατανέμεται στη λιγότερη επιθυμητή Ζώνη 1, καταγράφοντας χαμηλή πληρότητα κλινών και χαμηλό ρυθμό εισροής ασθενών ανά κλίνη. Επιπρόσθετα, το ποσοστό των μεσαίων νοσοκομείων που κατανέμονται στη Ζώνη 4 αυξήθηκε στο 20%, το 2017.

Τα νοσοκομεία μεγάλου μεγέθους παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ του 2010 και 2017 (Διάγραμμα 7Γ). Το 2010, στη Ζώνη 3 κατανέμεται το 19% των μεγάλων νοσοκομείων, το οποίο διαμορφώνεται στο 38% το 2017, υποδηλώνοντας σημαντική βελτίωση στη σχετική αποτελεσματικότητα του μεγάλου μεγέθους νοσοκομείων. Παρατηρείται επίσης, σημαντική μείωση στο ποσοστό των μεγάλων νοσοκομείων που κατανέμονται στη Ζώνη 2 (από 37% το 2010 στο 9% το 2017) και στη Ζώνη 4 (από 22% το 2010 στο 16% το 2017) (Πίνακας 5). Από την άλλη πλευρά, το ποσοστό των μεγάλων νοσοκομείων που κατανέμονται στη Ζώνη 1 αυξήθηκε από 22% στο 37%, καταγράφοντας χαμηλή πληρότητα κλινών και χαμηλό ρυθμό εισροής ασθενών ανά κλίνη συγκριτικά με τη διαθέσιμη ζήτηση υπηρεσιών υγείας.

6. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Στη διεθνή βιβλιογραφία συναντούμε πλήθος διαφορετικών δεικτών για τη μέτρηση της σχετικής αποτελεσματικότητας των νοσοκομείων. Οι δείκτες αυτοί παίζουν σημαντικό ρόλο στην αξιολόγηση της απόδοσης των δημόσιων νοσοκομείων, συμβάλλοντας στη βελτίωση της αξιοποίησης των νοσοκομειακών πόρων. Η ανάλυση μεμονωμένων δεικτών μπορεί, όμως, να οδηγήσει σε εσφαλμένα συμπεράσματα ως προς τη συνολική αποδοτικότητα των δημόσιων νοσοκομείων. Για τον λόγο αυτό στο παρόν άρθρο χρησιμοποιείται η διαγραμματική απεικόνιση του Pabón Lasso, η οποία απεικονίζει τη μέση πληρότητα κλινών, τον ρυθμό εισροής ασθενών ανά κλίνη και τη μέση διάρκεια νοσηλείας σε ένα διάγραμμα, παρέχοντας πληροφόρηση για τη σχετική αποτελεσματικότητα των δημόσιων νοσοκομείων.

Από την ανάλυση των δεικτών εκροών για το δείγμα των 116 δημόσιων νοσοκομείων για την περίοδο 2010-2017 διαφαίνεται βελτίωση στη μέση διάρκεια νοσηλείας κατά 1 ημέρα, κατά μέσο όρο, με την πλειονότητα των νοσοκομείων να νοσηλεύουν τους ασθενείς τους από 2 έως 3 ημέρες. Η μέση ετήσια πλη-

ρότητα κλινών μειώθηκε διαχρονικά, με την πλειονότητα των νοσοκομείων να εμφανίζει μέση πληρότητα κλινών από 40% έως 80%. Τα μεγάλα μεγέθους και τα πανεπιστημιακά νοσοκομεία καταγράφουν υψηλότερα ποσοστά πληρότητας συγκριτικά με τα μεσαίου και μικρού μεγέθους, τα γενικά και τα ειδικά νοσοκομεία. Μικρό ποσοστό των νοσοκομείων καταγράφει χαμηλό ποσοστό πληρότητας, υποδηλώνοντας υποχρησιμοποίηση των νοσοκομειακών πόρων, και πιθανόν το πρόβλημα να εντοπίζεται στην καλύτερη κατανομή των κλινών ανά περιφέρεια και ανά ειδικότητα και στην επαρκή στελέχωση και τον εξοπλισμό των νοσοκομείων, ιδιαίτερα των περιφερειακών. Σημαντική είναι η μείωση στον αριθμό των νοσοκομείων με υπερβάλλουσα πληρότητα κλινών και υπερεντακτική χρήση των κλινών. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός εισροής ασθενών ανά κλίνη και το μέσο διάστημα εναλλαγής ασθενών ανά κλίνη βελτιώθηκαν διαχρονικά. Τα γενικά, πανεπιστημιακά και μεγάλου μεγέθους νοσοκομεία εμφανίζουν καλύτερο ρυθμό εισροής ασθενών ανά κλίνη συγκριτικά με τα γενικά νοσοκομεία – κέντρα υγείας και τα μικρού μεγέθους νοσοκομεία. Στην πλειονότητα των δημόσιων νοσοκομείων η αδράνεια κλίνης κυμαίνεται από 1 έως 3 ημέρες, ενώ μειώθηκε σημαντικά ο αριθμός των νοσοκομείων με υπερεντακτική χρήση των κλινών.

Η συγκριτική διαγραμματική απεικόνιση των δεικτών εκροών καταδεικνύει ότι τα 33 από τα 116 δημόσια νοσοκομεία έχουν επιτύχει ικανοποιητικό βαθμό σχετικής αποτελεσματικότητας, με σχετικά μικρό βαθμό αδιάθετων κλινών. Ένα μέρος της χαμηλής σχετικής αποτελεσματικότητας των νοσοκομείων μπορεί να αιτιολογείται από το είδος και τη σοβαρότητα των περιστατικών που νοσηλεύει το κάθε νοσοκομείο, από τη γεωγραφική κατανομή, κυρίως εάν κατανέμονται σε απομακρυσμένες ή νησιώτικες περιοχές, και από τον αριθμό του διαθέσιμου ανθρώπινου δυναμικού και τεχνολογικού εξοπλισμού. Επίσης, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η διαγραμματική απεικόνιση του Pabón Lasso δεν λαμβάνει υπόψη της βασικούς παράγοντες που επηρεάζουν την αποτελεσματική λειτουργία των δημόσιων νοσοκομείων όπως την ευκολία στην πρόσβαση των ασθενών στα νοσοκομεία, την έλλειψη υποδομών μακροχρόνιας φροντίδας υγείας, τη γεωγραφική θέση ή την άσκηση πολιτικής. Τα δημόσια νοσοκομεία θα μπορούσαν να βελτιώσουν την αποδοτικότητά τους, εστιάζοντας στον περιορισμό της μη αναγκαίας και μακροχρόνιας παραμονής των ασθενών στο νοσοκομείο, στη βελτίωση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών, στη χρήση σύγχρονων και καινοτόμων τεχνολογιών για τη διευκόλυνση της πρόσβασης των ασθενών στις υπηρεσίες υγείας, καθώς και στην ενδυνάμωση των προσόντων του ανθρώπινου δυναμικού.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνική βιβλιογραφία

Καραγιάννη, Ρ., 2017. Ανάλυση των δαπανών υγείας στην Ελλάδα κατά την περίοδο 2009-2015. ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις*, 34, σσ. 77-92

Λιαρόπουλος, Λ., 2007. *Οργάνωση υπηρεσιών και συστημάτων υγείας*. Αθήνα: Εκδόσεις Βήτα.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Hollingsworth, B., 2008. The measurement of efficiency and productivity of health care delivery. *Health Economics*, 17, pp. 1107-1128.

Jacobs, R., Smith P. C., and Street, A., 2006. *Measuring efficiency in health care: Analytic techniques and health policy*. Cambridge University Press.

Kohl, S., Schoenfelder, J., Fugener, A., and Brunner J.O., 2018. The use of Data Envelopment Analysis (DEA) in healthcare with a focus on hospitals. *Health Care Management Science*, pp. 1-42 (forthcoming).

Lorenzoni, L. and Marino, A., 2017. Understanding variation in hospital length of stay and cost: Result of a pilot project. *OECD Health Working Papers*, no. 94. Paris: OECD Publishing.

O'Neil L., Rauner, M., Heidenberg, K., and Kraus, M., 2008. A cross-national comparison and taxonomy of DEA-based hospital efficiency studies. *Socio-Economic Planning Sciences*, 42(3), pp. 158-189.

OECD, 2002. *Measuring-up: Improving the performance of health systems in OECD countries*. Paris: OECD Publishing.

OECD, 2017. *Health at a Glance*. Paris: OECD Publishing.

Pabón Lasso H., 1986. Evaluating hospital performance through simultaneous application of several indicators. *Bulletin of the Pan American Health Organization*, 20, pp. 341-57.

Rahimi, H., Kharmmar-nia, M., Kavosi, Z., and Eslahi, M., 2014. Indicators of hospital performance evaluation: A systematic review. *International Journal of Hospital Research*, 3(4), pp. 199-208.

World Health Organization, 2000. *Health systems improving performance*. Geneva: World Health Organization.

Η ιδιωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα

Ιωάννης Χολέζας

1. Εισαγωγή

Η σημασία της εκπαίδευσης στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη είναι διεθνώς αναγνωρισμένη. Η εκπαίδευση παραδοσιακά παρέχεται από τα σχολεία και πιστοποιείται με πτυχία, ενώ τις τελευταίες δεκαετίες γίνονται εντατικότερες προσπάθειες να συμπεριληφθούν στην έννοια της εκπαίδευσης όλες οι εμπειρίες και γνώσεις που συσσωρεύει ένα άτομο στη διάρκεια της ζωής του, οπότε γίνεται λόγος για τη δια βίου μάθηση. Η εκπαίδευση δεν πρέπει να συγχέεται με την παιδεία, ένα λάθος που γίνεται συχνά στον δημόσιο διάλογο. Η παιδεία είναι αποτέλεσμα τόσο του στενού οικογενειακού και ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, όσο και προϊόν εσωτερικών ζυμώσεων του εκάστοτε ατόμου. Η εκπαίδευση, αντίθετα, μπορεί να παρέχεται από διάφορους φορείς, είτε αυτοί είναι δημόσιοι είτε ιδιωτικοί, είτε παρέχουν τυπική ή μη τυπική εκπαίδευση.

Το άρθρο αυτό επικεντρώνεται στο τυπικό κομμάτι της εκπαίδευσης, δηλαδή την εκπαίδευση που παρέχεται μέσα σε οργανωμένες δομές, π.χ. σχολείο, και σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, π.χ. ωρολόγιο πρόγραμμα, διδακτικά εγχειρίδια, συγκεκριμένη ύλη, τάξη, κ.ά., και οδηγεί στην απονομή σχετικού πιστοποιητικού, όπως είναι το απολυτήριο, και μάλιστα, στην εκπαίδευση που παρέχεται από ιδιωτικούς φορείς. Με δεδομένο ότι η φοίτηση σε ιδιωτικά σχολεία είναι λιγότερο συχνή στην Ελλάδα σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές και μη χώρες (OECD, 2012), στόχος του άρθρου είναι να ενημερώσει τον ενδιαφερόμενο αναγνώστη αναφορικά με το πλαίσιο της ιδιωτικής εκπαίδευσης στη χώρα, να συζητήσει τα επιχειρήματα που προβάλλονται συχνότερα υπέρ της ιδιωτικής εκπαίδευσης, να παρουσιάσει τα αποτελέσματα της βιβλιογραφίας ως προς τα χαρακτηριστικά των νοικοκυριών που την επι-

λέγουν και να εξετάσει πώς κινήθηκε ο κλάδος στα χρόνια της κρίσης σε όρους σχολικών μονάδων, μαθητών και διδακτικού προσωπικού.

2. Το πλαίσιο της ιδιωτικής εκπαίδευσης

Το ελληνικό Σύνταγμα προβλέπει στο άρθρο 16 (§4) την παροχή δωρεάν εκπαίδευσης στους Έλληνες πολίτες με στόχο την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής τους συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες (§2). Ενώ στην περίπτωση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης προβλέπεται ρητώς (§5) ότι μόνο ιδρύματα που ανήκουν στο κράτος και λειτουργούν υπό αυτό μπορούν να προσφέρουν εκπαιδευτικές υπηρεσίες, δηλαδή πρόκειται για κρατικές οντότητες με τη μορφή Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου (ΝΠΔΔ), στην περίπτωση της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης προβλέπεται (§8) η λειτουργία ιδιωτικών σχολείων, τα οποία λειτουργούν υπό την εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Στην πράξη μπορεί κανείς να διακρίνει μεταξύ δύο τύπων ιδιωτικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Ο πρώτος τύπος αφορά την τυπική εκπαίδευση και περιλαμβάνει τα εκπαιδευτικά ιδρύματα πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, γνωστά ως σχολεία. Ο δεύτερος τύπος αφορά τη μη τυπική εκπαίδευση και περιλαμβάνει τα φροντιστήρια ξένων γλωσσών, τα φροντιστήρια που αφορούν ιδιωτικά μαθήματα κυρίως της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και τα Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΙΙΕΚ), τα οποία συνήθως ασχολούνται με την επαγγελματική εκπαίδευση. Το παρόν άρθρο εστιάζει στην πρώτη κατηγορία εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

Ο Νόμος 682/1977 είναι το βασικό νομικό κείμενο για την ίδρυση και λειτουργία ιδιωτικών σχολείων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης¹. Ορίζει ότι τα ιδιωτικά σχολεία λειτουργούν με βάση τους κανόνες και τους περιορισμούς που ισχύουν για τα δημόσια σχολεία. Έτσι εξασφαλίζεται ότι τα πιστοποιητικά σπουδών που χορηγούν είναι ισοδύναμα

* Ερευνητής Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

– Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις του συγγραφέα και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

1. Στα ιδιωτικά σχολεία που εξετάζονται στο άρθρο δεν συμπεριλαμβάνονται τα ξένα σχολεία, δηλαδή αυτά που λειτουργούν υπό την αιγίδα των κρατών από τα οποία προέρχονται. Σε αυτά που προέρχονται από χώρες-μέλη της ΕΕ μπορούν να φοιτήσουν ελεύθερα και Έλληνες μαθητές μετά την εξομοίωση των ξένων σχολείων με τα ιδιωτικά ως προς τους όρους και τις προϋποθέσεις λειτουργίας τους. Μια αναλυτική παρουσίαση του πλαισίου λειτουργίας μπορεί να βρει κανείς στον Παπαεαγγέλου (2015).

εκείνων των δημόσιων σχολείων. Το επιχείρημα που προτάσσει την εποπτεία των ιδιωτικών σχολείων από το κράτος αφορά τον χαρακτήρα της εκπαίδευσης ως δημόσιου αγαθού² και, κατά συνέπεια, τις επιπτώσεις που έχει το εκπαιδευτικό αποτέλεσμα στην κοινωνία. Επιπλέον, οι απόφοιτοι των ιδιωτικών σχολείων ανταγωνίζονται τους απόφοιτους των δημόσιων σχολείων στη διαδικασία εύρεσης απασχόλησης, καθώς οι εργοδότες λαμβάνουν υπόψη τους το ακαδημαϊκό προφίλ του υποψηφίου. Με άλλα λόγια, το ιδιωτικό σχολείο διαφοροποιείται από την έννοια της τυπικής επιχείρησης, διότι έχει ένα πολύ ισχυρό κοινωνικό αποτύπωμα. Ως αποτέλεσμα, το νομοθετικό πλαίσιο για τα ιδιωτικά σχολεία αφορά το σύνολο της σχολικής ζωής και των παρεχόμενων εκπαιδευτικών υπηρεσιών που εκτείνονται από το σχολικό ωράριο, την ύλη και τις επιπρόσθετες σχολικές δραστηριότητες έως περιορισμούς που αφορούν τις κτιριακές εγκαταστάσεις, τα τυπικά προσόντα των ιδιοκτητών ιδιωτικών σχολείων και του διδακτικού προσωπικού, την οριοθέτηση των εργασιακών σχέσεων μεταξύ των ιδιοκτητών και του διδακτικού προσωπικού. Κάποιοι από τους περιορισμούς άλλαξαν στη διάρκεια των ετών με υπουργικές αποφάσεις ή άρθρα σε νόμους ανάλογα με το εκάστοτε αντικείμενο ενδιαφέροντος. Ο Νόμος 4415/2016³ είναι η πιο πρόσφατη καίρια παρέμβαση των τελευταίων ετών αναφορικά με τη λειτουργία των ιδιωτικών σχολείων. Αναφορικά με την εποπτεία τους, με τον Νόμο 4452/2017 (αρθ. 15) επανασυστάθηκε η Αυτοτελής Διεύθυνση Ιδιωτικής Εκπαίδευσης⁴, η οποία έχει ξεχωριστό τμήμα για το προσωπικό των ιδιωτικών σχολείων, τα ξένα σχολεία, καθώς και τα φροντιστήρια και κέντρα ξένων γλωσσών⁵.

Σε αυτό το πλαίσιο, τα αμιγώς ιδιωτικά σχολεία⁶ υποθετούν τη διδακτέα ύλη των δημόσιων σχολείων, αλλά έχουν το δικαίωμα να προσφέρουν επιπλέον μαθήματα (συμπεριλαμβανομένων των ξένων γλωσσών) ή άλλες εκπαιδευτικές δραστηριότητες πέραν του ωρολογίου προγράμματος⁷. Σε τέτοιες περιπτώσεις τα ιδιωτικά σχολεία είναι υποχρεωμένα να δηλώνουν τα επιπλέον μαθήματα ή τις δραστηριότητες στο Περιφερειακό Συμβούλιο Εκπαίδευσης που λειτουργεί υπό το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, το οποίο είναι το επιβλέπον όργανο, καθώς επίσης και τον αριθμό των μαθητών και των διδασκόντων που αφορούν. Αναφορικά με τις διαδικασίες πρόσληψης και απόλυσης διδακτικού προσωπικού στα ιδιωτικά σχολεία, προβλέπονται τα ίδια προσόντα και προϋποθέσεις με τα αντίστοιχα στα δημόσια σχολεία, προϋπόθεση που ισχύει και για τις επιπρόσθετες δραστηριότητες.

Τέλος, τα ιδιωτικά σχολεία είναι αυτοχρηματοδοτούμενα, με την έννοια ότι οι μαθητές πληρώνουν δίδακτρα και δεν υπάρχει κανενός είδους επιδότηση από το Ελληνικό Κράτος ή/και φοροαπαλλαγή για τους μαθητές ή τους γονείς τους⁸, όπως ισχύει σε άλλες χώρες (IOBE, 2013). Η Γενική Γραμματεία Εμπορίου και Προστασίας του Καταναλωτή του Υπουργείου Οικονομίας και Ανάπτυξης δημοσιεύει κάθε χρόνο μια λίστα με τα ιδιωτικά σχολεία και τα δίδακτρα τους⁹. Η λίστα αφορά μόνο σε νηπιαγωγεία, δημοτικά, και γυμνάσια¹⁰. Ο Πίνακας 1 συνοψίζει τη σχετική πληροφορία της λίστας από την οποία φαίνεται ότι περίπου τα δύο τρίτα όλων των ιδιωτικών σχολείων βρίσκονται στην Αττική. Η παρατήρηση είναι αναμενόμενη, δεδομένου ότι περίπου ο μισός πληθυσμός

2. Ο αναγνώστης μπορεί να βρει μια ενδιαφέρουσα συζήτηση αναφορικά με τον χαρακτήρα της εκπαίδευσης ως δημόσιου αγαθού στο Anomaly (2018).

3. Το ΦΕΚ είναι διαθέσιμο στο <https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-legacy/nomos_4415_2016.pdf>.

4. Πρόκειται για πάγιο αίτημα της ΟΙΕΛΕ. Βλ. <<https://www.oiele.gr/megali-mera-gia-tin-idiotiki-ekpedefsi-epanasistinete-avtotelis-diefthynsi-idiotikis-ekpedefsis-sto-ipourgio-pedias-afximenes-epoptikes-armodiotites/>>.

5. <<https://www.esos.gr/arthra/50116/xekina-simera-ti-leitoyrgia-tis-i-aytotelis-dieythynsi-idiotikis-ekpaideysis>>.

6. Μη συμπεριλαμβανομένων των ξένων σχολείων που δέχονται επιχορηγήσεις από τα κράτη προέλευσης.

7. Το ίδιο ισχύει για δημόσια σχολεία ειδικού τύπου, όπως είναι τα μουσικά και καλλιτεχνικά σχολεία.

8. Αντιθέτως, τα δίδακτρα σε ιδιωτικά σχολεία θεωρούνται τεκμήριο από τις οικονομικές υπηρεσίες και φορολογούνται ξεχωριστά. Αυτό είναι μεν δυσάρεστο, αλλά μάλλον αναγκαίο μέτρο, λόγω της εκτεταμένης φοροδιαφυγής στη χώρα. Βλ. <<https://www.newsbeast.gr/financial/arthro/3505092/ti-ischii-me-ta-tekmiria-gia-ta-idiotika-scholia-ke-to-voithitiko-prosopiko>>.

9. Η λίστα είναι διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://gge.gov.gr/?page_id=3715>.

10. Η Υπουργική Απόφαση ΥΑ 91354/2017 που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 2983B/30.8.2017 κατάργησε, κατά δήλωση μετά από απαίτηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, την υποχρέωση των ιδιωτικών σχολείων να δηλώνουν τα δίδακτρα στο υπουργείο. Αυτό σημαίνει ότι το επόμενο σχολικό έτος η λίστα δεν θα ανανεωθεί και, επομένως, θα χαθεί μια πηγή πληροφόρησης για τους ενδιαφερόμενους. Ωστόσο, τα ιδιωτικά σχολεία της τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης είναι υποχρεωμένα να έχουν αναρτημένα στις εγκαταστάσεις τους το κόστος των διδάκτρων, καθώς και άλλα σχετιζόμενα κόστη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Αριθμός ιδιωτικών σχολείων και ετήσια δίδακτρα σε ευρώ, 2017-2018

	Αριθμός σχολείων	Μ.Ο. διδάκτρων	Μέγιστα δίδακτρα	Ελάχιστα δίδακτρα*
Νηπιαγωγεία στην Αττική	220	4.250	8.100	700
Νηπιαγωγεία εκτός Αττικής	196	3.000	5.500	1.000
Δημοτικά στην Αττική	83	4.800	11.363	700
Δημοτικά εκτός Αττικής	48	4.116	7.000	2.000
Γυμνάσια στην Αττική	54	5.600	9.783	700
Γυμνάσια εκτός Αττικής	37	4.900	7.500	2.500

Πηγή: Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης, Γενική Γραμματεία Εμπορίου και Προστασίας Καταναλωτή, επεξεργασία συγγραφέα.

* Τα ελάχιστα δίδακτρα των 700 ευρώ αφορούν το σχολείο του Αρμένικου Ερυθρού Σταυρού στην Αττική. Το δεύτερο χαμηλότερο ύψος διδάκτρων είναι τουλάχιστον διπλάσιο.

της χώρας διαβιού στην Αττική. Επίσης, το κόστος των ιδιωτικών σχολείων είναι μεγαλύτερο στην Αττική, παρατήρηση που δεν προκαλεί έκπληξη, δεδομένου ότι το μέσο εισόδημα της περιφέρειας Αττικής είναι σημαντικά υψηλότερο σε σύγκριση με τον εθνικό μέσο όρο. Επιπλέον, υπάρχει σημαντική απόκλιση μεταξύ μέγιστων και ελάχιστων διδάκτρων που χρεώνουν τα ιδιωτικά σχολεία. Κάποια ιδιωτικά σχολεία διενεργούν εξετάσεις για την επιλογή των μαθητών που θα φοιτήσουν σε αυτά. Εκτός από τα δίδακτρα, σε κάποια ιδιωτικά σχολεία προβλέπεται πρόσθετη δαπάνη για την παροχή προαιρετικών δραστηριοτήτων εκτός ωρολογίου προγράμματος και δαπάνη επίσης προαιρετικής μετακίνησης των μαθητών από και προς το σχολείο. Μερικά ιδιωτικά γυμνάσια προσφέρουν πλήρεις ή μερικές υποτροφίες σε μαθητές με εξαιρετικές ακαδημαϊκές επιδόσεις, τις οποίες επιβεβαιώνουν με εξετάσεις¹¹.

Εφόσον τα ιδιωτικά σχολεία δεν χρηματοδοτούνται από το κράτος, είναι υποχρεωμένα να στηρίζονται σε ιδίους πόρους για τη χρηματοδότηση των εξόδων τους, άρα να υπάρχει επαρκής ζήτηση για τις υπηρεσίες τους, όπως ισχύει και για οποιαδήποτε άλλη ιδιωτική επιχείρηση. Επομένως, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι τα ιδιωτικά σχολεία, ανεξαρτήτως επιπέδου εκπαίδευσης που δραστηριοποιούνται, συναντώνται συχνότερα σε μεγάλες πόλεις και σε περιοχές που έχουν μεγάλη πληθυσμιακή πυκνότητα.

Υπάρχουν μόλις δύο ιδιωτικά σχολεία στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση στα νησιά του Νοτίου Αιγαίου, τρία στα Ιόνια νησιά και κανένα στη Δυτική Μακεδονία (Κανελλόπουλος, 2011). Στην ίδια έκθεση υποστηρίζεται ότι η είσοδος στην αγορά της ιδιωτικής εκπαίδευσης συνεπάγεται μεγάλο αρχικό κόστος επένδυσης, τα περιθώρια κέρδους είναι περιορισμένα, λόγω επιχειρηματικών και θεσμικών περιορισμών¹², ενώ απαιτούνται συνεχείς επενδύσεις για να παραμείνει ένα ιδιωτικό σχολείο ελκυστικό. Επιπλέον, η επωνυμία έχει μεγάλη σημασία στην τελική επιλογή του σχολείου από τους ενδιαφερόμενους γονείς και μαθητές, καθώς δημιουργεί αίσθημα ασφάλειας και εμπιστοσύνης. Τα στοιχεία αυτά συνηγορούν στην άποψη ότι δεν είναι καθόλου εύκολο για μια επιχείρηση να εισέλθει στην αγορά της ιδιωτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα, τουλάχιστον όσον αφορά την τυπική εκπαίδευση.

Με δεδομένη την οικονομική και κοινωνική σημασία της εκπαίδευσης, είναι ενδιαφέρον να εξετάσει κανείς την παρουσία της ιδιωτικής εκπαίδευσης στη χώρα στα χρόνια της κρίσης, τουλάχιστον σε όρους ποσοτικών. Στο πλαίσιο αυτό, αναμένεται μείωση της ζήτησης για ιδιωτικές εκπαιδευτικές υπηρεσίες, λόγω της μείωσης του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών. Σε αντιδιαστολή, τα προβλήματα –κατά πολλούς– των δημόσιων εκπαιδευτικών υπηρεσιών, όπως αυτά αντικατοπτρίζονται στη μείωση της κρα-

11. Κάθε σχολείο διενεργεί τις δικές του εξετάσεις πρόσβασης. Οι υποψήφιοι μαθητές εξετάζονται συνήθως στην ελληνική γλώσσα και τα μαθηματικά. Άλλα σχολεία προσφέρουν υποτροφίες βάσει των ακαδημαϊκών, μουσικών ή αθλητικών δεξιοτήτων των υποψηφίων. Μια σύντομη αναζήτηση στους διαδικτυακούς τόπους γνωστών ιδιωτικών σχολείων μπορεί να επιβεβαιώσει τα γραφόμενα.

12. Παλαιότερα υπήρχαν διοικητικά καθοριζόμενα δίδακτρα στην πρώτη τάξη κάθε σχολικού επιπέδου και οι ετήσιες αυξήσεις δεν μπορούσαν να κινηθούν εκτός κάποιων ορίων. Ωστόσο, αυτό καταργήθηκε το 2013. (Βλ. <<http://www.kathimerini.gr/478119/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/elefthera-ta-didaktra-sta-idiwtika-sxoleia>>).

τικής χρηματοδότησης, στα κενά του διδακτικού προσωπικού, στην αθρόα πρόσληψη αναπληρωτών και ωρομισθίων κάθε χρόνο με υποδεέστερους όρους εργασίας σε σύγκριση με το μόνιμο διδακτικό προσωπικό και στις συχνές κινητοποιήσεις των διδασκόντων λόγω των επιχειρούμενων θεσμικών αλλαγών, ενδέχεται να στρέφουν τα νοικοκυριά που έχουν την οικονομική δυνατότητα προς την ιδιωτική εκπαίδευση.

3. Τα πλεονεκτήματα της ιδιωτικής εκπαίδευσης: συζήτηση

Μια σειρά από επιχειρήματα υπέρ της ιδιωτικής εκπαίδευσης εμφανίζεται στη σχετική βιβλιογραφία (Sakellariou, 2016). Το πιο σημαντικό και πιο ευρέως διαδεδομένο είναι ότι τα ιδιωτικά σχολεία έχουν κατά μέσο όρο καλύτερα εκπαιδευτικά αποτελέσματα σε σύγκριση με τα δημόσια¹³. Αν και μπορεί να υπάρξει μεγάλη συζήτηση επί του θέματος, τα αποτελέσματα του PISA για το 2015 δείχνουν ότι κατά μέσο όρο στις χώρες του ΟΟΣΑ οι μαθητές των ιδιωτικών σχολείων έχουν καλύτερες επιδόσεις από τους αντίστοιχους στα δημόσια σχολεία. Όμως, όταν λαμβάνεται υπόψη το κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο, η κατάταξη αντιστρέφεται, δηλαδή οι μαθητές στα δημόσια σχολεία έχουν καλύτερες επιδόσεις από αυτούς στα ιδιωτικά¹⁴. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση της Ελλάδας. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα του 2015, η διαφορά των επιδόσεων στις επιστήμες στη χώρα μας μεταξύ μαθητών ιδιωτικών και δημόσιων σχολείων ήταν μία από τις μεγαλύτερες μεταξύ των χωρών που συμμετείχαν στο τεστ PISA (-68 σκορ PISA¹⁵, κατάταξη 52/58), ενώ μετά τη διόρθωση σε επίπεδο μαθητή και σχολείου με βάση τον δείκτη PISA οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής κατάστασης (ESCS), η επίδοση στις επιστήμες ήταν υψηλότερη στα δημόσια σχολεία (37 σκορ PISA, κατάταξη 9/58)¹⁶. Το ίδιο αποτέλεσμα ισχύει και στο τεστ του 2009, συνεισφέροντας δύσκολα μπορεί να χαρακτηριστεί ως συγκυριακό εύρημα¹⁷.

Επομένως, οι μαθητές στα ιδιωτικά σχολεία φαίνεται να έχουν κάποια χαρακτηριστικά που τους διαχωρίζουν από τους αντίστοιχους στα δημόσια σχολεία. Η επίδραση του κοινωνικού και οικονομικού περιβάλλοντος

στη μαθητική επίδοση έχει αποδειχθεί επαρκώς, ενώ η έρευνα έχει εντοπίσει συγκεκριμένους μηχανισμούς που συνδέουν τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά της οικογένειας του μαθητή με το εκπαιδευτικό αποτέλεσμα (π.χ. Bianchi et al., 2004· Feinstein, Duchworth and Sabates, 2008· Jager and Breen, 2016). Για παράδειγμα, οι μαθητές των οποίων οι γονείς έχουν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης και θέση εργασίας με υψηλό κύρος και υψηλές αποδοχές επωφελούνται από μια σειρά χρηματοδοτικών (π.χ. ιδιαίτερα μαθήματα, Η/Υ, βιβλία), πολιτισμικών (π.χ. εκτεταμένο λεξιλόγιο, γόνιμο χρόνο με τους γονείς) και κοινωνικών (π.χ. πρότυπα και δίκτυα) πόρους, οι οποίοι διευκολύνουν την εκπαιδευτική διαδικασία και τους επιτρέπουν να έχουν καλύτερες επιδόσεις στο σχολείο σε σύγκριση με άλλους μαθητές που προέρχονται από οικογένειες με χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο ή που επηρεάζονται περισσότερο από περιστατικά χρόνιας ανεργίας, χαμηλόμισθων θέσεων εργασίας και φτώχειας (OECD, 2018). Τα ευρήματα των Tsakloglou and Antoninis (1999), Antoninis and Tsakloglou (2001) και Koutsampelas and Tsakloglou (2015) συνηγορούν στο ότι η συντριπτική πλειονότητα των μαθητών της ιδιωτικής εκπαίδευσης στη χώρα μας προέρχονται από νοικοκυριά με εισόδημα στο πάνω πεμπτημόριο της εισοδηματικής κατανομής και, συγκεκριμένα, στο πάνω δεκατημόριο της εισοδηματικής κατανομής. Πρόκειται για νοικοκυριά με υψηλό εκπαιδευτικό υπόβαθρο, ουσιαστικά υψηλότερο από τον εθνικό μέσο¹⁸.

Επιπλέον, ο μαθητικός πληθυσμός είναι περισσότερο ανομοιογενής στα δημόσια σχολεία. Ειδικά τα τελευταία έτη με την ενίσχυση της παρουσίας μεταναστών, τις ενισχυμένες ροές προσφύγων και, κατά συνέπεια, την αύξηση του πληθυσμού των αλλοδαπών μαθητών, η ανομοιογένεια αυξήθηκε περαιτέρω. Παρά τη θεσμοθέτηση και λειτουργία τάξεων υποδοχής, τη λειτουργία των Διαπολιτισμικών Σχολείων και την εγκαθίδρυση των Δομών Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ), η ανομοιογένεια του μαθητικού πληθυσμού στα δημόσια σχολεία παραμένει ακόμη ισχυρή. Σε συνδυασμό με τα στενά περιθώρια αυτονομίας των δημόσιων σχολείων, λόγω του στενού θεσμικού εναγκαλισμού από το Υπουργείο Παιδείας,

13. Βλ. για παράδειγμα <https://www.huffingtonpost.gr/2016/12/09/eidiseis-koinonia-oi-mathites-ton-ellinikon-idiotikon-sxoleion-einai-duo-xronia-mprosta-ekpliktikes-epidoseis-ston-diagonismo-pisa_n_13529382.html> ή IOBE (2013).

14. <<https://www.oecd.org/pisa/pisa-2015-results-in-focus.pdf>>.

15. Το αρνητικό πρόσημο δείχνει ότι τα δημόσια σχολεία έχουν χειρότερες επιδόσεις από τα ιδιωτικά. Το θετικό πρόσημο δείχνει το αντίστροφο. Τα τεστ αφορούν μόνο τις επιδόσεις στις επιστήμες.

16. <<http://gpseducation.oecd.org/CountryProfile?primaryCountry=GRC&treshold=10&topic=PI>>.

17. <<https://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/pisainfocus/48482894.pdf>>.

18. Για μια συνοπτική παρουσίαση βλ. Tsakloglou and Cholezas (2005).

Έρευνας και Θρησκευμάτων, αυτά γίνονται λιγότερο ελκυστικά στα μάτια των γονιών που αντέχουν οικονομικά να στείλουν τα παιδιά τους σε ιδιωτικά σχολεία.

Ένα σημαντικό πλεονέκτημα της ιδιωτικής εκπαίδευσης είναι ότι οι γονείς μπορούν να επιλέξουν το σχολείο που θα φοιτήσουν τα παιδιά τους και τα ειδικά χαρακτηριστικά που θέλουν αυτό να έχει. Για παράδειγμα, μπορεί να θεωρούν χρήσιμο τα παιδιά να επικεντρώσουν τον χρόνο τους στην εκμάθηση ξένων γλωσσών ή να δώσουν μεγαλύτερη έμφαση στον αθλητισμό. Επιπλέον, οι γονείς μπορούν πάντοτε να αλλάξουν γνώμη και να επιλέξουν άλλο σχολείο για το επόμενο έτος. Αυτή η επιλογή δεν υπάρχει για τους μαθητές που φοιτούν σε δημόσιο σχολείο, μιας και είναι υποχρεωμένοι να φοιτήσουν στο σχολείο που συνήθως βρίσκεται εγγύτερα στον τόπο κατοικίας τους. Ένα άλλο επιχείρημα που ακούγεται συχνά από αυτούς που προκρίνουν την ιδιωτική εκπαίδευση είναι οι συχνές διακοπές των μαθημάτων εξαιτίας απεργιών του διδακτικού προσωπικού ή άλλων μορφών συνδικαλιστικής δράσης, καθώς και οι καταλήψεις δημόσιων σχολείων από τους μαθητές. Τα φαινόμενα αυτά όταν λαμβάνουν έκταση διαταράσσουν τη σχολική καθημερινότητα, ενώ δημιουργούν προβλήματα στους γονείς που εργάζονται και δεν έχουν κάποιον να αναλάβει τη φροντίδα των παιδιών όσο αυτοί απουσιάζουν. Παρόμοια φαινόμενα δεν συνηθίζονται στα ιδιωτικά σχολεία. Ωστόσο, πρέπει να αναγνωρίσει κανείς ότι τα τελευταία χρόνια τα φαινόμενα αυτά έχουν περιοριστεί σημαντικά.

Άλλα επιχειρήματα υπέρ της ιδιωτικής εκπαίδευσης προβάλλουν την αυστηρότερη και καλύτερη οργάνωση του καθημερινού περιβάλλοντος στα ιδιωτικά σχολεία, στοιχεία που δύσκολα συναντώνται στα δημόσια σχολεία. Επιπλέον, στην Ελλάδα το διδακτικό προσωπικό είναι ουσιαστικά μόνιμο, ενώ δεν υπάρχει ο θεσμός της αξιολόγησης του διδακτικού προσωπικού. Σε αντιδιαστολή, το διδακτικό προσωπικό στα ιδιωτικά σχολεία αξιολογείται διαρκώς και απασχολείται με σύμβαση αορίστου χρόνου, η οποία μπορεί να τερματιστεί κάτω από συγκεκριμένους όρους και προϋποθέσεις. Τέλος, οι γονείς έχουν συχνά την πεποίθηση ότι μπορούν να ασκήσουν ευκολότερα την επιρροή τους στα ιδιωτικά, παρά στα δημόσια σχολεία.

Υπάρχουν ακόμη ξεχωριστά επιχειρήματα που σχετίζονται με το κάθε επίπεδο εκπαίδευσης. Για παράδειγμα, οι γονείς των παιδιών στο δημοτικό μπορεί να προτιμούν τα ιδιωτικά σχολεία, επειδή προσφέρουν πολλές πρόσθετες υπηρεσίες. Σχεδόν όλα τα ιδιωτικά σχολεία προσφέρουν επιπλέον ώρες που μπορεί να περιλαμβάνουν γυμναστική και αθλήματα, μαθήματα εικαστικών και τεχνών, μαθήματα μουσικής, μαθήματα μαθησιακής υποστήριξης, μαθήματα ξένων γλωσσών, μελέτη για το σπίτι, κ.ά. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα όταν τα παι-

διά επιστρέφουν στο σπίτι από το σχολείο να μπορούν να περάσουν τον χρόνο τους κάνοντας άλλες δραστηριότητες, να παίξουν ή να περάσουν χρόνο με τους γονείς τους. Από την άλλη πλευρά, ένας σημαντικός αριθμός δημόσιων σχολείων δεν μπορεί να προσφέρει επιπλέον μαθήματα και ώρες διδασκαλίας, παρότι θεσμικά υπάρχει η δυνατότητα λειτουργίας ολοήμερου σχολείου. Στην πράξη, πρέπει να εξασφαλίζεται ένας ελάχιστος αριθμός παιδιών για τη λειτουργία ολοήμερων τάξεων, κάτι που δεν είναι πάντα εφικτό. Επιπλέον, τα κενά σε διδακτικό προσωπικό ευθύνονται συχνά για την αδυναμία λειτουργίας ολοήμερων τάξεων. Σε πολλές περιπτώσεις, τα δημόσια σχολεία πάσχουν από ελλείψεις υποδομές, π.χ. δεν υπάρχει κουζίνα και τραπεζαρία, ενώ σίγουρα δεν υπάρχει βοηθητικό προσωπικό να αναλάβει τέτοιες αρμοδιότητες.

Ένα ακόμη επιχείρημα, που αποκτά βαρύτητα ειδικά στα νεότερα παιδιά, είναι η δυνατότητα μεταφοράς των μαθητών από και προς το σχολείο που παρέχουν τα ιδιωτικά σχολεία με μια επιπλέον επιβάρυνση, υπηρεσία η οποία διευκολύνει τους γονείς που εργάζονται ή δεν έχουν τη δυνατότητα να μεταφέρουν τα παιδιά τους ακόμα και από/προς ένα κοντινό δημόσιο σχολείο.

Θα ήταν ενδιαφέρον να συγκρίνει κανείς τις επιδόσεις των μαθητών που φοίτησαν σε ιδιωτικά σχολεία με αυτές των μαθητών που φοίτησαν σε δημόσια σχολεία στις Πανελλαδικές Εξετάσεις για την είσοδο στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, όμως τα απαραίτητα δεδομένα για μια τέτοια άσκηση δεν είναι διαθέσιμα. Παρ' όλα αυτά, πρέπει να σημειωθεί ότι μια τέτοια προσπάθεια ενδέχεται να οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα, καθώς πολλοί μαθητές στα ιδιωτικά σχολεία προγραμματίζουν σπουδές στο εξωτερικό αμέσως μετά την αποφοίτησή τους. Επομένως, είτε περιορίζουν τις προσπάθειές τους είτε δεν συμμετέχουν καθόλου στις Πανελλαδικές Εξετάσεις, καθώς προτιμούν να επικεντρώσουν το ενδιαφέρον τους αλλού αντί αυτού, π.χ. στο Διεθνές Απολυτήριο (IB). Επιπλέον, όπως ήδη συζητήθηκε παραπάνω, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη παράγοντες που διαφοροποιούν τις ευκαιρίες των μαθητών να πετύχουν την είσοδό τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, όπως είναι διάφορα χαρακτηριστικά της οικογένειας και των γονιών.

4. Οι δαπάνες για εκπαίδευση στην Ελλάδα

Παρά το γεγονός ότι η εκπαίδευση παρέχεται δωρεάν από το κράτος στην Ελλάδα, υπάρχει ζήτηση για ιδιωτικές εκπαιδευτικές υπηρεσίες, όπως διαπιστώνεται εύκολα από τη λειτουργία ιδιωτικών σχολείων, η οποία ζήτηση εξαρτάται μεταξύ άλλων από το διαθέσιμο εισόδημα του νοικοκυριού. Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται η κατανομή των δαπανών για εκπαίδευση

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Δαπάνες νοικοκυριών για εκπαιδευτικές υπηρεσίες κατά κλάση μηνιαίου εισοδήματος

Εισοδηματική κλάση (σε €):	Όλοι (Μ.Ο.)	<750	751-1.100	1.101-1.450	1.451-1.800	1.801-2.200	2.201-2.800	2.801-3.500	>3.501
Επίπεδο εκπαίδευσης					2008				
Προσχολική*	3,74	0,09	0,58	0,26	1,97	2,33	3,73	6,21	8,11
Πρωτοβάθμια	5,34	0,00	0,01	0,10	0,10	0,47	3,75	2,50	19,76
Δευτεροβάθμια**	5,98	0,00	0,09	0,10	0,40	0,32	0,90	4,16	23,44
Μετά-Β'θμια***	2,83	0,46	0,92	0,43	0,89	1,48	3,81	6,00	4,77
Τριτοβάθμια	2,36	0,00	0,00	0,00	0,87	0,25	5,96	3,04	4,49
Άλλες εκπαιδευτικές υπηρεσίες****	44,57	2,94	7,02	14,74	25,14	32,97	47,07	51,73	97,36
Σύνολο	64,82	3,49	8,62	15,63	29,37	37,82	65,22	73,64	157,93
					2012				
Προσχολική*	4,47	2,17	0,26	0,91	0,42	2,20	2,65	10,36	20,87
Πρωτοβάθμια	4,28	1,85	0,05	3,90	0,07	3,72	1,38	9,08	16,87
Δευτεροβάθμια**	4,00	0,50	0,17	0,24	1,39	0,54	3,04	0,92	25,89
Μετά-Β'θμια***	3,11	8,05	1,66	0,92	5,59	1,41	1,91	5,90	1,76
Τριτοβάθμια	3,33	2,69	0,20	1,05	0,32	4,14	4,70	11,10	6,40
Άλλες εκπαιδευτικές υπηρεσίες****	38,14	14,26	10,74	15,09	23,28	41,40	44,45	75,75	103,70
Σύνολο	57,33	29,52	13,08	22,11	31,07	53,41	58,13	113,11	175,49
					2016				
Προσχολική*	2,37	0,66	0,18	0,49	0,63	2,18	3,70	6,93	15,16
Πρωτοβάθμια	2,81	0,51	0,54	0,10	0,56	0,77	0,54	11,07	27,29
Δευτεροβάθμια**	3,01	0,08	0,78	1,20	2,41	2,28	1,96	9,28	20,02
Μετά-Β'θμια***	2,62	2,92	1,36	2,74	0,79	1,54	5,08	5,19	4,10
Τριτοβάθμια	3,87	1,18	0,52	1,60	2,14	4,80	10,97	7,09	11,94
Άλλες εκπαιδευτικές υπηρεσίες****	30,42	8,57	11,78	17,04	28,95	31,83	56,35	64,53	90,93
Σύνολο	45,10	13,92	15,16	23,17	35,48	43,40	78,60	104,09	169,44

Πηγή: Έρευνα Οικονομικών Προτύπων, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία συγγραφέα.

* Αφορά υπηρεσίες βρεφονηπιακών σταθμών και νηπιαγωγείων. ** Περιλαμβάνει και τα δύο επίπεδα, δηλαδή κατώτερη και ανώτερη δευτεροβάθμια, γενική και επαγγελματική.

*** Αφορά δημόσια και ιδιωτικά ΙΕΚ. **** Αφορά δαπάνες για φροντιστήρια, ξένες γλώσσες, σχολές χορού, πληροφορικής, κ.ά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Μεριδίο δαπανών για εκπαιδευτικές υπηρεσίες κατά κλάση μηνιαίου εισοδήματος (%)

Εισοδηματική κλάση (σε €):	Όλοι (Μ.Ο.)	2008											
		<750	751-1.100	1.101-1.450	1.451-1.800	1.801-2.200	2.201-2.800	2.801-3.500	>3.501				
Επίπεδο εκπαίδευσης													
Προσχολική*	5,8	2,6	6,7	1,7	6,7	6,2	5,7	8,4	5,1				
Πρωτοβάθμια	8,2	0,0	0,1	0,6	0,3	1,2	5,7	3,4	12,5				
Δευτεροβάθμια**	9,2	0,0	1,0	0,6	1,4	0,8	1,4	5,6	14,8				
Μετά-Β'θμια***	4,4	13,2	10,7	2,8	3,0	3,9	5,8	8,1	3,0				
Τριτοβάθμια	3,6	0,0	0,0	0,0	3,0	0,7	9,1	4,1	2,8				
Άλλες εκπαιδευτικές υπηρεσίες****	68,8	84,2	81,4	94,3	85,6	87,2	72,2	70,2	61,6				
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0				
% επί συνολικών δαπανών	2,5	0,4	0,8	1	1,7	1,8	2,6	2,4	3,5				
					2012								
Προσχολική*	7,8	7,4	2,0	4,1	1,4	4,1	4,6	9,2	11,9				
Πρωτοβάθμια	7,5	6,3	0,4	17,6	0,2	7,0	2,4	8,0	9,6				
Δευτεροβάθμια**	7,0	1,7	1,3	1,1	4,5	1,0	5,2	0,8	14,8				
Μετά-Β'θμια***	5,4	27,3	12,7	4,2	18,0	2,6	3,3	5,2	1,0				
Τριτοβάθμια	5,8	9,1	1,5	4,7	1,0	7,8	8,1	9,8	3,6				
Άλλες εκπαιδευτικές υπηρεσίες****	66,5	48,3	82,1	68,2	74,9	77,5	76,5	67,0	59,1				
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0				
% επί συνολικών δαπανών	2,9	2,8	1,1	1,5	1,8	2,7	2,5	3,9	4,4				
					2016								
Προσχολική*	5,3	4,7	1,2	2,1	1,8	5,0	4,7	6,7	8,9				
Πρωτοβάθμια	6,2	3,7	3,6	0,4	1,6	1,8	0,7	10,6	16,1				
Δευτεροβάθμια**	6,7	0,6	5,1	5,2	6,8	5,3	2,5	8,9	11,8				
Μετά-Β'θμια***	5,8	21,0	9,0	11,8	2,2	3,5	6,5	5,0	2,4				
Τριτοβάθμια	8,6	8,5	3,4	6,9	6,0	11,1	14,0	6,8	7,0				
Άλλες εκπαιδευτικές υπηρεσίες****	67,5	61,6	77,7	73,5	81,6	73,3	71,7	62,0	53,7				
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0				
% επί συνολικών δαπανών	2,6	1,6	1,4	1,7	2,1	2,2	3,3	3,5	4,4				

Πηγή: Έρευνα Οικονομικών Προϋπολογισμών, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία συγγραφέα.

* Αφορά υπηρεσίες βρεφονηπιακών σταθμών και νηπιαγωγείων. ** Περιλαμβάνει και τα δύο επίπεδα, δηλαδή κατώτερη και ανώτερη δευτεροβάθμια, γενική και επαγγελματική.

*** Αφορά δημόσια και ιδιωτικά ΙΕΚ. **** Αφορά δαπάνες για φροντιστήρια, ξένες γλώσσες, σχολές χορού, πληροφορικής, κ.ά.

με βάση το ύψος του εισοδήματος του νοικοκυριού και οκτώ εισοδηματικά κλιμάκια, όπως προκύπτει από την πληροφόρηση που παρέχει η ετήσια Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) της ΕΛΣΤΑΤ. Σημειώνεται ότι οι δαπάνες δεν αφορούν αποκλειστικά ιδιωτικά σχολεία. Ένα μεγάλο μέρος αφορά δαπάνες για υποστηρικτική διδασκαλία εκτός σχολείου, δηλαδή τα φροντιστήρια, συμπεριλαμβανομένων αυτών για την είσοδο στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Η πρώτη παρατήρηση είναι ότι τα νοικοκυριά με υψηλότερο εισόδημα δαπανούν περισσότερα χρήματα για ιδιωτικές εκπαιδευτικές υπηρεσίες. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 2016 τα νοικοκυριά με εισόδημα πάνω από €3.501 μηνιαίως ξόδευαν €27,29 για πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ποσό περίπου δέκα φορές μεγαλύτερο από τον εθνικό μέσο όρο. Το ίδιο έτος, νοικοκυριά με εισόδημα μικρότερο των €750 μηνιαίως δεν ξόδευαν σχεδόν τίποτα για πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η διαφορά μεταξύ των νοικοκυριών που ανήκουν στο πάνω άκρο της εισοδηματικής κατανομής από τον εθνικό μέσο όρο είναι μεγαλύτερη για χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης. Αυτό θα μπορούσε να είναι μια ένδειξη της σημασίας που αποδίδουν αυτά τα νοικοκυριά στην αρχική εκπαίδευση ή της μειωμένης σημασίας που αποδίδουν σε αυτή τα νοικοκυριά στο κάτω άκρο της εισοδηματικής κατανομής. Για παράδειγμα, τα πλουσιότερα νοικοκυριά ξοδεύουν 3,1 φορές περισσότερα χρήματα σε σύγκριση με τον εθνικό μέσο όρο στην προσχολική και την πρωτοβάθμια εκπαίδευση το 2008, 4,3 φορές περισσότερο το 2012 και 8,2 φορές περισσότερο το 2016. Επιπλέον, το ποσό που ξοδεύουν αυξήθηκε από €27,87 το 2008 σε €42,45 το 2016. Είναι ενδιαφέρον ότι η διαφορά μεταξύ των πλουσιότερων νοικοκυριών από τον εθνικό μέσο όρο διευρύνθηκε από το 2008 σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης. Αυτό σημαίνει μια εντεινόμενη ανισότητα στην πρόσβαση στις εκπαιδευτικές υπηρεσίες, η οποία μπορεί να οδηγήσει συνακόλουθα, μέσω διευρυνόμενων αποκλίσεων σε ευκαιρίες και προοπτικές εργασίας, σε μια διευρυνόμενη εισοδηματική ανισότητα στο μέλλον¹⁹.

Συνολικά, οι δαπάνες για εκπαίδευση αποτελούν ένα περίπου σταθερό μερίδιο των δαπανών των νοικοκυριών κοντά στο 3% κατά μέσο όρο, όπως φαίνεται στον Πίνακα 3 πιο πάνω. Το εν λόγω μερίδιο κυμαίνεται από 1,6% για τα νοικοκυριά που βρίσκονται στο κάτω άκρο

της εισοδηματικής κατανομής έως 4,4% για τα νοικοκυριά στο άνω άκρο της εισοδηματικής κατανομής το 2016. Μόνο το μερίδιο των πλουσιότερων νοικοκυριών αυξήθηκε την περίοδο 2008-2016, δηλαδή εν μέσω κρίσης. Επιπλέον, όλα τα νοικοκυριά, ανεξαρτήτως της θέσης τους στην εισοδηματική κατανομή, αφιερώνουν το μεγαλύτερο τμήμα των δαπανών για εκπαίδευση στις άλλες εκπαιδευτικές δραστηριότητες, όπως είναι τα φροντιστήρια, τα ιδιωτικά μαθήματα, οι σχολές ξένων γλωσσών, χορού, πληροφορικής, κ.ά., δηλαδή στη μη τυπική εκπαίδευση. Σύμφωνα με τον Πίνακα 3, το τμήμα αυτών των δαπανών ανέρχεται στο 70%. Το μεγαλύτερο βάρος σηκώνουν τα νοικοκυριά στο κάτω άκρο της κατανομής, όπως αντανακλάται στο μεγαλύτερο μερίδιο των δαπανών για άλλες εκπαιδευτικές υπηρεσίες²⁰. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 2016 τα νοικοκυριά με εισόδημα χαμηλότερο των €750 μηνιαίως κατευθύνουν το 61,6% των δαπανών τους προς άλλες εκπαιδευτικές υπηρεσίες, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για νοικοκυριά με μηνιαίο εισόδημα άνω των €3.501 είναι 53,7%. Το μεγαλύτερο μερίδιο εντοπίζεται στα νοικοκυριά που υπάγονται στις εισοδηματικές κλάσεις €1.451-€1.800 (2016), €751-€1.100 (2012) και €1.101-€1.450 (2008). Αυτό ενδέχεται να αποτελεί ένδειξη ότι το δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα δεν μπορεί να υποστηρίξει αποτελεσματικά τους μαθητές, οπότε οι γονείς αισθάνονται την ανάγκη να καταφύγουν στις μη τυπικές ιδιωτικές υπηρεσίες εκπαίδευσης. Η ανάγκη αυτή αναμένεται να μεγαλώνει όσο εγγύτερα στις Πανελλαδικές Εξετάσεις πλησιάζουν οι μαθητές, καθώς ο ανταγωνισμός για μια θέση σε δημόσιο ίδρυμα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης εντείνεται.

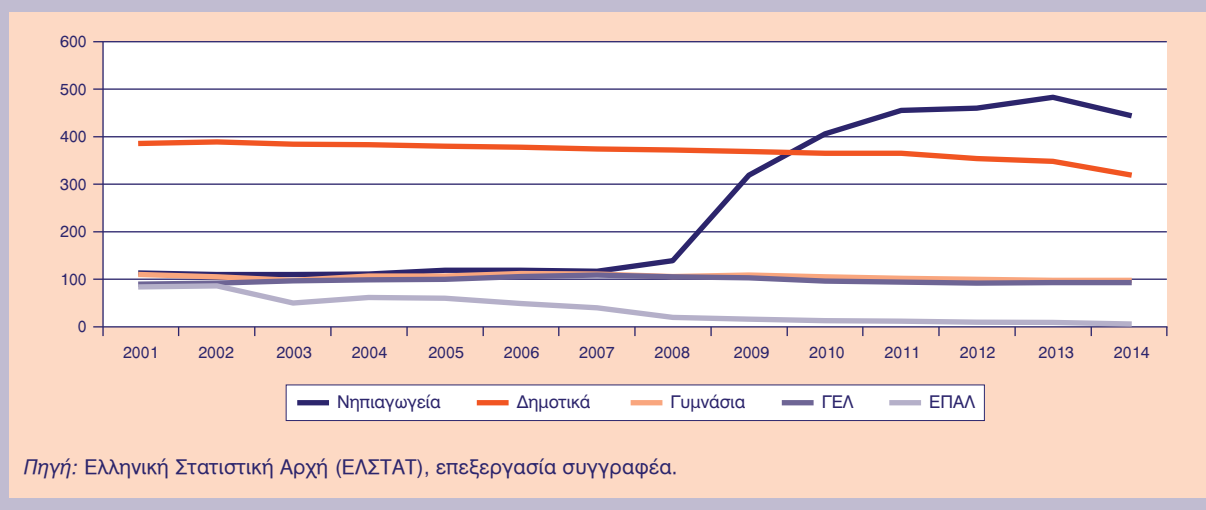
5. Η πορεία της ιδιωτικής εκπαίδευσης στη διάρκεια της κρίσης

Στην προσπάθεια να απαντηθεί το ερώτημα της εξέλιξης της ιδιωτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα στη διάρκεια της κρίσης εξετάζεται η διαχρονική εξέλιξη τριών μεταβλητών και, συγκεκριμένα, ο αριθμός των ιδιωτικών σχολικών μονάδων, ο αριθμός του διδακτικού προσωπικού και ο αριθμός των μαθητών σε κάθε επίπεδο εκπαίδευσης ξεχωριστά. Επιπλέον, αξιοποιείται η εξέλιξη ενός δείκτη που συχνά συζητείται τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας σε συγκρίσεις με άλλες χώρες και χρησιμοποιείται ως μία ένδειξη της

19. Σημειώνεται ότι αυτές οι συγκρίσεις πρέπει να αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη, καθώς δεν λαμβάνουν υπόψη δημογραφικούς παράγοντες, όπως είναι η σύνθεση του νοικοκυριού. Όμως, ο Tsakloglou (2011) μελετά σε βάθος τις σκιώδεις εκπαιδευτικές υπηρεσίες και συμπεραίνει ότι οι ιδιωτικές δαπάνες για εκπαίδευση συνδέονται στενά με το εισόδημα του νοικοκυριού, ειδικά στην περίπτωση των ιδιωτικών μαθημάτων. Για μια ευρύτερη σύνοψη σχετικών ευρημάτων, βλ. Bray (2011).

20. Τα νοικοκυριά με χαμηλότερο εισόδημα συνήθως δεν έχουν την οικονομική ευχέρεια να στείλουν τα παιδιά τους σε ιδιωτικό σχολείο, οπότε πληρώνουν φροντιστήρια, ξένες γλώσσες κ.ά., προκειμένου να βελτιώσουν τις προοπτικές τους.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1
Αριθμός ιδιωτικών σχολικών μονάδων

ποιότητας της οργάνωσης του εκπαιδευτικού συστήματος στη χώρα.

Στο Διάγραμμα 1 παρουσιάζεται η εξέλιξη των ιδιωτικών σχολικών μονάδων την περίοδο 2001-2014. Με εξαίρεση τα νηπιαγωγεία, ο αριθμός των ιδιωτικών σχολείων μειώθηκε, χωρίς όμως να είναι εμφανής μια επιτάχυνση του ρυθμού μείωσης εξαιτίας της κρίσης. Σημαντική μείωση καταγράφεται στα ιδιωτικά Επαγγελματικά Λύκεια (ΕΠΑΛ), τα οποία πρακτικά έχουν εξαφανιστεί²¹. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, το 2014 λειτουργούσαν μόλις έξι ιδιωτικά ΕΠΑΛ, όταν το 2002 λειτουργούσαν 86 σχολικές μονάδες. Η μείωση αυτή δεν συνάδει με την πορεία των δημοσίων ΕΠΑΛ, τα οποία, αν και μειώθηκαν από το 2010, δεν απέχουν σημαντικά από το επίπεδο του 2001 (571 έναντι 584). Η διαφορετική εξέλιξη των ΕΠΑΛ ανάλογα με το ιδιοκτησιακό καθεστώς είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική συρρίκνωση του μεριδίου των ιδιωτικών ΕΠΑΛ από 12,6% το 2001 σε 1% το 2014, εξέλιξη που αντικατοπτρίζει εν μέρει τη μειούμενη διαχρονικά σημασία που αποδίδεται στην επαγγελματική εκπαίδευση στη χώρα, στοιχείο που τελευταία φαίνεται να αλλάζει.

Αναντιστοιχία μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα υπάρχει και στα νηπιαγωγεία. Έτσι, ενώ τα ιδιωτικά νηπιαγωγεία αυξήθηκαν σε αριθμό, τα δημόσια νηπιαγωγεία μειώθηκαν σημαντικά. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, σε σύγκριση με το 2001, το 2014 υπήρχαν 350 λιγότερα δημόσια νηπιαγωγεία και 332 περισσότερα ιδιωτικά νηπιαγωγεία. Ως αποτέλεσμα, το μερίδιο των

ιδιωτικών νηπιαγωγείων αυξήθηκε και έφτασε το 7,9% του συνόλου των νηπιαγωγείων το 2014. Μία πιθανή ερμηνεία της μεγάλης αύξησης των ιδιωτικών νηπιαγωγείων ενάντια στην πτωτική τάση είναι η εφαρμογή του Νόμου 3518/2006 με τον οποίο καθιερώθηκε η υποχρεωτική εγγραφή στο νηπιαγωγείο των παιδιών ηλικίας 5 ετών, παρά το γεγονός ότι οι υποδομές στα δημόσια νηπιαγωγεία δεν επαρκούσαν²².

Παρόμοια είναι η παρουσία των ιδιωτικών σχολείων μεταξύ των Γενικών Λυκείων (ΓΕΛ), όπου το μερίδιο είναι σχετικά σταθερό την περίοδο που εξετάζεται και γύρω στο 7%. Ακολουθούν τα δημοτικά σχολεία με 6,9%, μερίδιο το οποίο μειώνεται τα τελευταία τρία έτη και προκύπτει από την ταχύτερη μείωση των δημόσιων δημοτικών σχολείων. Σημειώνεται ότι το 2014 υπήρχαν 1.395 λιγότερα δημόσια δημοτικά σχολεία και 66 λιγότερα ιδιωτικά σε σύγκριση με το 2001. Επίσης, η αναλογική μείωση των ιδιωτικών σχολείων είναι πολύ εντονότερη στα δημοτικά σχολεία συγκριτικά με τις υπόλοιπες βαθμίδες εκπαίδευσης, με εξαίρεση τα ΕΠΑΛ.

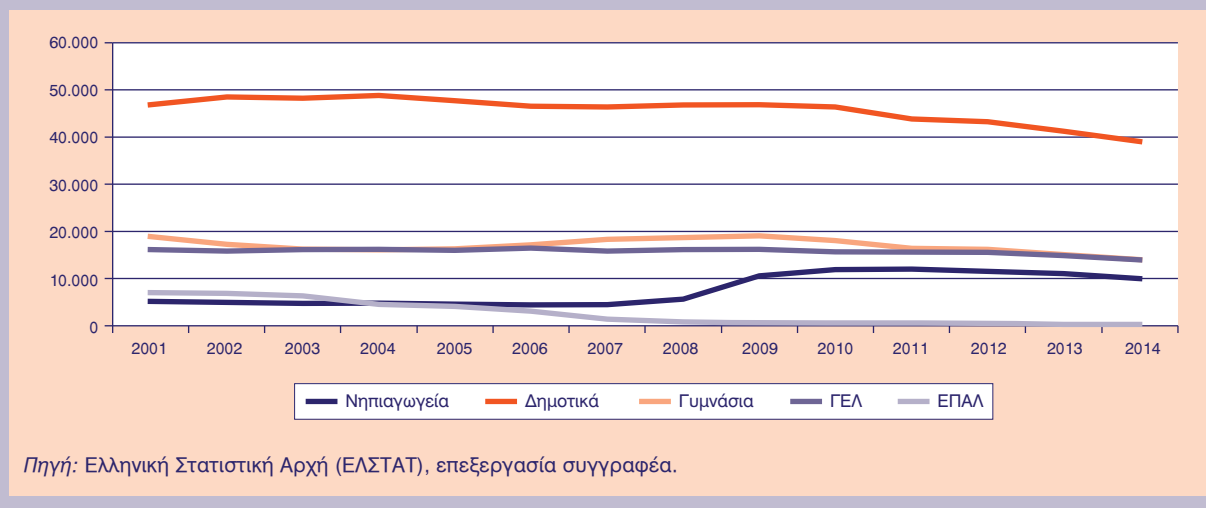
Η συνολική εικόνα δείχνει μείωση των συνολικών σχολικών μονάδων διαχρονικά, παρά τις όποιες μεταβολές καταγράφονται στο ιδιοκτησιακό καθεστώς. Δύο δυνάμεις μπορεί να ευθύνονται για αυτό. Η πρώτη και μάλλον ισχυρότερη είναι η μείωση του μαθητικού πληθυσμού, που συζητείται στη συνέχεια, συμπεριλαμβανομένης της μετακίνησης πληθυσμών προς τα αστικά κέντρα, και η δεύτερη είναι η αύξηση του μεγέθους των σχολικών μονάδων, η οποία εντάθηκε

21. Η μείωση του αριθμού των ιδιωτικών ΕΠΑΛ είναι πολύ μεγάλη και πρέπει να αντιμετωπιστεί με επιφύλαξη.

22. Ο νόμος εφαρμόστηκε για πρώτη φορά το σχολικό έτος 2007-2008, οπότε και καταγράφεται η πρώτη αύξηση των μαθητών. Τα ιδιωτικά σχολεία πιθανόν χρειάζονταν χρόνο για να απορροφήσουν την αυξημένη ζήτηση, π.χ. προετοιμασία κατάλληλων κτιριακών υποδομών.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Αριθμός μαθητών στις ιδιωτικές σχολικές μονάδες

στα χρόνια της κρίσης με προσπάθειες συγχωνεύσεων και συνενώσεων σχολείων, συνήθως εκτός μεγάλων αστικών κέντρων. Μοναδική εξαίρεση αποτελούν τα ΓΕΛ, τα οποία όμως πιθανόν να υποκαθιστούν τη μείωση των ΕΠΑΛ (2,2% μείωση των δημόσιων ΕΠΑΛ έναντι 1,2% αύξηση των δημόσιων ΓΕΛ), καθώς απευθύνονται στον ίδιο ηλικιακά μαθητικό πληθυσμό.

Το δεύτερο στοιχείο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη διερεύνηση της διαχρονικής πορείας των ιδιωτικών σχολείων είναι ο αριθμός των μαθητών, ο οποίος παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 2. Οι περισσότεροι μαθητές εντοπίζονται στα ιδιωτικά δημοτικά σχολεία, κατ'αντιστοιχία με τον μεγαλύτερο αριθμό σχολικών μονάδων που καταγράφηκε ήδη. Το 2004 ο αριθμός των μαθητών στα ιδιωτικά δημοτικά έφτασε στο μέγιστο των 49.000 περίπου, αντιπροσωπεύοντας το 7,5% του συνολικού μαθητικού πληθυσμού στα δημοτικά. Ομολογουμένως, τα ιδιωτικά σχολεία έχουν εντονότερη παρουσία στο δημοτικό, καθώς, κατά μέσο όρο, την περίοδο 2001-2014 στα ιδιωτικά δημοτικά φοιτά το 7,1% του συνόλου του μαθητικού πληθυσμού, όταν στα ΓΕΛ φοιτά το 6,6% και στα Γυμνάσια το 5,1%.

Διαχρονικά εντοπίζεται μείωση των μαθητών στις ιδιωτικές σχολικές μονάδες σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες, με εξαίρεση τα νηπιαγωγεία. Οι μεγαλύτερες αναλογικά μειώσεις της περιόδου 2001-2014 εντοπίζονται στα ΕΠΑΛ και στα Γυμνάσια (25,8%) και ακολουθούν τα δημοτικά (16,6%) και τα ΓΕΛ (13,5%). Συγκρινόμενες με τις μειώσεις των μαθητών στα δημόσια σχολεία²³, είναι προφανές ότι τα ιδιωτικά αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες απώλειες, καθώς οι μειώ-

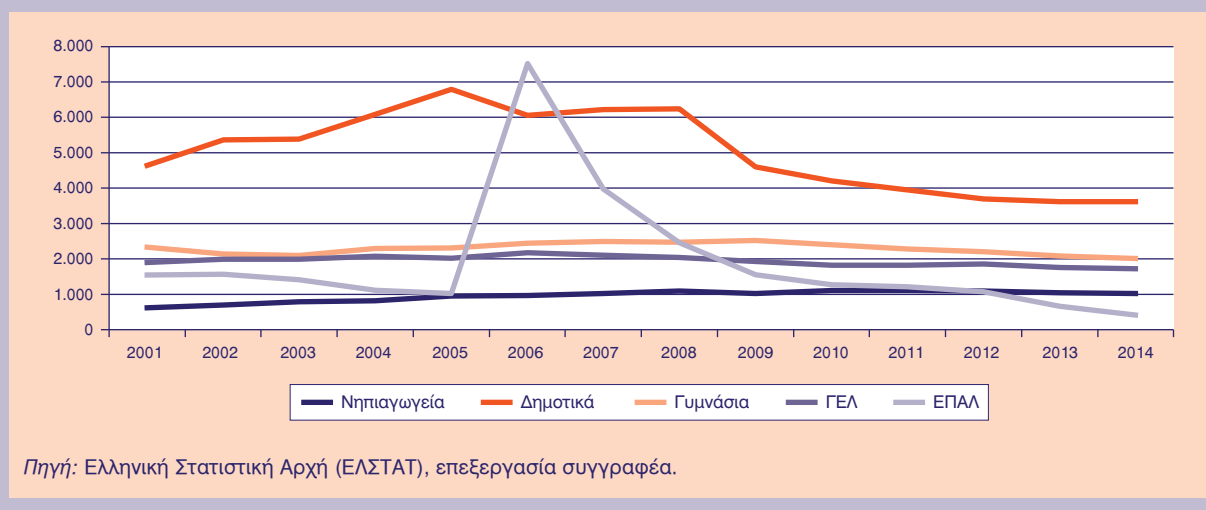
σεις των μαθητών είναι πολλαπλάσιες. Ειδικότερα, αν και υπήρχαν στην περίοδο πριν την κρίση αυξομειώσεις του αριθμού των μαθητών στα ιδιωτικά σχολεία, φαίνεται ότι οι μειώσεις στη διάρκεια της κρίσης ήταν εντονότερες και συστηματικότερες. Έτσι, ο αριθμός των μαθητών μειώνεται σταθερά στα ιδιωτικά δημοτικά, γυμνάσια και ΓΕΛ από το 2010 και έπειτα. Δύσκολα μπορεί κανείς να απορρίψει το ενδεχόμενο η μείωση των μαθητών στα ιδιωτικά σχολεία να οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις οικονομικές δυσχέρειες που αντιμετωπίζουν τα νοικοκυριά στη διάρκεια της κρίσης.

Η μεταβολή του αριθμού των μαθητών στα ιδιωτικά νηπιαγωγεία παρουσιάζει ενδιαφέρον. Αν εξετάσει κανείς τα πρώτα χρόνια της περιόδου, δηλαδή ως το 2006, ο αριθμός των μαθητών μειώνεται σχεδόν κάθε χρόνο, το 2007 παραμένει περίπου σταθερός και, στη συνέχεια, αυξάνεται με γρήγορους ρυθμούς το 2008 και το 2009. Οι μεγάλες αυτές μεταβολές (26% το 2008, 87,3% το 2009) δεν μπορεί παρά να οφείλονται στην αλλαγή του καθεστώτος της υποχρεωτικής φοίτησης στο νηπιαγωγείο των παιδιών ηλικίας 5 ετών και ανταποκρίνονται στην αύξηση των ιδιωτικών σχολικών μονάδων ενάντια στη γενικότερη τάση που αναφέρθηκε παραπάνω. Παρά αυτή την πρόσκαιρη τάση αύξησης, από το 2012 ο αριθμός των μαθητών στα ιδιωτικά νηπιαγωγεία μειώνεται, με αποκορύφωμα το 2014 όταν η ετήσια μείωση πλησιάζει το 10%. Στο σύνολο της περιόδου, λοιπόν, το σύνολο των μαθητών στα νηπιαγωγεία αυξήθηκε, ομολογουμένως εξαιτίας των θεσμικών αλλαγών, όμως η αύξηση ήταν ταχύτερη για τους μαθητές στα ιδιωτικά νηπιαγωγεία, λόγω

23. Βλέπε Πίνακα Α.2 στο Παράρτημα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Αριθμός διδακτικού προσωπικού στις ιδιωτικές σχολικές μονάδες

της αδυναμίας των δημόσιων να ανταποκριθούν στην αυξημένη ζήτηση. Ωστόσο, φαίνεται ότι η κατάσταση εξομαλύνεται και η ζήτηση για ιδιωτικές υπηρεσίες εκπαίδευσης μειώνεται και στα νηπιαγωγεία, όπως και στις υπόλοιπες βαθμίδες.

Το διδακτικό προσωπικό στη χώρα αυξήθηκε στα νηπιαγωγεία και τα δημοτικά την περίοδο υπό εξέταση και μειώθηκε στις υπόλοιπες βαθμίδες, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3. Σε αντιδιαστολή, στον ιδιωτικό τομέα μόνο στα νηπιαγωγεία αυξήθηκαν οι διδάσκοντες, παρατήρηση που συνδέεται τόσο με την αύξηση των σχολικών μονάδων, όσο και με την αύξηση των μαθητών που συζητήθηκε παραπάνω και πιθανότατα οφείλεται στις θεσμικές μεταβολές. Δεν αποτελεί έκπληξη ότι το μεγαλύτερο μερίδιο διδασκόντων στα ιδιωτικά σχολεία την περίοδο 2001-2014 καταγράφεται στα δημοτικά (10,1%), τα νηπιαγωγεία (7,5%) και τα ΓΕΛ (7%), καθώς συμβαδίζει με τις εξελίξεις στα άλλα δύο μεγέθη. Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι η εξέλιξη του αριθμού τους. Συγκεκριμένα, εξαιτίας της διαφορετικής εξέλιξης των μεγεθών, το 2014 το μερίδιο διδασκόντων στα ιδιωτικά σχολεία είναι σχεδόν ίδιο στα νηπιαγωγεία και τα δημοτικά. Η σύγκλιση αυτή προήλθε από την αύξηση του αριθμού των διδασκόντων στα ιδιωτικά νηπιαγωγεία (65,9%) και τη μείωση του αντίστοιχου αριθμού στα ιδιωτικά δημοτικά (22,1%).

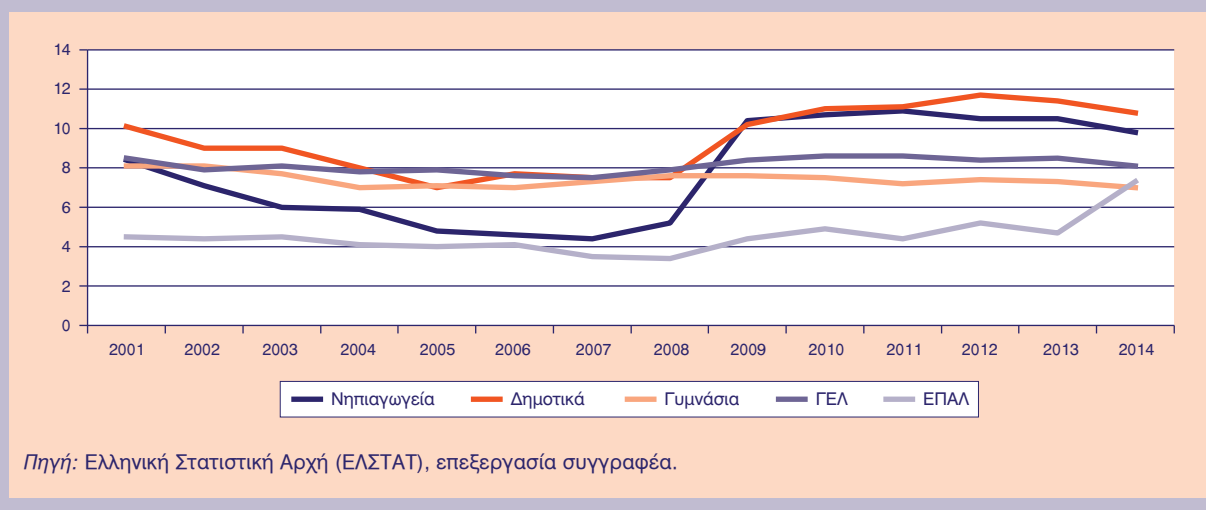
Όπως και στην περίπτωση του μαθητικού πληθυσμού, ο αριθμός διδασκόντων στα ιδιωτικά σχολεία εμφανίζει συστηματικές μειώσεις, ειδικά στην περίοδο της

κρίσης. Ακόμη και στα ιδιωτικά νηπιαγωγεία, όπου μέχρι το 2008 ο αριθμός διδασκόντων αυξανόταν, τα πιο πρόσφατα έτη όλες σχεδόν οι ετήσιες μεταβολές είναι αρνητικές παραπέμποντας σε συρρίκνωση του κλάδου. Παρόμοια είναι η εικόνα και στις υπόλοιπες βαθμίδες εκπαίδευσης, καθώς μόνο στα ΓΕΛ η εικόνα είναι ελαφρώς διαφορετική με κάποιες σταθεροποιητικές κινήσεις τα έτη 2011 και 2012, οι οποίες όμως δεν ανατρέπουν τη συνολική φθίνουσα εικόνα της βαθμίδας. Μάλιστα, στα ΓΕΛ φαίνεται ότι οι μειώσεις στο διδακτικό προσωπικό ξεκίνησαν ήδη από το 2007.

Οι μεταβολές στο διδακτικό προσωπικό και τους μαθητές αναμένεται να επηρεάσουν με διαφορετικό τρόπο τον λόγο μαθητών/διδάσκοντα. Παραδοσιακά, η κριτική στην περίπτωση της Ελλάδας είναι ότι ο λόγος αυτός είναι πολύ χαμηλός και πρέπει να αυξηθεί για λόγους οικονομικής αποτελεσματικότητας (OECD, 2011). Ο ισχυρισμός, αν και απλοϊκός εκ πρώτης όψεως, καθώς φαίνεται να αγνοεί ιδιαιτερότητες της ελληνικής περίπτωσης²⁴, όπως η μορφολογία της χώρας, η ύπαρξη πολλών απομακρυσμένων νησιωτικών και ορεινών περιοχών, αλλά και πρακτικά ζητήματα, όπως το μικρό μέγεθος των σχολικών μονάδων και η ανάγκη μεγάλων επενδύσεων σε εκπαιδευτικές υποδομές, δεν μπορεί να απορριφθεί χωρίς προηγούμενη σκέψη. Ο Πίνακας Α.5 στο Παράρτημα δείχνει ότι η διαφορά που χωρίζει την Ελλάδα από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης παραμένει, παρά τις μεταρρυθμίσεις που υλοποιήθηκαν στη διάρκεια της κρίσης και προέβλεπαν συγχωνεύσεις σχολικών

24. Σε πρόσφατη μελέτη του ΟΟΣΑ γίνεται αναφορά στους λόγους για τους οποίους διαπιστώνεται χαμηλός δείκτης μαθητών/διδάσκοντα (OECD, 2018).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4
Λόγος μαθητών/διδάσκοντα

μονάδων, αύξηση του διδακτικού έργου, κ.ά. Είναι ακόμη ενδιαφέρον ότι ο λόγος μαθητών/διδάσκοντα είναι μικρότερος στα ιδιωτικά σχολεία σε σύγκριση με τα δημόσια²⁵, ενώ και οι διαχρονικές μεταβολές είναι αρνητικές στα δημόσια νηπιαγωγεία, δημοτικά και γυμνάσια, αντίθετα με αυτό που θα περίμενε κανείς ως αποτέλεσμα των μεταρρυθμίσεων.

Στο πλαίσιο αυτό, η αύξηση του λόγου μαθητών/διδάσκοντα που καταγράφεται στα νηπιαγωγεία και τα δημοτικά στην ιδιωτική εκπαίδευση, όπως απεικονίζεται στο Διάγραμμα 4, μπορεί να ιδωθεί υπό το πρίσμα των προσπαθειών βελτίωσης της οικονομικής αποτελεσματικότητας στη διάρκεια της κρίσης. Η αντιστροφή της τάσης που παρατηρείται από το 2011 στα νηπιαγωγεία και το 2012 στα δημοτικά ενδέχεται να αφορά διορθωτικές κινήσεις και, πάντως, απαιτεί περισσότερη εμβάθυνση για να δοθεί μια σαφής απάντηση. Από την άλλη πλευρά, στα ιδιωτικά γυμνάσια και ΓΕΛ παρατηρείται μια διαχρονική αυξομείωση του δείκτη, χωρίς όμως μεγάλες αποκλίσεις από την τιμή 7-8 μαθητές/διδάσκοντα. Ενδέχεται η μεγαλύτερη μεταβλητότητα που καταγράφεται στα νηπιαγωγεία να οφείλεται στις θεσμικές αλλαγές που αναφέρθηκαν ήδη και πιθανόν να προκάλεσαν πρόσκαιρες αναταράξεις στον δείκτη.

6. Συμπεράσματα

Η ιδιωτική τυπική εκπαίδευση, προσχολική, πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια, που εξετάστηκε στο παρόν άρθρο βρίσκεται υπό την εποπτεία του κράτους

και του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, παρότι αφορά ιδιωτικές επιχειρήσεις. Το βασικό επιχείρημα είναι ότι τα ιδιωτικά σχολεία έχουν ισχυρό κοινωνικό αποτύπωμα προσφέροντας το δημόσιο αγαθό της εκπαίδευσης, οπότε ο έλεγχος από το κράτος είναι αναγκαίος. Η επιβολή στα ιδιωτικά σχολεία των ίδιων κανόνων και περιορισμών με τα δημόσια σχολεία κρίνεται απαραίτητη, προκειμένου οι τίτλοι σπουδών που χορηγούν στους μαθητές τους να είναι ισότιμοι με εκείνους των δημόσιων σχολείων. Για τη χρηματοδότηση της δραστηριότητάς τους τα ιδιωτικά σχολεία επιβάλλουν δίδακτρα, ενώ δεν υπάρχει πρόβλεψη φοροαπαλλαγής του κόστους των διδασκόντων, όπως ισχύει σε άλλες χώρες. Τα δίδακτρα εμφανίζουν αξιόλογο εύρος διακύμανσης, όχι όμως και η γεωγραφική συγκέντρωση των ιδιωτικών σχολείων, η οποία εντοπίζεται σε μεγάλες πόλεις της χώρας και είναι απολύτως δικαιολογημένη δεδομένου του στοιχείου επιχειρηματικότητας που περικλείει η δραστηριότητα.

Τα πλεονεκτήματα που συνήθως προβάλλονται για την ιδιωτική εκπαίδευση στηρίζονται είτε σε δευτερεύουσες λειτουργίες, όπως η παροχή πρόσθετων εκπαιδευτικών υπηρεσιών, η μετακίνηση των μαθητών από και προς το σχολείο, αλλά και σε περισσότερο κεντρικά ζητήματα, όπως είναι η ποιότητα των παρεχόμενων εκπαιδευτικών υπηρεσιών, η αδιάλειπτη παροχή υπηρεσιών, κ.ά. Κάποια εξ αυτών δεν είναι εύκολο να θεμελιωθούν λόγω των διαφορών μεταξύ των μαθητικών πληθυσμών δημόσιων και ιδιωτικών σχολείων, όμως κάποια άλλα δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθούν. Σε κάθε περίπτωση, η δεύτερη κατηγο-

25. Αυτό θα μπορούσε να συμβαίνει επειδή το βοηθητικό προσωπικό δηλώνεται ως διδακτικό για κάποιο λόγο ή από λάθος.

ρία επιχειρημάτων δίνει μάλλον ισχυρότερα κίνητρα στους γονείς που έχουν την οικονομική δυνατότητα να επιλέξουν τα ιδιωτικά σχολεία και θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως πεδίο διαλόγου για την αναβάθμιση των υπηρεσιών των δημόσιων σχολείων. Δείγμα της ανεπάρκειας του δημόσιου σχολείου, πραγματικής ή φαινομενικής, είναι το υψηλό ποσοστό των δαπανών των νοικοκυριών για εκπαίδευση που κατευθύνονται σε ιδιωτικές υπηρεσίες εκπαίδευσης εκτός των ιδιωτικών σχολείων. Αυτό από μόνο του πρέπει να αποτελέσει έναυσμα διαλόγου, καθώς πολύ συχνά διευρύνει την έντονη ανισότητα στις ευκαιρίες των παιδιών ανάλογα με τις οικονομικές δυνατότητες των γονέων και την κοινωνική προέλευση.

Τέλος, τα ιδιωτικά σχολεία δεν βγαίνουν αλώβητα, αντίθετα βιώνουν τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, οι οποίες αντικατοπτρίζονται στη μείωση του αριθμού των σχολικών μονάδων, στη μείωση των μαθητών και στη μείωση του απασχολούμενου διδακτικού προσωπικού. Εξαιρέση στον κανόνα φαίνεται να αποτελούν τα νηπιαγωγεία με πιο προφανή εξήγηση την καθιέρωση της υποχρεωτικής φοίτησης των πεντάχρονων στο νηπιαγωγείο και την παράλληλη ανεπάρκεια υποδομών και προετοιμασίας των δημόσιων νηπιαγωγείων να δεχτούν τον αυξημένο αριθμό μαθητών. Σε κάθε περίπτωση, ο ρόλος της γήρανσης του πληθυσμού στη μείωση του μαθητικού πληθυσμού στα δημόσια και ιδιωτικά σχολεία και, κατά συνέπεια, στη μείωση της ζήτησης για εκπαιδευτικές υπηρεσίες, δεν πρέπει να αγνοηθεί.

Βιβλιογραφία

Anomaly, J. (2018). Regulating Public Education as a Public Good, στο *Philosophy and Public Policy*, A. I. Cohen (ed.), Rowman and Littlefield International. Διαθέσιμο στο: <<https://philpapers.org/archive/ANOPGA-5.pdf>>.

Antoninis M. and P. Tsakloglou (2001). Who benefits from public education in Greece? Evidence and policy implications. *Education Economics* 9, pp. 197-222.

Bianchi, S., P. N. Cohen, S. Raley, and K. Nomaguchi (2004). Inequality in Parental Investment in Child-Rearing: Expenditures, Time,

and Health, στο K. M. Neckerman (ed.) *Social Inequality*, pp. 189-219, New York: Russell Sage Foundation.

Bray M. (2011). The challenge of shadow education. NESSE Network report.

Feinstein, L., K. Duchworth, and R. Sabates (2008). *Education and the Family: Passing success across the generations*. Routledge Foundations and Futures of Education Series.

IOBE (2013). *Δημόσια και ιδιωτική Εκπαίδευση: Συγκριτική Ανάλυση*. Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE), Αθήνα, Ελλάδα.

Jager, M.M. and R. Breen (2016). A Dynamic Model of Cultural Reproduction. *American Journal of Sociology*, 121(4), pp. 1079-1115.

Κανελλόπουλος, Κ.Ν. (2011). Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Ιδιωτική Εκπαίδευση, στο *Συνθήκες Αγοράς και Ανταγωνισμός στην Ελληνική Οικονομία, Μέρος Γ1: Πληροφορική, Τράπεζες, Ασφάλειες, Εκπαίδευση, Υγεία, Ελεγκτική*, Κ. Κανελλόπουλος (επιμ.). ΚΕΠΕ, Έκθεση Νο.67, Αθήνα, Ελλάδα, σσ. 128-180.

Koutsampelas C. and P. Tsakloglou (2015). The progressivity of public education in Greece: Empirical findings and policy implications. *Education Economics* 23, pp. 596-611.

OECD (2018). *Education for a Bright Future in Greece*, Reviews of National Policies for Education. OECD Publishing, Paris.

OECD (2018). *PISA 2015: Results in Focus*. OECD.

OECD (2012). *Public and Private Schools: How management and funding relate to their socio-economic profile*. OECD Publishing.

OECD (2011). *Education Policy Advice for Greece*, Strong Performers and Successful Reformers in Education. OECD Publishing.

Παπαεαγγέλου, Α. (2015). Η ιδιωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα υπό το πρίσμα του εθνικού και ενωσιακού δικαίου. Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Νομική Σχολή.

Sakellariou C. (2016). Private or public school advantage? Evidence from 40 countries using PISA 2012-Mathematics. *Applied Economics* 49, pp. 2875-2892.

Tsakloglou P. (2011). Shadow education in Greece. Athens University of Economics and Business (mimeo).

Tsakloglou P. and M. Antoninis (1999). On the distributional impact of public education: evidence from Greece. *Economics of Education Review* 18, pp. 439-452.

Tsakloglou P. and I. Cholezas (2005). Education and inequality in Greece, στο Asplund, R. and E. Barth (eds) *Education and Wage Inequality in Europe: A literature review*, pp. 203-240, ETLA, Helsinki.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α.1 Αριθμός σχολικών μονάδων κατά βαθμίδα εκπαίδευσης και φορέα

Έτος	Νηπιαγωγεία			Δημοτικά			Γυμνάσια			Γενικά Λύκεια			ΕΠΑΛ		
	Όλα	Ιδιωτ.	% Ιδιωτ.	Όλα	Ιδιωτ.	% Ιδιωτ.	Όλα	Ιδιωτ.	% Ιδιωτ.	Όλα	Ιδιωτ.	% Ιδιωτ.	Όλα	Ιδιωτ.	% Ιδιωτ.
2001	5.624	113	2,0	6.094	386	6,3	1.870	110	5,9	1.289	90	7,0	668	84	12,6
2002	5.628	110	2,0	5.989	389	6,5	1.867	105	5,6	1.238	92	7,4	677	86	12,7
2003	5.670	110	1,9	5.925	384	6,5	1.819	98	5,4	1.268	97	7,6	684	50	7,3
2004	5.646	111	2,0	5.854	383	6,5	1.918	107	5,6	1.290	99	7,7	663	62	9,4
2005	5.676	119	2,1	5.778	380	6,6	1.920	107	5,6	1.312	100	7,6	664	60	9,0
2006	5.672	119	2,1	5.675	378	6,7	1.946	112	5,8	1.352	106	7,8	654	49	7,5
2007	5.693	117	2,1	5.594	374	6,7	1.958	111	5,7	1.361	109	8,0	643	40	6,2
2008	5.768	139	2,4	5.546	372	6,7	1.957	106	5,4	1.369	105	7,7	623	20	3,2
2009	5.979	319	5,3	5.496	369	6,7	1.968	109	5,5	1.367	103	7,5	640	16	2,5
2010	6.064	406	6,7	5.440	365	6,7	1.965	105	5,3	1.361	96	7,1	643	13	2,0
2011	6.027	455	7,5	5.356	365	6,8	1.928	102	5,3	1.338	94	7,0	622	12	1,9
2012	5.861	460	7,8	4.746	354	7,5	1.829	100	5,5	1.320	92	7,0	626	10	1,6
2013	5.792	483	8,3	4.698	348	7,4	1.827	98	5,4	1.318	93	7,1	627	9	1,4
2014	5.606	445	7,9	4.633	320	6,9	1.794	98	5,5	1.306	93	7,1	577	6	1,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί συγγραφέα.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α.2 Αριθμός μαθητών κατά βαθμίδα εκπαίδευσης και φορέα

Έτος	Νηπιαγωγεία		Δημοτικά		Γυμνάσια		Γενικά Λύκεια		ΕΠΑΛ					
	Όλα	% Ιδιωτ.	Όλα	% Ιδιωτ.	Όλα	% Ιδιωτ.	Όλα	% Ιδιωτ.	Όλα	% Ιδιωτ.				
2001	145.513	5.173	639.932	46.838	7,3	348.758	18.916	5,4	241.214	16.157	6,7	157.392	7.008	4,5
2002	144.653	4.942	646.331	48.484	7,5	336.150	17.253	5,1	230.165	15.804	6,9	160.451	6.885	4,3
2003	142.305	4.733	648.487	48.233	7,4	321.869	16.233	5,0	228.747	16.119	7,0	153.311	6.333	4,1
2004	141.008	4.786	654.780	48.819	7,5	323.333	16.115	5,0	233.723	16.193	6,9	145.020	4.528	3,1
2005	142.369	4.599	647.543	47.700	7,4	327.578	16.290	5,0	235.097	15.963	6,8	134.623	4.089	3,0
2006	143.637	4.438	643.200	46.548	7,2	334.235	17.144	5,1	238.975	16.456	6,9	124.141	3.095	2,5
2007	143.716	4.490	639.961	46.378	7,2	343.765	18.303	5,3	232.926	15.825	6,8	110.622	1.394	1,3
2008	150.079	5.658	637.309	46.818	7,3	341.107	18.716	5,5	239.532	16.125	6,7	108.729	825	0,8
2009	158.290	10.598	637.476	46.836	7,3	341.315	19.073	5,6	241.726	16.219	6,7	108.010	686	0,6
2010	159.502	11.896	635.935	46.357	7,3	336.938	18.063	5,4	247.441	15.675	6,3	110.771	623	0,6
2011	166.233	12.016	634.048	43.845	6,9	332.005	16.399	4,9	247.209	15.627	6,3	113.658	534	0,5
2012	165.931	11.535	633.291	43.221	6,8	324.402	16.217	5,0	247.717	15.572	6,3	121.806	553	0,5
2013	166.576	11.035	630.043	41.211	6,5	319.950	15.087	4,7	245.892	14.894	6,1	123.881	309	0,2
2014	160.994	9.975	625.165	39.054	6,2	310.389	14.042	4,5	241.905	13.972	5,8	112.869	298	0,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί συγγραφέα.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α.3 Αριθμός διδασκόντων κατά βαθμίδα εκπαίδευσης και φορέα

Έτος	Νηπιαγωγεία		Δημοτικά		Γυμνάσια		Γενικά Λύκεια		ΕΠΑΛ					
	Όλα	% Ιδιωτ.	Όλα	% Ιδιωτ.	Όλα	% Ιδιωτ.	Όλα	% Ιδιωτ.	Όλα	% Ιδιωτ.				
2001	10.085	6,1	45.349	4.643	10,2	39.667	2.327	5,9	25.381	1.897	7,5	21.514	1.546	7,2
2002	10.682	6,5	47.267	5.366	11,4	40.892	2.135	5,2	25.409	1.989	7,8	23.529	1.569	6,7
2003	11.246	7,0	48.395	5.385	11,1	40.987	2.095	5,1	25.598	1.993	7,8	22.702	1.411	6,2
2004	11.543	8,1	50.379	6.086	12,1	43.924	2.297	5,2	26.503	2.075	7,8	23.092	1.112	4,8
2005	12.012	9,5	51.941	6.793	13,1	45.805	2.309	5,0	28.034	2.020	7,2	22.433	1.018	4,5
2006	12.334	9,6	51.308	6.059	11,8	46.923	2.446	5,2	30.271	2.172	7,2	22.124	7.520	3,4
2007	12.717	10,2	51.960	6.219	12	49.101	2.495	5,1	29.131	2.103	7,2	20.845	3.980	1,9
2008	13.242	10,9	51.734	6.241	12,1	50.200	2.473	4,9	30.124	2.036	6,8	20.149	2.460	1,2
2009	13.652	10,9	50.956	4.598	9,0	51.858	2.523	4,9	30.683	1.927	6,3	20.706	1.550	0,7
2010	13.931	10,8	51.170	4.200	8,2	52.605	2.397	4,6	31.018	1.821	5,9	22.143	1.270	0,6
2011	13.986	10,6	50.474	3.948	7,8	49.039	2.277	4,6	29.837	1.822	6,1	19.814	1.210	0,6
2012	14.018	10,9	49.545	3.692	7,5	45.273	2.202	4,9	27.672	1.855	6,7	19.194	1.070	0,6
2013	13.853	10,4	49.617	3.614	7,3	42.665	2.080	4,9	27.327	1.760	6,4	18.378	660	0,4
2014	13.526	10,2	48.466	3.615	7,5	38.655	2.010	5,2	24.345	1.720	7,1	15.659	410	0,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί συγγραφέα.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α.4 Λόγος μαθητών/διδάσκοντα κατά βαθμίδα εκπαίδευσης και φορέα

Έτος	Νηπιαγωγεία		Δημοτικά		Γυμνάσια		ΓΕΛ		ΕΠΑΛ	
	Δημόσια	Ιδιωτ.	Δημόσια	Ιδιωτ.	Δημόσια	Ιδιωτ.	Δημόσια	Ιδιωτ.	Δημόσια	Ιδιωτ.
2001	14,8	8,4	14,6	10,1	8,8	8,1	9,6	8,5	7,5	4,5
2002	14,0	7,1	14,3	9,0	8,2	8,1	9,2	7,9	7,0	4,4
2003	13,2	6,0	14,0	9,0	7,9	7,7	9,0	8,1	6,9	4,5
2004	12,7	5,9	13,7	8,0	7,4	7,0	8,9	7,8	6,4	4,1
2005	12,5	4,8	13,3	7,0	7,2	7,1	8,4	7,9	6,1	4,0
2006	12,2	4,6	13,2	7,7	7,1	7,0	7,9	7,6	5,7	4,1
2007	11,9	4,4	13,0	7,5	7,0	7,3	8,0	7,5	5,3	3,5
2008	11,9	5,2	13,0	7,5	6,8	7,6	8,0	7,9	5,4	3,4
2009	11,7	10,4	12,7	10,2	6,5	7,6	7,8	8,4	5,2	4,4
2010	11,5	10,7	12,6	11,0	6,4	7,5	7,9	8,6	5,0	4,9
2011	12,0	10,9	12,7	11,1	6,7	7,2	8,3	8,6	5,7	4,4
2012	11,9	10,5	12,9	11,7	7,2	7,4	9,0	8,4	6,4	5,2
2013	12,1	10,5	12,8	11,4	7,5	7,3	9,0	8,5	6,7	4,7
2014	12,1	9,8	13,1	10,8	8,1	7,0	10,1	8,1	7,2	7,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί συγγραφέα.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α.5 Λόγος μαθητών/διδάσκοντα

		2013	2014	2015	2016
Προσχολική εκπαίδευση	ΕΕ	13,8	13,7	-	14,3
Προσχολική εκπαίδευση	Ελλάδα	11,9	11,8	10,9	10,7
Πρωτοβάθμια (Δημοτικό)	ΕΕ	15,0	14,8	15,1	14,4
Πρωτοβάθμια (Δημοτικό)	Ελλάδα	9,5	9,4	9,6	9,3
Κατώτερη Β'θμια (Γυμνάσιο)	ΕΕ	12,2	12,5	12,6	12,3
Κατώτερη Β'θμια (Γυμνάσιο)	Ελλάδα	7,3	7,8	8,1	7,7
Ανώτ. Β'θμια γενική (ΓΕΛ)	ΕΕ	11,9	12,7	-	12,5
Ανώτ. Β'θμια γενική (ΓΕΛ)	Ελλάδα	9,0	-	10,1	10,1
Ανώτ. Β'θμια επαγγελματική (ΕΠΑΛ)	ΕΕ	13,2	12,6	13,4	11,6
Ανώτ. Β'θμια επαγγελματική (ΕΠΑΛ)	Ελλάδα	6,7	6,8	7,3	7,2

Πηγή: EUROSTAT.

Πρόσφατες Μελέτες και Εκθέσεις που έχουν εκδοθεί από το ΚΕΠΕ

ΜΕΛΕΤΕΣ

- No 78 S. Papaioannou, Th. Tsekeris and Ch. Tassis, *Regional and sectoral efficiency of the Greek economy: Measurement and determinants*. Athens, 2017.
- No 77 I. Reziti, *Non-linear adjustment in the Greek milk market*. Athens, 2016.
- No 76 I. Κωνσταντακοπούλου, *Ανάλυση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου: Κλαδική ανάλυση, συγκριτικά πλεονεκτήματα, εξαγωγές και οικονομική ανάπτυξη, 2000-2014*. Αθήνα, 2015.
- No 75 Τζ. Καβουνίδη, I. Χολέζα, *Οι διαδρομές των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας*. Αθήνα, 2013.
- No 74 Σ. Παπαϊωάννου, *Οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα: Τάσεις και μεσοπρόθεσμες προοπτικές*. Αθήνα, 2013.
- No 73 E. A. Kaditi, *Analysis of the Greek food supply chain*. Athens, 2012.
- No 72 Θ. Π. Λιανού, Τ. Καβουνίδη, *Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα*. Αθήνα, 2012.
- No 71 A. Koutroulis, *Finance and economic growth: The case of Greece 1960-2005*. Athens, 2011.
- No 70 Th. Tsekeris, *Travel consumption and market competition in Greece*. Athens, 2010.
- No 69 I. Ρεζίτη, *Η διαδικασία μετακύλισης τιμής στον ελληνικό αγροδιατροφικό τομέα: Η περίπτωση των οπωροκηπευτικών*. Αθήνα, 2010.
- No 68 Κ. Αθανασούλη, *Η επαγγελματική μετάβαση των πτυχιούχων των Φιλοσοφικών Σχολών*. Αθήνα, 2010.
- No 67 Κ. Ευστρατόγλου, *Αξιολόγηση της επαγγελματικής κατάρτισης ανέργων στην Ελλάδα*. Αθήνα, 2009.
- No 66 P. I. K. Prodromidis, *The spatial distribution of male and female employment and unemployment in Greece*. Athens, 2008.
- No 65 Γ. Παναγόπουλου, *Βασιλεία II: Περιγραφή και Συνέπειες για το Τραπεζικό Σύστημα*. Αθήνα, 2008.
- No 64 M. G. Arghyrou, *The effects of the accession of Greece to the EMU: Initial estimates and future prospects*. Athens, 2006.
- No 63 P. I. K. Prodromidis, *A regional analysis of declared incomes in Greece*. Athens, 2006.
- No 62 Σ. Σπαθή, *Σύγκριση των αεροπορικών και ακτοπλοϊκών μεταφορών στις γραμμές εσωτερικού. Οικονομική εκτίμηση της ζήτησης*. Αθήνα, 2005.
- No 61 Κ. Ν. Κανελλόπουλου σε συνεργασία Π. Παπακωνσταντίνου, *Οικονομικές διαστάσεις της κατάρτισης ενηλίκων*. Αθήνα, 2005.
- No 60 Θ. Τερροβίτη, *Παραγωγή και χρήση των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών στην Ελλάδα: Σημασία και επιπτώσεις*. Αθήνα, 2005.
- No 59 Αν. Λαμπροπούλου, *Η ελληνική γεωργία στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον*. Αθήνα, 2005.
- No 58 M. Panopoulou, *Technological change and corporate strategy in the Greek banking industry*. Athens, 2005.
- No 57 Σ. Χανδρινού, σε συνεργασία Κ. Αλτίνογλου και Α. Πεπέ, *Εξέλιξη των ΜΜΕ στη χώρα μας: Εκτίμηση και σύγκριση της αποδοτικότητας και ευελιξίας των ΜΜΕ και των μεγάλων μεταποιητικών παραγωγικών μονάδων*. Αθήνα, 2005.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

- No 80 *Ελληνική μεταποίηση: Εξελίξεις, προοπτικές και προκλήσεις πολιτικής*, των Α. Κουτρούλη (συντονιστή), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Α. Κώτση και Ι. Χολέζα. Αθήνα, 2018.
- No 79 *Εξελίξεις και προοπτικές της ναυπηγικής βιομηχανίας*, των Ε. Αθανασίου και Α. Κουτρούλη. Αθήνα, 2018.
- No 78 *Αξιολόγηση επιλεγμένων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που αφορούν στον ανταγωνισμό και οι επιπτώσεις τους σε βασικά οικονομικά μεγέθη*, των Ρ. Καραγιάννη, Α. Κώτση (συντονιστριών), Ε. Αθανασίου, Ε.Ι. Νίτση, Ι. Χολέζα. Αθήνα, 2017.
- No 77 *Ο πολιτισμικός και ο θρησκευτικός τουρισμός ως συνιστώσες του εθνικού τουριστικού προϊόντος*, των Ν. Βαγιονή και Σ. Σκούλτσου. Αθήνα, 2016.
- No 76 *The emigration of Greeks and diaspora engagement policies for economic development*, by J. Cavounidis. Athens, 2016.
- No 75 *General Government Spending Review, 2013-2016: An analysis framework for Future Spending Reviews in Greece*, by Y. Monogios, E. I. Nitsi (coordinators), J. N. Anastassakou, I. Cholezas, N. C. Kanellopoulos, R. Karagiannis, I. Konstantakopoulou, V. Lychnaras and Th. Tsekeris. Athens, 2016.
- No 74 *Εμπορευματικές μεταφορές και ανάπτυξη διεθνών εφοδιαστικών κόμβων στην Ελλάδα*, του Θ. Τσέκερη. Αθήνα, 2016.
- No 73 *Αποτίμηση της απελευθέρωσης σε είκοσι επιλεγμένα επαγγέλματα*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2016.
- No 72 *Προτάσεις για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στην Ελλάδα*, του Β. Καφούρου. Αθήνα, 2015.
- No 71 *Βαθμός απελευθέρωσης των επαγγελμάτων και αναμενόμενες επιπτώσεις*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη, Σ. Παπαϊωάννου και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2015.
- No 70 *The economies of the Western Balkans: Transition, growth and prospects for EU Accession*, by R. Panagiotou. Athens, 2012.
- No 69 *Η εξίσωση των ορίων συνταξιοδότησης των γυναικών προς τα αντίστοιχα των ανδρών: Σημασία και επιπτώσεις*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού, Α. Κώτση. Αθήνα, 2012.
- No 68 *Αεροπορικές μεταφορές και αεροδρόμια στην Ελλάδα: Σύγχρονες εξελίξεις, οικονομική σημασία και αποδοτικότητα*, των Θ. Τσέκερη και Κ. Βογιατζόγλου. Αθήνα, 2011.
- No 67 *Συνθήκες αγοράς και ανταγωνισμός στην ελληνική οικονομία*, Μελετητικής Ομάδας ΚΕΠΕ, επιμέλεια Κ. Κανελλόπουλος. Αθήνα, 2011.
- No 66 *Ξενοδοχεία πολυτελείας στην Ελλάδα: Δυναμική και αναπτυξιακές δυνατότητες*, των Ν. Βαγιονή, Ε. Κασιμάτη, Β. Καφούρου. Αθήνα, 2011.
- No 65 *Αγορά εργασίας: Εξελίξεις και αρχές πολιτικής*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου, Κ. Αθανασούλη, Κ. Ευστρατόγλου, Γ. Παναγόπουλου, Π. Παπακωνσταντίνου, Π.Κ. Προδρομίδη. Αθήνα, 2010.
- No 64 *Μισθός, συντάξιμος χρόνος και συνθήκες εργασίας δημόσιου και ιδιωτικού τομέα*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου και Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2010.
- No 63 *Μεταφορές και Οικονομία: Συμβολή, τάσεις και προοπτικές στην Ελλάδα με έμφαση στις χερσαίες μεταφορές*, των Θ. Τσέκερη και Αικ. Τσούμα. Αθήνα, 2010.
- No 62 *Η Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία*, των Σ. Σπαθή, Σ. Καραγιάννη, Ν. Γεωργικόπουλου. Αθήνα, 2010.
- No 61 *Το κοινωνικό κεφάλαιο στην Ελλάδα*, του Η. Πούπου. Αθήνα, 2010.
- No 60 *Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα*, των Ε. Καδίτη και Ε. Νίτση. Αθήνα, 2010.
- No 59 *Size, profile and labour market analysis of immigration in Greece*, by K. Kanellopoulos, M. Gregou and A. Petralias. Athens, 2009.

- No 58 *Η εξέλιξη και προβληματισμός για την βιωσιμότητα του συνταξιοδοτικού συστήματος*, της Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2009.
- No 57 *Οικονομική και δημογραφική βιωσιμότητα του κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού και Α. Κώτση. Αθήνα, 2009.
- No 56 *Πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις: Εμπόριο υπηρεσιών*, του Β. Νότη. Αθήνα, 2008.
- No 55 *FYROM's transition: From Yugoslavia to the European Union?*, by R. Panagiotou. Athens, 2008.
- No 54 *Αναπτυξιακή διαδικασία και μακροχρονιότερες εξελίξεις στην οικονομική συμπεριφορά και στις οικονομικές συνθήκες*, του Λ. Αθανασίου. Αθήνα, 2007.
- No 53 *Τουριστική ανάπτυξη στην Ελλάδα και τη Μεσόγειο: Μια συγκριτική ανάλυση*, των Ν. Βαγιονή και Β. Καφούρου. Αθήνα, 2007.
- No 52 *Χρηματοδότηση και ασφάλιση εξαγωγικών πιστώσεων*, του Κλ. Β. Ευστρατόγλου. Αθήνα, 2007.
- No 51 *Ο ενεργειακός τομέας στην Ελλάδα: Τάσεις και προοπτικές*, του Νικηφ. Μανωλά. Αθήνα, 2007.
- No 50 *Ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα στην ΕΕ-15 και δυνατότητες εφαρμογής του στην Ελλάδα*, των Αθ. Θ. Μπαλφούσια και Κ. Ν. Κωτσή. Αθήνα, 2007.
- No 49 *Αγροτικό εμπόριο Ελλάδας-Βαλκανικών χωρών: Συγκριτικό πλεονέκτημα και ανταγωνιστικότητα*, του Π. Παρασκευαΐδη. Αθήνα, 2006.
- No 48 *Η επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα: Εξελίξεις και προοπτικές*, του Κ. Κάρμα. Αθήνα, 2006.
- No 47 *Μέθοδοι και στρατηγικές αναδιάρθρωσης και ιδιωτικοποίησης του σιδηροδρόμου και των λιμένων Πειραιώς και Θεσσαλονίκης*, του Δ. Θ. Αθανασακόπουλου. Αθήνα, 2006.
- No 46 *Η ελληνική γεωργία ενώπιον των νέων συνθηκών και θεσμικού πλαισίου*, της Κ. Παχάκη, σε συνεργασία Π. Τονικίδου. Αθήνα, 2006.
- No 45 *Europe and the international economic environment in 2005: Recent developments and outlook*, by S. Savva-Balfoussia, E. Athanassiou, S. Karagiannis and A. Tsouma. Athens, 2006.
- No 44 *Ο συστημικός μετασχηματισμός των βαλκανικών χωρών και οι εξελίξεις στις οικονομικές ανταλλαγές με την Ελλάδα*, των Ν. Βαγιονή, Β. Καφούρου και Ε. Παναγιώτου. Αθήνα, 2005.
- No 43 *Εξελίξεις στην αγορά κατοικιών*, της Στ. Χειμωνίτη-Τερροβίτη. Αθήνα, 2005.

Οικονομικές εξελίξεις

